

Валентинæ Шашлова

АЛФАМБЫЛАЙ ДУНЕИМÆ ЗОНГÆ КÆНЫН

РÆВДАУÆНДÆТТЫ АСТÆУККАГ КЪОРД
(4–5-АЗДЗЫДТÆ)

МЕТОДИКОН ÆХХУЫСЫ ЧИНЫГ
(АХУЫРТЫ КОНСПЕКТТÆ)

*Уагъд æрцыдис Уæрæсейы Федерацийы
Ахуырад æмæ наукайы министрады барлаæвардæй*

Дзæуджыхъæу

2011

Методическое пособие подготовлено в рамках проекта «Теория и практика полилингвального образования на Кавказе» кафедры ЮНЕСКО Северо-Осетинского государственного педагогического института.

Руководитель проекта – доктор филологических наук, профессор Т. Т. Камболов

74.268.1

Шашлова В. Ю.

Ознакомление с окружающим миром. Методическое пособие (конспекты занятий). – Владикавказ: СОГПИ, 2011. – 114 с.

74.268.1

© СОГПИ, 2011

© Шашлова В. Ю., 2011

Ацы методикон æрмæг арæзт æрцыд ЦИППИ-йы ЮНЕСКО-йы кафедрæйы кусджыты хъаруйæ. Методикон æрмæг дзуапп дæтты «Ирон националон ахуырады концепцийы» принципты домæнтæн. Конспектæ арæзт сты Л. А. Парамоновайы бæрнон редакцигонд «Рæвдауæндæтты сывæллæтты хъомылады, ахуырады æмæ райрæзынады иумæйаг ахуырады дæнцæгон программæйы» бындурыл. Уыцы программæ æвдисы рæвдауæндæтты ахуырадон процессы бындурон мидис æмæ бар дæтты, йæ реализацигæнгæйæ, варианттæ æвзарына.

Ацы программæ æвзæрст кæй æрцыд, уый у баст, дыууæ æвзагæй цы рæвдауæндæтты пайда кæнынц, уыдонны архайды хатдзæгтæ дзы æвдыст кæй сты, уымæ гæсгæ. Программæ арæзт цыд куыд регионалон æмæ хицæн авторты методикон куыстыты бындур æмæ уымæ гæсгæ хуыйны «Дæнцæгон». Лæвæрд конспектты националон-регионалон компонент рæвдауæндæтты ахуырадон тыгъдады ахсы сывæллоны ахуыры æмæ райрæзынады æххæст бæрнон бынат.

Рæвдауæндæтты иумæйаг ахуырадон тыгъдад саразыны тыххæй арæзт æрцыд иумæйаг перспективон-тематикон пълан. Тематикон иудзинад бæрæг дары ахуырты æппæт хуызты дæр æмæ æндæр режимон процессты дæр. Æппæт ахуырты организацион формæ дæр у дæлкъордон – сывæллоны сæрибар архайды бындурыл арæзт.

Сабиты ахуыр кæныны сæйраг метод у дидактикон хъазт.

Алы темæйыл куыст дæр райдайы, къуырийы райдиан арæзт чи цæуы, уыцы алфамбылай дунеимæ зонгæ кæныныл ахуыртæй. Уыйфæстæ, иннæ ахуырадон æмæ хъомыладон куысты хуызты фæлгæты, арфдæр æмæ уарæхдæргонд цæуынц темæмæ хауæг æмбарынадтæ.

Авторты коллективы ис ныфс йæ коллегæтимæ коллективон æмгуыстадæй æмæ курæг у, цæмæй ацы методикон æрмæджы тыххæй сæ фæндæттæ æмæ фиппаинагтæ æрвитой ахæм адрисыл:

362003, Дзæуджыхъæу, К. Марксы уынг, 36
ЦИППИ, ЮНЕСКО-йы кафедрæ.
Телефон: (8672) 53-89-73

Астæуккаг къорды ахуырадон пълан

№	Ахуыры сæр	I вариант (ах/къ.)	II вариант (ах/къ.)
1	Хуымæтæг математикон æмбарынадтæ райтынг кæнын	1	1
2	Ирон ныхасы рæзт	1	
3	Уырыссаг ныхасы рæзт		1
4	Алфамбылай дунеимæ базонгæ кæнын	1	1
5	Физикон культурæ	2	2
6	Музыкалон аивад	2	2
7	Ныв кæныны аивад	1	1
8	Ирон æвзаг амонын		3
9	Уырыссаг æвзаг амонын	2	
	Æдæппæтæй	10	11

Астæуккаг къорды ахуырты темæтæ *

15–22 сентябрь	Мæ бинонтæ
23–30 сентябрь	Мæ рæвдауæндон
1–21 октябрь	Фæззæг
22–29 октябрь	Мæ райгуыраен бæстæ
30 октябрь-14 ноябрь	Æз æмæ мæ буар
15–22 ноябрь	Хи дарыны культурæ
23 ноябрь-1 декабрь	Театр
1 декабрь-15 январь	Зымæг
15–22 январь	Мигæнæнтæ æмæ хойрæгтæ
23 январь-1 февраль	Уæладарæс
2–9 февраль	Мебель
10–17 февраль	Музей
18–25 февраль	Фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæ
26 февраль-8 марты	Мамæйы бон
9–16 марты	Дæсныйæдты дуне
17–23 марты	Транспорт
24 марты-15 апрель	Уалдзæг
16–23 апрель	Æрдз
24 апрель-9 май	Хорз æмæ фыд
10–17 май	Дæхи хъахъхъæн
17 май -1 июнь	Сæрд

*Ахуыры бонтæ лæвæрд цауынц зæрдаивæй.

Алыварс дунеимæ базонгæ
Алыварс дунеимæ базонгæ кæныны перспективон-тематикон пълан
астæуккаг къордæн (4–5 аздыдтæ)

Мæй	Темæ	Сахæтты нымæц	Тезистæ
Сентябрь	Мæ бинонтæ	1	Бинонтæ æмæ алы бинонтæй алкæй тыххæй æмбарынад. Цы мигæнæг у бинонтæй алчи дæр æмæ йын цавæр хæстæ ис бинонты царды. Кæм æмæ цæмæй кусынц мад æмæ фыд. <i>Иуганæг</i> дзырд «ныйарджытæ». Бинонты хистæр, бинонты кæстæр. Аргъуыцгæнаг, хæларзæрдæ æмæ аудаг ахастытæ бинонты æхсæн.
	Мæ рæвдауæндон	1	Рæвдауæндонны агъуысты æнцонæй ориентаци кæнын зонын <i>(цы ран сты, загъæм, спортивон зал, ныв кæныны æмæ медитацион кабинеттæ æмæ а. д.)</i>. Рæвдауæндонны хицау, хæринаггæнæг, гæрзтæхсæг æмæ иннæ кусджыты нæмттæ зæрдыл бадарын. Рæвдауæндон æмæ къорды уаты хи дарыны æгъдауттæ. Аргъуыцгæнаг æмæ хæларзæрдæ ахаст хистæртæм.

Фæззаг	3	Фæззæджы æууæлтæ: - сыфтæрты хуыз айга, згъæлын райдыдтой; - маæргъты нымæц зынгæ фæкъаддæр и, сæ иутæ хъарм бæстæм атахтысты; - хъарм бонтæ ма скæны, фæлæ хур тынг нал тавы; - арæхæй-арæхдæр уары къæвдв; - уазал дымгæ радымы хæхтæй. Хъæды нысаниуæг адæмы царды: бæлæстæ æддæмæ «раулæфынц» кистород, кистородæй хъæздыг уæлдæф та адæймаджы рауджыты куыстыл хорзæрдæм ахалы. Фæззыгон бæласы хицæндзинад афæдзы æндæр афонты бæлæстæй. Гагадыргтæ æмæ зокъотæ кæм зайынц? Халсартæ æмæ дыргтæ кæм зайынц? Цы скæнæн ис гагадыргтæ æмæ зокъотæй, халсартæ æмæ дыргтæй? Хъæддаг цæрагойтæ сæхи зымæтмæ куыд цæттæ кæнынц (<i>хæринаг, цармы хуыз æмæ а. д.</i>). Сæ хъуыдыйы сын бауадзын æмбарынадтæ: дунейы модель, æрдзон дуне (<i>æдзæрд – цардагас</i>).
Мæ райгуырæн бæстæ	1	Райгуырæн горæт (<i>хъæу</i>), республикаимæ базонгæ. Райгуырæн горæт (<i>хъæу</i>) республикаей ном. Райгуырæн горæт (<i>хъæуы</i>) зæрдылбаларинаг хицæндзинадтæ.

			Райгуырæн горæт (хъæу), республикайы æрдз (хæхтæ, цæугæ-дæттæ, хъæдтæ).
Нæвæрд	Æз æмæ мæ буар	2	Химбарынадæ бастдзинад сабийы рæзтимæ. Абарыны араехстдзинад, хицæндзинæдтæ æмæ хуызæнад ирта-сын (ас, сæры хилы хуыз, уæлæдарæс æмæ а. д.). Æрдон хицæндзинæдтты æмбарынад (лæппу, чызг). Боны фæтк æмæ химæ зилын, буар сыгъдаг дарыны уаг. Æнæниздзинад хъахъхъæныны æмбарынад. Сабиты базонгæ кæнын удагас буары сæйраг хай – зæрдæимæ. Кæцы ран ис, уый сын бацамонын. Сабиты бахæстæг кæнын символон архайдæ нысан – «модель» цы у, уый æмбарынамæ.
	Культурæ	1	Уæздандзинад – æгъдауджын адæймаджы сæйраг миннуæг. Сабитæн амонын уæздан ныхæстæй пайда кæнын (кæрæдзинимæ, хистæртимæ дзургæйæ, æхсæнадон бынагтты уæвгæйæ).
	Театр	1	Сабиты базонгæ кæнын театр «Сабиты»-имæ, актёры дæсныиадимæ. Театры хи дарыны æгъдаутæ.
	Зымæг	4	Зымæджы сæрмагонд æууæлтæ. Митæруард, цъæрæхснæг. Цъæрæхснæг фæндагыл хи хъахъхъæныны мадзæлттæ. Сабитæн бамбарын кæнын, дон æрдзы мидаг кæй æмбалы æртæ хуызы уавæры: дон, их, тæф. Базонгæ сæ кæнын, уыцы уавæрты модель арагæг гыццыл адæймагтимæ (ГА). Системон операторы æххуысæй миты минуджытыл æрдзурын.
Декабрь			

			Митæй хъæзтытæ. Афæдзы афон æмæ адæймаджы æддаг бакасты (йæ уæлæдарæс) бастдзинад банысан кæнын. Эмпатийы мадзалы руаджы сабиты ахуыр кæнын сæхи исты царæгой кæнæ зайæгойы хуызы равдисын. Диалектикон хъуыдыкæнынадты миниуджытæ фидар кæнын хъæзтытæ «Хорз – æвзæр», «О – нæ»-йы руаджы.
Январь	Мигæнæнтæ. Хойраджы продуктæ	1	Системон хуызы бацæугæйæ архайын, цæмай сабиты цæстытыл ауайой мигæнæнтæ æмæ хойраджы продуктты дæлсистемон миниуджытæ (цæмай конд сты дзул, чъири, агуывзæ, къус æмæ а. д.). Сабиты дарддæр зонгæ кæнын хъæбæр (дур), тæнæг æмæ газ-хуыз (тæф) буаргæдтæ æмæ «гыццыл адæймагтима».
	Уæлæдарæс	1	Афæдзы афонтæм гæстæ уæлæдарæсы æмбарынад. Ирон адæмон дарæс. Уæрæхдæр кæнын сабиты хъуыдыкæнынад дунейы моделы тыххæй.
Февраль	Мебель	1	Нырыккон æмæ рагон ирон хæлдарыл æрдзурыны руаджы, рæстæгтима иумæ адæмы царды уавæртæ дæр куыд ивынц, сабитæн уый æмбарын кæнын. Азæй-азмæ мебель куыд ивтæ, цавæр æрмæджытæй араст цыди, уымæ æркæсын.

			Системон хуызы бацаугайæ архайын, цамаей сабиты цаастыгыл ауайой мебели дæлсистемон миниуджыгæ (цамаей конд сты, загъæм, бандон, диван æмæ а. д.). Сабиты ахуыр кæнын уыцы иу объекты ныхмæвæрд миниуджыгæ, стæй – иу предметы миниуджыгæ иннæ предметæ арын. Алы къухæйконд дзаумама дæр (загъæм, мебельмæ) хæдзардзин цаастæнгас дарын.
	Музей		Музейы хи дарыны æгъдаутгæ. Музей пы у, уый бамбарын кæнын, дæнцæнæн хъазенты музей æрхæстгæйæ. Фарстмæ системон хуызы бацаугайæ, азæй-азмæ, фæлтæрæй-фæлтæрмæ хъазæн куыд ивта, ууыл æрдзурын. Хъазæнмæ арæхстгæ æвнæлд кæнын.
	Райгуыраен бæстæ хъахъхъæнджыгæ	1	Æмбарынадтæ: æфсад, æфсæддон, Фыдыбæстæ хъахъхъæнгæ. Æфсæддон службæйы хицæндзинæдтæ: рæстдзæвин, хъабатыр, арæхстджын уæвын. Сабиты Ирыстоны хъайтартимæ базонгæ кæнын. Æфсæддонтæй аргъуыц кæнын, Райгуыраен бæстæ, фыдызæхх уарзын.
Марты	Мамаейы бон	1	Æппæт бæстæ дæр 8-æм мартыйы кæй сбæрæг кæны, уыцы барагбон – сылгоймагтæ æмæ уалдæджы бæрæгбон. Бинонтæ æмæ хиуæттыл æнувыд уæвын. Мад бирæ фыдæбон кæны куысты дæр æмæ хæдзары дæр, уымæ гæстæ йын хъæуы æххуыс кæнын.

	Дасныйады дуне	1	Харинаггәнәг, ахуыргәнәг, хъомылгәнәг, дзабырхуы-йәг, ахорәдҗы куыст. Ермәдҗытә әмәе кусәнҗәртә, куысты фәстиудҗытә. Диалектикон хъуыдыкәнынады миниудҗытә фидар кәнын хъәзтыты руадҗы – «Кәй цы хъәуы», «Хәйттә әмәе әнәхъән», «Универсалон миғанәнтә». Хистәрти куысты ахадындиннад.
	Транспорт	1	Транспорты хуызты дих, кәм цауынц, уымә гәсгә (сурәххон, дондзог, уәлдәфон). Адаемласән әмәе уәзласән транспорт. Транспортима баст дасныйәдтә. Фистәг бәлццәтты хи дарыны әгъдәуттә: фәндадҗы иу фарсәй иннә фарсмә хизын әмбәлы әрмәст свето-форы кәрдәгхуыз рухсмә гәсгә.
	Уалдзәг	1	Ерды характерон фәзындтә: хур әрәндавы, быдыр цъәх адары, фыццаг дидинҗытә сә сәртә сдарынц, бәләстә дидинәг ракалынц, мәргтә әртәхынц, хәндилтә хурмә рабырынц, гәләбугтә уәлдәфы ратах-батах сисынц.
Анрәл	Уалдзәг	1	Уалдзәдҗы хицәндиннад афәдзы иннә афонтәй. Эмпатийы мадзәлы руадҗы сабиты ахуыр кәнын сәхи цардәгәс әмәе әдзәрд әрдзы исты объект хуызы рав-дисын. Ерды хицәндинәдтә сын амонын.

			Хæхбæсты тæссаг уавæртæ уæлдай кæрцхъус уæвын кæй домьнц, уый сын сæ зондахасты фидар кæнын. Диалектикон хъуыдыкæнынад миниуджытæ фидар кæнын хъæзт («Хорз – æвзæр») æмæ фокалон объектты мадзалы руаджы.
	Æрдз	1	Алыварс лунейы системон уынынад. Алыварс лунейы системон компоненттимæ (уæлдаф, дон) зонгæ кæнын. Цардагас æрдыл аулын. Диалектикон хъуыдыкæнынады миниуджытæ фидар кæнын хъæзтытæ «Хорз – æвзæр», «Хъуыдыйад дардæр ахæппæ кæн», «Аразæм пирамидаæ»-йы руаджы.
	Хорз æмæ фыд	1	Карæдзиимæ хи дарыны фæтк æмæ æгъдауттæ. Æмбарынагтæ «хорз» æмæ «æвзæр». Искæмæн таригъæд кæнын куыд зоной æмæ феххуыс кæнынмæ зивæг куыннаæ кæной, сабиты афтæ хъомыл кæнын.
Май	Фæндаджы æдасдзинад	1	Фæндаджы æгъдауттæ (сосавæндаг, тротуар, иу фарсæй иннæ фарсæмæ бацауан). Уынджы хи дарыны æгъдау. Светофор. Фæндаджы æдасдзинад.

	Сæрд	2	Æрдзы характерон фæзындтæ. Сæрды тыххæй уыци-уыцитæ. Сасчыты тыххæй чысыл зонæнтæ (уыци-уыцитæ). Æрдзы дунейы иу хай кæй дæ, хи афтæ нымæйын. Диалектикон хъуыдыкæнынады миниуджытæ фидар кæнын хъазты бындурыл («Хорз – æвзæр»; «Цыппæрæм – уæлдай»; «О – нæ»).
--	------	---	---

Астæуккаг кьорд Нæ алфамбылай дунеимæ базонгæ уæм

1-аг ахуыр

Иумæйаг темæ: «Мæ бинонтæ»

Нысан:

– Бамбарын кæнын, бинонтæ кæй сты, æдзук кæрæдзийы æнцой чи лæууы, æхсæнады ахæм тугхæстæг иуæг. Алфамбылай дунемæ функционалон ахаст фидар кæнын.

– Сабиты логикон хъуыдыкæнынад, фæлгæнæн æмæ модель аразыны бындуртæ парахат кæнын.

– Кæрæдзи уарзын, хиуæттæ æмæ хистæртæй аргъуыц кæнын, уæздан уæвыныл ахуыр кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: уат, цæлгæнæн æмæ хинайæны нывтæ.

Райуаринаг: хуызджын гæххæтты сыфтæ А-4 – «хæдзæрттæ»; бирæ алы хуыз æмæ алы ас геометрион фигурæтæ – алы сабийæн дæр; лыггæнинаг нывтæ «Мæ бинонтæ»-йы темæйыл.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сабитæ, равдисут-ма уе ’нгуылдзтæ.

Ацы æнгуылдз дада у,		<i>Къухы æнгуылдзтæ</i>
Ацы æнгуылдз нана у,		<i>радыгай къæдзгæнгæйæ.</i>
Ацы æнгуылдз баба у,		
Ацы æнгуылдз æна у,		
Ацы æнгуылдз – мæхæдæг,		
Бинонтæ стæм нæхæдæг!		

Гауызыл – хуызджын гæххæтты сыфтæ æмæ алы хуыз, алы формæ æмæ алы ас геометрион фигурæтæ. Хъомылгæнæг сæм сабиты цæстæнгас аздæхта.

Хъ. Цæй æмæ ныр та уынг саразæм. Нæ уынджы, цы хæдзæртты цæрæм, уыдон æрæвæрæм. Алчи уæ йæхицæн хуызджын гæххæтты сыф равзарæд – уый уыдзæн йæ хæдзар. Уæ бинонты дзы æрцæрын кæнут.

(Бинонтæй алкæй дæр сабитæ банысан кæнынц кæцыдæр хуыз, формæ æмæ ас геометрион фигурæйæ, ранымайынц сæ бинонты.)

Хъ. Сабитæ, куыд æмбарут, чи сты бинонтæ?

(Сывæллæттæ дзуæппытæ.)

Хъ. Зæгъæм, æз куы цæрон уæ хæдзары, уæд уæ бинонтыл нымад уыдзынæн?

(Сывæллæттæ дзуæппытæ.)

Хъ. Равдисут-ма, уæ бинонты хистæр чи у?

(Сывæллæттæ амонынц геометрион фигурæмæ æмæ дзурынц: «Мæнæ уый – дада, мæнæ уый – баба» æмæ а. д.)

Хъ. Уæ бинонты кæстæр та?

(Сывæллæттæ дзуæппытæ.)

Хъ. Æрбабон ис, хур скаст, æмæ адæм райхъал сты. Райсомæй чи цы ми фæкæны?

(Сабиты æркæнын хъæуы ахæм дзуапмæ: «Хистæртæ, хъомыл адæм, ацæуынц сæ куыстытæм, сывæллæттæ та – рæвдауæндонмæ, скъоламæ».)

Хъ. Кæм кусынц уæ ныййарджытæ, уæ мадæлтæ æмæ уæ фыдæлтæ? Рæвдауæндонны куы вæййут, уæд уæ ныййарджыты, уæ хотæ æмæ уе 'фсымæрты фæмысут?

(Сабиты дзуæппытæ.)

(Сывæллæттæн райуарын хъæуы адаймаджы, цæрсæгойты, мæргъты цæрсæндæттæ нывтæ. Æркæссент сæм æмæ зæгъ, куыд хуыйнынц, уый. Сæ разы сын æрæвæраен ис Луллийы къухдарæн дæр: дыууæ зылды сæ бæстастæу афтæ баст сты кæрæдзимæ, æмæ дзы алчи йæ сæмæны алыварс зилы. Асæй иу зылд у иннæмæй стырдæр. Зылды кæрæттæ æмбæлгæ нывтæ æвæрд цæуынц.)

Фыццаг зылд: алыхуызон цæрæндæттæ – адæймаджы, цæрæгойты, мæргъты.

Дыккаг зылд: адæймæгтæ, цæрæгойтæ, мæргътæ, кæсæгтæ.

Хæслæвард: цæрæг æмæ цæрæнуат æрæмных кæн. Æркæс цæрæг æмæ цæрæндæтты æнахуыр амиуадтæм: ацы цæрæг ацы цæрæндæтты æрцарди, зæгъгæ, уæд ын хорз уыдзæн æви æвзæр.

Дидактикон хъазт «Æрæмбырд кæн ныв»

Хъ. Æризæр и, хур аныгуылд, бинонтæ æрбамбырд сты сæ хæдзары. Чи сæ цы кусы, уый базоныны тыххæй æрæмбырд кæнын хъæуы ныв.

(Сабитæ кусың дыгæйттæй. Нывтæм æркæсæнт. Кæй фæнды, уый радзурæд, цы ми кæның дада, нана, баба, æна æмæ иннæтæ. Сывæллæттæн бамбарын кæнын хъæуы: бинонтæ цыдæриддæр кæның, уый кæның кæрæдзийы тыххæй. Зæгъæм, æна хæринаг кæны се 'ппæтæн, сабитæ хистæртæн æххуыс кæның, нана къуымбил цъындатæ скæны йæ чысыл хуртæй алкæмæн дæр æмæ а. д.)

Хъ. Бинонтæй алчи йæ куыст куы нал кæна, зæгъæм, кæстæртæ хистæртæн нал æххуыс кæның, æна йæ бинонтæн хæринаг нал кæны, уæд та цы уыдзæн?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Сабитæ куыд æгъдауæй сахуыр уыдзысты хистæрты куыстытæ кæнын?

(Сабиты дзуæппытæ: Хистæрæн куы æххуыс кæной; хистæртæ куыд кусың, уымæ куы кæсой, сæ уынаффæтæ сын куы æххæст кæной æмæ а. д.)

Хъ. Æмæ сымах та куыд æххуыс кæнут хистæрæн?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Сымах сын хъуамæ æрмæст æххуыс ма кæнат, фæлæ ма сæ хъуамæ аргъуың дæр кæнат. Аргъ сын кæй кæнут, уый сын хъуамæ уæ ахастæй æвдисат. Зæгъæм, нанайæн тынг æхсызгон уыдзæни, йæ хъæбултæ йæм телефонæй куы ба-

дзурой, йæхи куыд хаты, уымæй йæ куы афæрсой, кæй йæ мысынц, уый йын куы зæгъой, уæд.

(Бацархайын, цæмæй сабитæ сæхи зондæй дзуапп раттой фæрстытæн:

а) Цы нысан кæны искæмæн аргъ кæнын?

æ) Хистæр æрбацыди, уæд йæ разы хи куыд дарын хъæуы?

б) Хистæрты ныхасмæ дæуæн ныхас баппарыны бар ис?

в) Автобусмæ æрбахызти зæронд ус кæнæ сывæллонджын сылгоймаг, уæд сын бынат раттын æмбæлы æви нæ?)

Хатдзæг

Хъ. Цæмæй бинонтæ æнгом уой, уый тыххæй хъуамæ кæрæдзи уарзой, кæрæдзийæн æххуыс кæной.

(Сабитимæ бинонты цардæй исты уавæртæ театралон хуызы равдисут, рольтæ сын бахæс кæнут, афæтæмæй.)

2-аг ахуыр

Иумæйаг темæ: «Мæ рæвдауæндон»

Нысан:

– Сывæллæттæ рæвдауæндоны агъуыстытæ хорз куыд зоной æмæ дзы куыннæ дзæгъæл кæной, ууыл бацархайын. Рæвдауæндоны сæргълæууæг, дохтыр, хæринаггæнæг, гæрзтæхсæг æнæ иннæ кусджыты нæмттæ сын бацамонын. Сабитæн зындгонд цы предметтæ сты, уыдоны бастдзинад сын алфамбылай дунеимæ равдисын, «фылдæр-къаддæр» цы нысан кæны, уый бамбарынмæ сæ бацæттæ кæнын.

– Зонындзинадтæм сын сæ тырнындзинад цырен кæнын, къæрцхъус æмæ æвзыгъд куыд уой, ууыл архайын.

– Хистæртæй аргъуыц куыд кæной, алфамбылай дунемæ зæрдæхæларæй куыд кæсой, рæвдауæндоны уагæвæрдтæ куыд нæ халой, афтæ сæ хъомыл кæнын.

Рагагъоммæ куыст

Рæвдауæндоны агъуыстытыл абалц кæнын сабитимæ æмæ сæ йæ кусджытимæ базонгæ кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: Дидактикон хъазт «Цы у хорз, цы у æвзæр»-ы хуызджын нывты æмбырдгонд «Рæвдауæндон»-æй 5–6 нывы; рæвдауæндонæ агъуыстыты хуызистытæ æмæ, цы мигæнæнтæй фæархайынц, уыдонæ нывтæ; хъомылгæнджытæ æмæ сывæллæттæ алыхуызон хуызистытæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Рæвдисут-ма уе 'нгуылдзтæ.

Ацы 'нгуылдз у тарф фынай,

Ацы 'нгуылдз хуыссы зынтæй,

Ацы 'нгуылдз нæ уарзы баз,

Ацы 'нгуылдзæн, уасæг, уас!

Фестадыстæм иумæ цырды –

Сабидонмæ у нæ цыд.

Къухы æнгуылдзтæ

радыгай къæдзгæнгæйæ

Хъ. Сывæллæттæ, сымах уæ рæвдауæндон уарзут? Æмæ цæмæн хуыйны «сабиты рæвдауæндон»?

С. Уымæн æмæ ардæм цæуынц сывæллæттæ, сабитæ.

Хъ. Æмæ цы фæкусынц сывæллæттæ рæвдауæндонæ?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Уæдæ кæд рæвдауæндон сывæллæттæн у, уæд дзы сæйрагдæр чи у?

С. Сывæллæттæ.

Хъ. Раст загътат, кæд сæйрагдæр сывæллæттæ сты, уæд йæ хицæуттæ дæр сывæллæттæ сты, сывæллæтты рæвдауæндон у æмæ йæ хъуамæ хъахъхъæной. Æмæ йæ куыд хъæуы хъахъхъæнын?

(Сабиты дзуæппытæ: хъазæнтæ ма сæттой, бырæттæ заехмæ ма 'ппарой, фæлæ бырондонмæ æмæ а. д.).

(Сывæллæттæн, хъомылгæнæг æмæ сабитæ боны алы

рæстæджы æвдыст кæм цæуыны, ахæм алыхуызон нывтæ æмæ хуызистытæ равдисын.)

Хъ. Чи ис нывты? Куыд хуыйны уыцы дæсныйад? Цы ми кæны хъомылгæнæг?

(Сабиты дзуæппытæ. Хъомылгæнæджы алы мийы кой скæнгæйæ дæр саби стъолыл æрæвæры исты хуымæтæг нысан, зæгъæм, зылд. Сæйраг у, митæ нывтæ куы фæуа, уæд хатдзæг скæнын: афтæ бирæ хъуыддæгтæ кæны хъомылгæнæг.)

Хъ. Сывæллæттæ, хъомылгæнæг йеддæмæ ма уемæ чи фæхъазы, кæимæ фæтезгъо кæнут (æмæ а. д)?

(Хæдзар æмæ рæвдауæндонæ æхсæн цы хицæндзинад ис, уый равдисын. Хæдзары иунæг саби ис, (хатгай – дыууæ), рæвдауæндонæ та бирæ сты. Уым хорзæй цы ис, æвзæрæй та? Æрдзурæн ис ахæм уавæрыл: хъомылгæнæг иу у, сабитæ – бирæ. Æмæ цæхгæр æндæрхуызон уавæры та: саби –иу, хъомылгæнджытæ – бирæ. Кæм вæййы афтæ?)

Хъ. Нæ къорды уат нын æфснайгæ та чи кæны, пъл, тæбæгтæ (æмæ а. д.) чи æхсы?

С. Хъомылгæнæджы æххуысгæнæг, сывæллонгæс. *(Йæ ном.)*

Хъ. Ранымайæм-ма, сывæллонгæс цы куыстытæ бакæны, уыдон.

(Сабитæ сывæллонгæсы куыстытæ нывмайынц æмæ сын сæ нысæнттæ стъолыл æвæрыны. Цыфæнды геометрион фигурæтæ дæр бабæздзысты уыцы нысæнттæн.)

Хъ. Кæсут-ма, сывæллонгæс иунæг у, йæ куыстытæ та цæйбæрц сты ...

С. Бирæ.

(Хъомылгæнæг фæндон бахаста, цæмæй сабитæ, сæ къорды бирæгæйттæ цы ис, уый ссарой. Зæгъæм, бирæ тæбæгтæ, уидгуытæ, агуывзæтæ, сынтæджытæ æмæ а. д.)

Сабитæм дæтты алыхуызон фæрстытæ:

– Хорз уайд, тæбæгътæ æмæ агуывзæтæ дæр тас æмæ аджы куы уаиккой, уæд?

– Фындзы кæлмæрзæн хъæццулы йас куы уайд, уæд та?

– Кæнæ – хъæццул фындзы кæлмæрзæны йас?)

Хъ. Къорды уавæр куыд уайд, куы ничи æфснаид, пъл куы ничи æхсид æмæ а. д., уæд та?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Дидактикон хъазт «Цы у хорз, цы у æвзæр?»

(Нывтæ æмбырдгонд «рæвдауæндон»-æй цалдæр нывы кæрæдзийы фарсмæ раварын æмæ, хорз цы у, æвзæр цы у, ууыл æрдзурын.)

Хъ. Сывæллæттæ, цы бæдæйнагтæ стут! Хистæртæн сæ къух куыд тынг рог кæнут! Хистæртæн афтæ куы æххус кæнат, уæд-иу сæ кустытæ къаддæр уыдзысты.

3-æг ахуыр

Иумæйаг темæ: «Фæззæг»

Темæ: «Фæззæджы миниуджытæ»

Нысан:

– Фæззæджы миниуджытæ фиппайын, фæззæджы тыххæй уыци-уыцитæ зонын. Предметтæн сæ хуыз иртасын.

– Сабиты логикон хъуыдыкæнынад æмæ фæлгæнæны рæзтыл архайын, бирæ зонынмæ сæ разæнгард кæнын, сæ дзырдует сын хъæздыгдæр кæнын.

– Æрдз куыд хъахъхъæной, куыд ыл аудой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: магнитофоныл фыст мелоди; фæззыгон æрдзы нывты æмбырдгонд.

Райуаринаг: фæззæджы нывтæ (4 хайыл дихгондæй).

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, байхъусут-ма æмдзæвгæтæм:

*Сыфтæр згъæлы, сыфтæр згъæлы,
Дымгæ сыфтæртæ хæссы.
Бурбын, сырх, æрттиваг згъæрау,
Раст нывæфтыдау ысты.*

Афæдзы афонтæй кæцыйы тыххæй цæуы дзырд æмдзæвгæйы? Цæмæн афтæ хъуыды кæнут?

*Мæргътæ хъарм бæстæм фæтæхыны,
Хърихъупп, хъазтæ, сауцъиутæ.
Махæн ныр хæрзбон куы зæгъыны
Æмæ тилыны базыртæ.*

Афæдзы афонтæй кæцыйыл цæуы дзырд? Куыд æй базыдат?

*Мигътæ арвыл – сау къуымбилау,
Хуры цæст фæмынæг.
Дымгæ быдырты нынниуы,
Райдыдта сæлфынæг.*

Афæдзы афонтæй кæцыйыл цæуы дзырд?

(Сабиты дзуæппытæ.)

(Гауызыл – нывты æмбырдгонд афæдзы афонты хуызтимæ. Дзуапп дæтгæйæ сабитæ равæрынц хъæугæ нывтæ.)

Хъ. Цы ис иумæйагæй ацы нывтæм? Цæмæй хицæн кæнынц?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Сыхæн куы бафæндид фæззæг сныв кæнын, уæд цавæр ахорæнтæй спайда кæниккат, цавæр ахорæнтæ райсиккат?

(Сабиты алыхуызон дзуæппытæ.)

Хъ. Бур ахорæнæй цы сныв кæниккат?

С. Фæззыгон сыфтæртæ, кæрдæг æмæ а. д.

Хь. Уæд сырхæй та? Кæрдæгхуызæй та?

Дидактикон змæлгæ хъазт «Равдис фæззыгон ныв»

Хъуысы музыка.

Хь. Уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма фæззыгон хъæды астау лæуут. Уæ алыварс – бæрзонд бæлæстæ. Бæлæсты къалиутæ сæхи ивазынц арвмæ. Дымгæ радымдта. Бæлæсты бурбын æмæ сырх сыфтæн сæ сыр-сыр ссыдис. Уæртæ наз бæласыл бады æхсæрсæттæг, уый йæхицæн зымæгмæ æвæраентæ кæны. Уалынмæ арвыл фæзынди сау мигъ, æмæ къæвда уарын райдыдта. Донласт фестадисты бæлæстæ дæр æмæ къутæртæ дæр. Фæлæ та мæнæ ракаст хур, радымдта дымгæ æмæ та сыфтæртæн сæ сыр-сыр ссыдис. *(Сабитæ архайынц тексты ныхæстæм гæсгæ змæлын.)*

Дидактикон хъазт «Æрæмбырд кæн ныв»

Сабитæ гауызыл æмбырд кæнынц 4-гай хæйттæй арæзт фæззæджы нывтæ.

Зæгъæм, фæззыгон (бур) сыф, къозо, фæззыгон дидинаг æмæ а. д. Чи цы æрæмбырд кодта, уый ном загъта.

Хатдзæг.

Дидактикон хъазт «Сызгъæрин кулдуар»

(«Сызгъæрин кулдуар» ис скæнаен 2 бандонæй кæнæ дуарæй.)

Хь. Сызгъæрин кулдуарыл ахиздзæн æрмæстдæр уый, ацы фæрстытæн раст дзуапп чи ратта:

– Цавæр хуыз ис фæззæгæн?

– Цыхуызæн ваййынц бæлæстæ фæззыгон?

– Цы у сыфтæрызгæлæн?

– Цавæр цæрагойтæ цæттæ кæнынц сæхи зымæгмæ?

Иумæйаг темæ: «Фæззæг»

Нысан:

- Сбæлвырд кæнын, сабитæ, хъæдæн адæймаджы царды цы нысаниуæг ис, уый тыххæй цы зонынц, уый.
- Сабиты логикон хъуыдыкæнынад бындур, æвзыгъд куыд уой, фылдæр æрмæг бахъуыды кæнын сæ бон куыд уа, ууыл куыст. Фылдæр базонынмæ сæ разæнгард кæнын, сæ дзырдуат сын хъæздыгдæр кæнын.
- Æрдз куыд хъахъхъæной, куыд ыл аудой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын. Нæ алфамбылай дунейы рæсугъддзинад æмæ сыгъдæгдзинад æнкъарыныл сæ ахуыр кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Кæрты тезгъогæнгæйæ бæлæстыл цæст ахæссын. Сабиты хъус æрдарын, сыфтæртæ цавæр æмæ цы хуызæн сты, уымæ.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: магнитофоныл фыст музыка; алыхуызон бæлæсты нывтæ – сæрдыгон, фæззыгон, зымæгон; дыргъты æмæ гагадыргъты нывтæ.

Райуаринаг: худгæндтæ – халсартæ, дыргътæ æмæ гагадыргъты нывтимæ (*сабиты нымæцмæ гæсгæ*).

Ахуыры нывæст

(Мынæг хъуысы музыка.)

Хъ. Сывæллæттæ, цæй æмæ уал ахъазæм.

Дымгæ ниуы, дымгæ уасы,

Бæлас алырдæм æртасы.

Дымгæ фенцайы æваст,

Бæлæстæ æрлаууың раст.

(Сабитæ тексты ныхæстæм гæсгæ змæлың.)

Хь. Кæм ис бирае бæлæстæ фенæн?

С. Парчы, хъæды æмæ а. д.

Хь. Куыд хъуыды кæнут, адæмæн фæлладуадзæн бонтæ куы ваййы, уæд цæмæн фæцæуынц хъæдмæ, хæхты 'рдæм, парчы тæзгъо кæнынмæ (æмæ а. д.)? Сымах хистæртæй фехъуыстаиккат ахæм ныхæстæ: «Ацы ран уæлдæф бынтон æндæр у». Æмæ цымæ цавæр æндæр уæлдæфы кой фæкæнынц? Цæй æмæ уый сбæрæг кæнæм. Куыд хъуыды кæнут, бæлас цардæгас у?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Æркæсæм ныр та нæ «диссатджы телевизормæ». Цавæр ваййы фæззæджы бæлас? Ссарут хъæугæ ныв æмæ йæ æрæвæрут экраны астæу. Сæрдыгон та цавæр уыдис бæлас? Ссарут уыцы ныв дæр. Зымæгон та?

(Сабит дзуæппытæ.)

Хь. Сабитæ, сымах уынут, бæлас куыд айвы, уый. Ныр уæ бон у зæгъын: бæлас у цардæгас. Гъе уый тыххæй йын нæ хъæуы сæттын йæ къалиутæ, æрдз хъæуы хъахъхъæнын, хъæуы йыл аудын.

Дидактикон хъазт «Ссар æмæ йын зæгъ йæ ном»

(Стъолыл – бæлæсты нывтæ. Сабитæ æвзарынц: тулдз, тæгæр, бæрз.)

Хь. Дымгæ радымдта, æмæ сыфтæртæ бæлæстæй æрызгъæлдысты зæхмæ. Базонут-ма, ай цавæр бæласы сыф у?

(Спайда кæнæн ис сыфтæры нывтæй кæнæ та бæлæсы сыфтæртæй.)

Хь. Ноджы ма цы зайы хъæды?

С. Гагадыргътæ, зокъотæ, гыркъотæ.

Хь. Æмæ чи уарзы уыдонæй минас кæнын?

С. Адæм æмæ цæрæгойтæ.

Дидактикон хъазт «Æртыккаг у уæлдай»

Мырткæ – саунамыг – фæткъуы.

Маргджын зокъо – урс зокъо – кærдо.

Цъуй – мæнæргъы – чылауи.

Хъ. Алы рæнхъы дæр ссарут уæлдай дзырд. Зæгъут, цæмæн у уæлдай?

С. Фæткъуы, кærдо æмæ чылауи сты дыргътæ.

Хъ. Кæм зайынц дыргътæ?

С. Дыргъдоны бæлæстыл.

Хъ. Æмæ цы бæлæстыл зайынц, уыдон куыд хуыйнынц?
(*Сабиты дзуæппытæ: «Фæткъуытæ – фæткъуы бæлæс-
тыл» æмæ а. д.*)

Хъ. Цавæр нуазинаæгтæ скæнæн ис дыргътæй æмæ гага-
дыргътæй?

С. Адджын дон, кампот.

Хъ. Хъæды фæззыгон цытæ фембырд кæнæм?

С. Зокъотæ, гагадыргътæ.

Хъ. Дыргъдоны цавæр бæлæстæ зайы?.

С. Фæткъуы бæлæстæ, кærдо бæлæстæ.

Хъ. Æмæ уæдæ цæхæрадоны та цытæ зайы?

С. Халсартæ.

Хъ. Халсартæй та цы ис скæнæн?

С. Хъæрмхуыпп, борщ, салат æмæ а. д.

Дидактикон хъазт «Сфыцæм борщ»

*Хъуысы музыка. Сабитæ æвзарынц сæхицæн худгæндтæ
кæнæ та халсартæ, дыргътæ æмæ гагадыргъты хуыз-
джын нывтæ.*

*Гауызыл – 2 тæлыы æвæрд, иу тæлыы – борцы тæбæгъы
ныв, иннæйы та – кампоты агуывзæйы ныв. Музыка
куы фæхъус вæййы, уæд сабитæ нывтæм гæсгæ амбырд
вæййынц хъæугæ тæлыы алыварс.*

Хатгдæг

Хъ. Мæнæ цы бирæ базыдтат бæлæстæ æмæ дыргъты
тыххæй! Базыдтат, бæлæстæ дæр цардæгас кæй сты, уый.
Уыдон нын сыгъдæг кæнынц нæ уæлдæф, уымæ гæсгæ

сыл хъæуы аудын, хъæуы сæ хъахъхъæнын. Хъæуы хъахъхъæнын æрдз æнæхъæнай дæр: бæлæстæм куы зилæм, уæд уæлдæф дæр сыгъдæгдæр уыдзæн, бæлæсты тыллæг та – бæркадджындæр.

5-æм ахуыр

Иумæйаг темæ: «Фæззæг».

Темæ: «Мæргътæ æмæ хъæддаг цæрагойтæ фæззæджы».

Нысан:

– Сбæлвырд кæнын сабиты зонындзинæдтæ мæргъты тыххæй: фæззыгон цæмæн атахынц хъарм бæстæм, цавæр мæргътæ баззайы ам. Сабиты зæрдыл æрлæууын кæнын, зымæгмæ хъæды цæрагойтæ сæхи куыд цæттæ кæнынц, уый. Лæвæрд темæйыл уыци-уыцитæ сахуыр кæнын. Базонгæ сæ кæнын ног æмбарынад «дунейы модель»-имæ (*цардæгас, æдзард, æрдз*).

– Сабиты логикон хъуыдыкæнынад, лæмбынаг хъусдæрд, координацийы рæзтыл куыст.

– Мæргътæ æмæ цæрагойтыл куыд аудой, куыд сæ хъахъхъæной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: зымæгиуатгæнæг æмæ фæлтæхæг мæргъты, хъæды цæрагойты хуызфыстытæ; цыппархуызджын зиллакк $d = 1\text{м}$; Магнитофоныл фыст музыка.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сабитæ, цæй æмæ не’ нгуылдзтæй ахъазæм.

Ацы æнгуылдз хъæдмæ ацыд

Зокъоагурæджы балцы.

Ацы ’нгуылдз æй тагъд ыссардта,

Ацы ’нгуылдз æй артмæ дардта.

*Ай йæ бахордта фæскуыст
Æмæ боцкæйау ныддымст!*

Хъ. Æмæ сымах нæ фæнды фæззыгон хъæды атезгъо кæнын?

Хъуысы музыка. Сабитæ, цыма фæззыгон хъæды астæуты цæуынц, афтæ сæхи дарынц: хус сыфтæртæ сæ къæхты бын сыр-сыр кæнынц, радымы рог дымгæ. Сабитæ æрбадынц.

Хъ. Зæгъут-ма, ацафон фехъусæн ис цъиуты рæсугъд зард ?

С. Фæззæджы мæргътæй бирæтæ атахынц хъарм бæстæм æмæ уымæ гæсгæ афтæ арæх нæй фехъусæн цъиуты зард.

Хъ. Æмæ цæмæн атахынц?

С. Фæуазал вæййы æмæ, цы хæрой, уый дæр сын нал вæййы – фесæфынц бындзытæ, къогъотæ, хъæндилтæ...

Хъ. Раст зæгъут, цъиутæ атахынц, хъарм кæм у, уырдаæм. Фыццаг атахынц зæрватыччытæ æмæ чыматæ (*стрижи*) (*ацы цъиутæ æмæ ма семæ 2–3 зымæгиуатгæнæг цъиуы нывтæ раварын*). Уыйфæстæ цъиахтæ (*грачи*), хъæддаг бабызтæ æмæ хъазтæ – уыдон иууылдæр сты фæлтахæг мæргътæ. Куыд æнхæл стут, афтæ сæ цæмæн хонынц?

(Сабиты дзуæппытæ. Дзургæ-дзурын хъомылгæнæг фæлтахæг цъиуты нывтæ иннаердаæм æрзины.)

Хъ. Иу ранæй иннæ ранмæ тæхгæйæ, мæргътæй бирæ амæлы. Æрмæст сæ хъæддыхдæртæ бафæразынц уыцы зын æмæ дард фæндагыл. Уымæ гæсгæ сын сæ хæдзæрттæ, ахстæттæ нæй пырх кæнæн, сæттæн, цъиуты нæй цъиуæхсæнæй æхсæн. Уыдон нын нæ зæрдæтæ барухс кæнынц сæ рæсугъд зардæй, уидзынц алыхуызон знаггадхæссæг сасчыты, æмæ уымæй пайда сты адæймагæн. Мæнæ ацы мæргътæ та нæ атахтысты хъарм бæстæм, фæлæ баззадысты зымæгиуат кæнынмæ. Æмæ цымæ цæмæн баззадысты?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Ацы мæргътæн сæ бон у уазалы цæрын, уыдон хæрынц гагадыргътæ, кæрдзыны муртæ. Хъуамæ сын мах дæр æххуыс кæнæм – аразæм сын хæрæндæттæ, æркæнæм-иу сын дзы мæнæуы, нартхоры нæмгуытæ, дзулы къæбæртæ æмæ а. д. Æмæ, куыд хъуыды кæнут, зымæджы ам цы цъиутæ баззайы, уыдоны куыд ис схонæн?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Змæлгæ хъазт «Тæхы – нæ тæхы»

Хъомылгæнæг фæзæгъы дзырдтæ. Сабитæ дзырды нысаниуæгмæ гæсгæ змæлынц.

Хь. Базонут-ма уыци-уыци:

*Зазæй зазмæ чи гæпп кæны,
Тулдзы цъупмæ чи слидзы?
Æхсæртæ мæрайы 'мбæхсы,
Зокъотæ дæр æруидзы.
Схус сæ кæны къалиутыл,
Зымæг 'фсæстæй арвиты.*

С. Æхсæрсæттæг.

(Рæвдисын æхсæрсæттæджы ныв.)

Хь. Уый у æхсæрсæттæг, фæлæ йæ хуыз бурбын нал у. Аив-та йæ, йæ кæрц, фендæрхуызон ис. Цæмæн?

С. Йæ кæрц ныр у хъармдæр, йæ хуыз та – фæныкхуыз, уымæн æмæ бæлæстæ дæр зымæджы, æнæ сыфтæй уыдзысты фæныкхуыз.

Хь. Афтамæй æхсæрсæттæг йæхи æмбæхсы тугдзых сырдтæй. Æмæ хæргæ та цы кæндзæн зымæджы?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Цымæ æхсæрсæттæг зымæгмæ йæ хæдзар бахъæрмттæ кæны? Æмæ йæ хъуамæ цæмæй бахъæрмттæ кæна?

С. Хус кæрдæг æмæ сыфтæртæй.

Хь. Зымæджы уый бамбæхсы йæ хъарм хæдзары, къуыбылойтыхт скæны йæхи æмæ йæ фындз йæ къæдзилæй

бахгæны. Цымæ йæ уæд цыргъ ныхтæ та цæмæн хъæуы? Æхсæрсæттæг, бæлæстыл гæппытæ кæнгæйæ, йæ ныхтæй ацахсы къалиутæ. Равдисут-ма, куыд гæппытæ кæны æхсæрсæттæг къалиутыл, куыд фынаей кæны зымæджы мæрайы.

(Сабитæ æвдисынц æхсæрсæттæджы змæлдтытæ.)

Хъ. Ныр та бакæсæм, иннæ цæрæгойтæ сæхи куыд цæттæ кæнынц зымæгмæ.

Уыци-уыци

Бæласæн йæ быны

Къуыбылой фæзыны.

Къуыбылой æгас у,

Йæ судзинтæй нын тас у.

(Равæры уызыны ныв.) Мæнæ тагъдгомау æрбауайы уызын, йæ судзинтыл – хус сыфтæртæ. Ахъуыды кæнут æмæ зæгъут, цымæ йæ цæмæн хъæуынц, цы сæ аразы?

(Сабиты æрхæстæг кæнын хъæуы ахæм дзуапмæ: сыфтæ йæ хъæуынц, цæмæй зымæджы йæ хæдзары хус сыфтæрты бын йæхи æрбатымбыл кæна æмæ хъармы фынаей кæна.)

Хъ. Равдисут-ма, уызын куыд фæратул-батул кæны хус сыфтыл, цæмæй уыдон йæ судзинтыл ныххæцой.

(Сабитæ æвдисынц уызыны змæлдтытæ.)

Хъ. Æмæ уæд хæргæ та цы кæндзæн зымæджы? Гагадыргътæ, зокъотæ, хъæндилтæ куынæуал ис, уæд?

С. Уызын зымæджы фынаей фæкæны.

Хъ. Æмæ ма хъæддаг цæрæгойтæй зымæджы фынаей чи кæны?

С. Арс.

Хъ. Æмæ кæм фæфынаей кæны?

С. Йæ хуыккомы, къалиутæ æмæ хус сыфтæрты бын.

Хъ. Мæнæ ма ноджы иу хъæддаг цæрæгой, базонут æй æмæ, цавæр у, уый дæр равдисут:

*Тугдзых сырды у –
Зыд, кæрæф.
Фос цæгъдынмæ –
Цырды, хæлæф...*

С. Бирæгъ.

(Сабитæ фæзмынц бирæгъы.)

Хъ. Чи ма цæры хъæды ноджы, уый базонут:

*Урс – зымæгон,
Фæныкхуыз – сæрдыгон.*

С. Тæрхъус.

Хъ. Тæрхъус йæ къæхты руаджы ирвæзы хъæды, уый тынг цæрдæг у, тагъд æмæ дард гæпп кæны, йæ фæдтæ æмхæццæ кæнгæйæ. Равдисут, куыд гæпп кæны тæрхъус. Кæмæй лидзы тæрхъус, кæмæй тæрсы?

С. Рувасæй.

Хъ. Равдисут, рувас куыд цæуы, уый. Хъуызгæ, сындæггай, йæ къæхты хъæр хъуысгæ дæр нæ кæны.

(Сабитæ фæзмынц рувасы.)

Хъ. Федтат, цæйбæрц цæрæгойтæ цæры хъæды! Бакæсут-ма се 'ппæтмæ дæр лæмбынæг æмæ зæгъут, цы сæм ис иумæйагæй? Абарут сæ кæрæдзийыл.

(Сабитæ хатдзæгтæ кæнынц).

С. Алкæмæн дæр дзы ис хъарм кæрц, къæдзил, фæйна цыппар къахы æмæ а.д.

Хъ. Равдисут-ма æнкъард тæрхъусы, хъуыдыгæнæг арсы, аххосджын рувасы æмæ а.д.

Хатдзæг

*Хъомылгæнæг æвдисы «Дунейы модель» æмæ зæгъы,
цæмæй сабитæ модельыл цæрæгойты нывтæ раст равæрой.*

Иумæйаг темæ: «Мæ бæстæйы ну хай»

Нысан:

– Сабиты дарддæр зонгæ кæнын райгуыраен горæт (сахар), хъæу, республикæимæ. Ахуыр сæ кæнын, нывты сæ бон зонгæ бынæттæ ссарын æмæ уыдоны тыххæй дзурын, нæ бæстæйы æрдзы хицæндзинадтæ (хæхтæ, цæугæдæттæ, хъæдтæ) равдисын: куыд уа, стæй ирон адæмон хъæзтытæй искæцытæ куыд зоной.

– Къæрцхъусдæр куыд кæной, куыд рæзой сæ ныхас, сæ хъуыдыкæнынад;

– Райгуыраен бæстæ æмæ сæм йæ рæсугъддинадмæ гуырын кæнын уарзондзинады æнкъарæнтæ. Цæмæй хистæрты куыстæн аргъ кæной, горæты, хъæуы уынгты сыгъдæгдинадмæ сæ хъус дарой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: Ирыстоны тырыса, горæты зынгæдæр бынæтты хуызистытæй 5 – 6; магнитофоныл фыст ирон мелоди, кукла Зæринаæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, равдисут-ма уе 'нгуылдзтæ:

Ацы 'нгуылдзы хуыссæг ахсы,

Ацы 'нгуылдз у нæфæразгæ.

Ацы 'нгуылдз дæр ныр æрфынæй,

Ай та рагацау ныффынæй.

Иумæ фестæдысты цырды,

Сабидонмæ у сæ цыд !

(Хъуысы ирон мелоди.)

Хъ. Кæцы ран ис нæ рæвдауæндон?

С. Нæ рæвдауæндон ис горæты.

Хь. Чи зоны, куыд хуыйны нæ горæт?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Куыд хуыйны нæ республикæ? Цавæр мелоди хъуысы?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Нæ республикæ хуыйны Цæгат Ирыстон-Алани. Нæ республикæйæн ис тырыса. *(Хъомылгæнæг æвдисы тырыса. Сабитæ йæм кæсыны æмæ ранымайыны тырысайы хуызтæ. Хъомылгæнæг æвдисы горæты хуызистытæ: цæугæдоны былгæрæттæ, хæхтæ, театртæ, парк, цырт-дзæвæнтæ.)*

Сабитæ кæсыны хуызистытæм, сæ зæрдыл æрлæууын кæныны, сæ ныййарджытимæ кæмыты уыдысты, уыцы бынæттæ. Скæныны хатдзæг: уый у з. Дзæуджыхъæу.

Хь. Нæ горæт у тынг рæсугъд, адæм уынгты садзынц рæсугъд дидинджытæ, бæлæстæ, архайынц, цæмæй азæй-азмæ рæсугъддæр кæна. Сыхæм дæр хъуамæ ууыл архайат, ма сæттат бæлæсты, къутæрты къалиутæ, ма ссæндат уæ къæхты бын дидинджытæ, ма бырон кæнат. Нæ республикæйы горæттæ æмæ хъæутæй ма цавæртæ зонут? Кæм цæры дæ нана (æмæ æндæр ахæм фæрстытæ).

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъомылгæнæг æриу кæны дзуæппытæ: нæ республикæйы ис ахæм горæттæ: Арыдон, Алагир, Бæлæн, Мæздæг, Дигора. Сæйраг горæт у Дзæуджыхъæу, уый у æппæты стырдар горæт нæ республикæйы.

Хь. Нæ горæты бынæттæй уæ зæрдæмæ тынгдæр кæцы фæцыди, кæм атезгъо кæниккат?

(Сабитæ æвдисыны хуызистытæ.)

Хь. Ныр та ахъазæм ирон хъазт «Чепена» -йæ.
(Музыкæ хъуысы, сабитæ кафыны ирон кафт.)

(Райдайыны кæстæр æнгуылдзæй æмæ радгай дыдагъ кæныны се 'нгуылдзтæ.)

Хатдзæг

Хъ. Ныр та уазæгуаты æрбахонæм кукла Зæринаейы æмæ йын радзураем нæ горæты тыххæй, Дзæуджыхъæуы рæсугъд бынæтты хуызистытæ йын фенын кæнæм.

7-æм ахуыр

Иумæйаг темæ: «Æз æмæ мæ буар»

Нысан:

– Сабиты ахуыр кæнын адæмы сæ кармæ æмæ сæ æрдон (половой) миниуджытæм гæсгæ иртасын. Базонгæ сæ кæнын боны фæтк æмæ сæрмагонд гигиенæйы æгъдауттимæ. Бамбарын сын кæнын, æнæниздзинад хъахъхъæнын кæй хъæуы æнахъомæй фæстæмæ.

– Ныхасы рæзтыл кусын, ахуыр сæ кæнын анализ кæнын.

– Сæ алыварс чи ис, уыдоныл куыд аудой, кæрæдзийæн æххуыс куыд кæной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын, архайын, цæмæй бауарзой физкультурон фæлтæрæнтæ; сыгъдæгдзинадыл сæ ахуыр кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Бакасын К. Чуковскийы «Мойдодыр»; «Замарашка»; А. Бартойы «Девочка чумазая».

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: адæймаджы буары схемæ, нывты æмбырдгонд «Боны фæтк».

Ахуыры нывæст

Хъ. Радзураем æмдзæвгæ «Чыллон-миллон» («Замарашка»):

*Не 'хсы къухтæ æмæ гуыр,
Бамбыд чъизийæ йæ хъуыр.
Æмæ уыцы гуырды буарыл*

*Тагъд æрзайдзысты: хъæдындз,
Нуры, булкъ, æмæ-иу дарæд
Схъæлæй уæд, мæгуыр, йæ фындз!*

Хъ. Акæсут-ма кæрæдзимæ, куыд бирæ стут абон. Æмæ уе
'ппæты иумæ иу дзырдæй куыд ис схонæн?

С. Сывæллæттæ, сабитæ, хæлæрттæ, хъомылгæнинагтæ
чысыл хуртæ æмæ а.д.

Хъ. Раст загътат. Æмæ уæд, кæй ранымадтат, уыдон иумæ
та куыд хуыйнынц ?

*(Сабиты æрхæстæг кæнын уымæ, цæмæй дзуапп радтой:
«адæм».)*

Хъ. Раст у, сабитæ дæр, стыртæ дæр – иууылдæр стæм
адæм. Æмæ адæммæ цы ис иудзинадæй, цæмæй æнгæс сты?

С. Алы адæймагæн дæр ис сæр, къæхтæ, къухтæ.

Хъ. Зæгъæн ис, адæм иууылдæр мæнæ ахæмтæ сты?

(Æвдисы сæм адæймаджы ныв.)

Хъ. Уæдæ адæм се 'ппæт æмхуызон сты? Цымæ цæмæй
хицæн кæнынц кæрæдзийæ?

С. Иутæ стыртæ сты, иннæтæ – гыццылтæ. Дих кæнынц
чызджытæ æмæ лæппутыл, сæ дзыккуты хуыз дæр у алы-
хуызон æмæ а.д.

Змæлгæ хъазт «Мах стæм алыхуызон»

Хъ. Мах цæмæй хицæн кæнæм кæрæдзийæ ?

С. Нæ иутæ сты лæппутæ, иннæтæ – чызджытæ, иутæ сты
стыртæ, хъомыл адæм, иннæтæ – сывæллæттæ æмæ а. д.

*(Ранымайынц адæмы кæрæдзийæ иртасæн минууджытæ.
Сабитæ хъазынц ацы хъазтæй.)*

Хъ. Сабитæ, зæгъут-ма, уæхи æвзæр кæд фæхатут, æвзæр
хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ уæм кæд сæвзæры?

*(Сабиты æрхæстæг кæнын ахæм дзуаппæ: «Исты нæ куы
фæриссы, уæд».)*

Хъ. Æмæ цæмæй æнæниз уат, уый тыххæй уæ цы кæнын
хъæуы? Суанг гыццылæй фæстæмæ хъахъхъæнын хъæуы

æнæниздзинад, фæлæ куыд?

С. Алы райсом дæр хъæуы зарядкæ кæнын; боны фæтк раст æххæст кæнын; афойнадыл хæрын.

Дидактикон-змæлгæ хъазт

(Сабитæ æмбырдгонд «Боны фæтк»-ы нывтæ равæрынц кæрæдзи фæдыл раст æмæ алы архайд дæр æвдисынц.)

1) Зарядкæ (*хъомылгæнæджы равзæрстмæ гæсгæ*).

2) Хи æхсын (*æхсынц сæ къухтæ, цæсгом, бæрзæй, дæндæгтæ сыгъдæг кæныны*). Хи æхсын цæмæн хъæуы, ууыл æрныхас кæнын.

3) Аходæн (*сабитæ æвдисынц, куыд фæхæрынц, уый*).

4) Хъæзтытæ (*хъомылгæнæджы фæндонмæ гæсгæ*).

Хатдæг

Хъ. Мах уемæ бакастыстæм «Мойдодыр», «Девочка чумазая» («Чыллон чызг»). (*Сабитæ сæ æрлæууын кæныны, сæ зæрдыл.*) Сымах фæнды, цæмæй уын ахæм æмбæлттæ уа? Æмæ уæд цæуылнæ? Цымæ мах æхсæн дæр ис ахæм сывæллæттæ? Сабитæ чъизи æмæ æнæхсад куы уой, уæд уый аив у? Куыд баххуыс кæнын хъæуы æдзæллаг æмæ сæмпæрчъи сабитæн? Цæй уæдæ кæрæдзимæ мидбылты бахудæм æмæ зæгъæм: «Дæ цæрæнбон бирæ!»

8-æм ахуыр

Темæ: «Æз æмæ мæ буар»

Нысан:

– Адæм æмæ цæрæгойтæн зæрдæ кæй ис, уый сын бамбарын кæнын. Зæрдæ кæцы ран ис, уый сын равдисын. Радзурын зæрдæйы тыххæй: йæ ас, йæ куыст. Æмбарынад «Дунейы модель» (цардæгас æрдз æмæ æдзæрд дуне, къухтæй сфæлдыст дуне).

– Логикон хъуыдыкæнынад æмæ фæлгæнæны бындурты рæзтыл куыст.

– Цæмæй се ’нæниздзинад хъахъхъæной, æнæниз уæвын сæ фæнда, физкультурæ бауарзой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ.

Цæстуынгæ: майкæ, йæ уæлæ – зæрдæйы ныв фидаргонд. Магнитофоныл – кафыны музыкæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, абон нæм уазæгуаты æрбацыди клоун (кукла) æмæ йæ фæнды зарядкæ скæнын:

Алы бон дæр райсомæй	<i>(Сабитæ тексты</i>
Мах кæнæм зарядкæ.	<i>мидисмæ гæсгæ</i>
Фестут цыррдæр. Сабитæй	<i>змæлыны.)</i>
Мачи кæнæд бадгæ.	
Рог санчъехтæ акæнæм,	
Къухтæ – хурмæ ивæзт.	
Цъусдуг дзуццæг абадæм,	
Алæууæм та раст.	
Гæппытæ, сæррæттытæ	
Сарæх ысты, кæс.	
’Нæнизæй мах не ’ппæт дæр	
Схæсдзыстæм нæ рæз.	

Клоун. Мæнæ куыд хорз кæнут зарядкæ! Æмæ мын цымæ мæ уыци-уыцитæ базондзыстут? Цытæ уын ис дыгæйттæ?

С. Къухтæ, къæхтæ, цæстытæ, хъустæ, рустæ æмæ а. д.

Б. Уæд уын иугæйттæ та цытæ ис?

С. Гуыр, сæр, фындз, дзых æмæ а. д.

Б. Къухтæ, къæхтæ, фындз мах не ’ппæт дæр уынæм. Фæлæ цымæ нæ мидæг та цы ис? Æз уын æрбахастон дис-сadjы майкæ. Ацы майкæ скæнгæйæ сымах базондзыстут, алы адæймагæн дæр мæнæ ацы ран (къухæй амонь) кæй

ис зæрдæ. Кæй фæнды базонын, зæрдæ кæцы ран ис, уый?
(*Сабитæ майкæ сæ уæлæ акæныны.*)

Хъ. Сывæллæттæ, зæрдæ æхсæвай-бонæй кæны кусгæ, æппындæр ын æрлæууæн нæй.

(*Сабитæ фæзмыны зæрдæйы куыст, йæ гуыпп-гуыпп*.)

Хъ. Сывæллæттæ, алкæмæн дæр йæ зæрдæ у йæ тымбыл-къухы йас. Равдисут-ма уæ тымбылкъухтæ – гъе, ахæмтæ сты уæ зæрдæтæ дæр. Мæнæн мæ зæрдæ у стыр, сывахæн та ?

С. Гыццыл.

Хъ. Сабитæ, куыд хъуыды кæнут, цæрæгойтæн дæр ис зæрдæ?

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Зæрдæ кусы сындæггай, фæлæ адæймаг згъоргæ кæнæ кафгæ куы кæна, уæд зæрдæ дæр кусы тагъддæр, тынгдæр гуыпп-гуыпп кæны. (*Музыкæ, сабитæ кафыны, згъорыны.*)

Хъ. Ныр та байхъусут уæ зæрдæ куыд кусы, уымæ.

Дидактикон хъазт «Кæй зæрдæ у»

(*«Цардæгас» æмæ «æдзард» нывты хæрх. Сабитæй алкæмæ дæр – цалдæр гæххæттæй конд «зæрдæйы». Хъуамæ сæ æрæвæрой «удæгас предметты» нывтыл. Уыйфæстæ сбæрæг кæныны, куыд раудæгас кодтой нывтæ, уый: хъазгæйæ сæ равдисыны.*)

Хъ. Зæрдæ куы рисса, уæд кæмæ хъуамæ бацæуæм? Куыд хуыйны нæ дохтыры ном? Медицинон хойы ном? Рынчын куыдз кæнæ гæды та кæмæ хъуамæ бацæуой? Цæмæй зæрдæ ма рисса, уый тыххæй алы райсом дæр хъæуы зарядкæ кæнын, спорт уарзын.

Хатдзæг

Хъомылгæнæг æвдисы «Дунейы модель» æмæ сын зæгъы, цæмæй, «цардæгас» æмæ «æдзард» предметты нывтæ, кæм æмбæлы, уыцы ран æрæвæрой.)

Иумæйаг темæ: «Культурæ»

Нысан:

– Сабитæн бамбарын кæнын, æгъдауджын адæймагмæ фыццаджыдæр кæй хъуамæ уа уæздандзинад. Сабиты ахуыр кæнын уæздан дзырдтæй пайда кæнын.

– Сабитæм хъомыл кæнын уæздан ахастытæ кæрæдзимæ, хистæртæм, æцæгæлæттæм.

Рагагъоммæйы куыст. В. Маяковскийы «Хорз цы у, æвзæр цы у» бакæсын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: кукла Мæдина.

Райуаринаг: уæздан дзырдтæй кæм спайда кæнæн ис, ахæм сюжетын нывтæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Равдисут уе 'нгуылдзтæ:

Æгас цæуай, сызгъæрин хур!

Сыгъдæг арвы тыгъдад!

Æгас цæуай, цъæх айнæг дур!

Нæ зад хуымты бæркад!

Салам дæттын бæрзонд хæхтæн!

Мæ фыдæлты зæххæн!

Хæларæй æмæ уарзонæй

Ирыстоны цæрæм!

*(Рахиз къухы æнгуылдзтæ
«салам дæттынц» галиу
къухы æнгуылдзтæн.)*

Хъ. Рæвдауæндонмæ куы æрбацыдыстут, уæд куыд радтат салам кæрæдзийæн, хъомылгæнæгæн?

С. Дæ райсом хорз, салам æмæ а. д.

(Дуар æрбахостæуыд, æрбацыди кукла Мæдина.)

М. Уæ бон хорз, сывæллæттæ! Мæнæ уæм цы бирæ хъазæнтæ, ахорæнтæ, кърандæстæ ис! Æппæт хъазæнтæй фæхъазут?

С. О, фæхъазæм.

М. Цы хорз стут! Иумæ хъазут, иумæ ныв кæнут. Фæлæ мæнæн ме 'мбал ницы фæдæтты. Йæ ахорæнтæ мæ хъуыдысты, фæлæ мæм сæ нæ радта.

Хъ. Мæдина, дæумæ гæсгæ, уый дæм цæуылнæ радта йæ ахорæнтæ?

М. Уымæн æмæ чъынды у, афтæ æнхъæлы, фæстæмæ йын сæ нал ратдзынæн, кæнæ йын сæ фесафдзынæн.

Хъ. Махмæ гæсгæ, бынтон афтæ нæу. Зæгъ-ма, Мæдина, куыд куырдайтæ ахорæнтæ?

М. Тынг хорз! Æз ын загътон: «Æри дæ ахорæнтæ, мæн ныв кæнын фæнды».

Хъ. Сывæллæттæ, Мæдина йе 'мбалæй раст куырда ахорæнтæ?

С. Нæ, афтæ раст нæу.

М. Куыд нæу раст? Æз алкæддæр афтæ фæкурын. Иу хатт ма кæугæ дæр кодтон, хъæр кодтон: «Ратт мын æй! Мæн хъæуы!»

Хъ. Мæдина, куыд кæсын, афтæмæй ды раст нæ кæныс. Мæнæ дын ныртæккæ нæ сабитæ равдисдзысты, исты дæ куы хъæуа, уæд æй раст куыд ракурын хъæуы, уый. Уый тыххæй хъуамæ зонай уæздан ныхæстæ æмæ сæ сабыр, рæвдаугæ хъæлæсæй дзурай. Афтæ фæкæнынц æгъдауджын сабитæ.

(Хъомылгæнæг ратты сабитæм цалдæр хъазæны кæнæ чинъджы æмæ а. д.)

Хъ. Таня, зæгъ-ма, Оляйæ куыд ракурын хъæуы хъазæн.

Таня. Оля, дæ хорзæхæй, æри-ма мæм дæ хъазæн, ахъазон дзы.

Хъ. Сабитæ, цавæр уæздан дзырд загъта Таня? Цавæр хъæлæсæй загъта? Ныр Оля æнæмæнг ратдзæн йæ хъазæн Танямæ. Ныр та Мæдинайы сахуыр кæнут уæздан дзырдтæ дзурын.

(Хъомылгæнæг алы сабийæн дæр дæтты сюжетон ныв: нана гуылтæ фыцы, трамваймæ зæронд ус æрбахызти, лæппу чызджы бафхæрдта æмæ а. д.)

Хъ. Куыд ракурдзынæ гуылтæ? Трамвайы зæронд усæн бадаён бынат куы нæ уа, уæд цы ми кæндзынæ æмæ а. д.

Дидактикон хъазт «Зæгъ уæздан дзырд»

Сабитæ цæлхдымбылæй лæууыны, кæрæдзимæ кукла кæнæ æндæр хъазæн дæттыны, алчидæр зæгъы цавæрфæнды «уæздан дзырд» (бузныг, дæ хорзæхæй, цæр æмæ хæр, бирæ цæр, æгас цу, дæ райсом хорз, хæрзбон, фæндараст, табуафси, бахатыр кæн, хæрзæхсæв, хæрзфынтæ фен æмæ а. д.).

Хъ. Мæдина, уæздан дзырдтæ куыд бирæ сты, уый ныр уыныс. Бахъуыды сæ кодтай?

М. О, фæлæ афтæ бирæ сты, æмæ дзы кæд цавæр дзурын хъæуы, уый нæ бахъуыды кæнон.

Хъ. Мæдина, ууыл ма тыхс, нæ сабитæ дæ сахуыр кæндзысты. Фынай кæныны размæ цы фæхъæуы зæгъын? *(Мæдина фæрæдийы, æмæ сабитæ раст дзуапп дæттыны.)* Хæрынмæ æрбадтыстæм, уæд цы зæгъын хъæуы? *Æрбацыдис нæм уæзджытæ, уæд сын цы зæгъын хъæуы? Уæзджытæ уын лæвæрттæ æрбахастой, уæд сын цы зæгъын хъæуы? Уæ зæрдыл æрлæууын кæнут чиныг «Цы у хорз æмæ цы у æвзæр». Цавæр хорз хъуыддæгтæ æмæ æвзæр митæ кодтой сабитæ? (Чиныджы нывтæм æркæсын.)*

М. Сывæллæттæ, стыр бузныг уын! Абон сымах мæнæн тынг баххуыс кодтат. Уæ руаджы æз базыдтон бирæ уæздан дзырдтæ. Мæн дæр фæнды æгъдауджын уавын.

Иумæйаг темæ: «Театр»

Нысан:

- Сабиты базонгæ кæнын театр «Саби»-имæ, актёры дæсныйадимæ. Ахуыр сæ кæнын иумæйаг хъæзтыты активонæй архайын, архайджыты характерон миниуджытæ æвдисын.
- Сабиты ахуыр кæнын раст интонацийæ дзурын, змæлдтытæ, ныхасы уаг æмæ мимикæйæ архайджыты. удыхъæд æвдисын.
- Сабиты иумæ хæларæй архайын ахуыр кæнын, æхсæнадон бынæтты хи дарыны æгъдæуттæ сын амоннын.

Рагагъоммæйы куыст

Сабитимæ сахуыр кæнын исты аргъауы сценари.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: ширмæ, куклатæ (*хъомылгæнæджы хъуыдымæ гæсгæ*).

Райуаринаг: бандæттæ, билеттæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, æрлæууæм цæлхдымбылæй æмæ ахъазæм. Æз дзурдзынæн предметты нæмттæ, сыхах та æвдисдзыстут архайд уыцы предметтимæ. Зæгъæм: Со-слан, дæ цæстытыл ауайын кæн, цыма дæ къухы пурти ис, сæппар æй æмæ йæ æрцахс.

Хæслæвæрдты хуызæгтæ:

- Дæ къухы – сæрвасæн, дæ сæр дзы ныффас æмæ йæ стьо-лыл æрæвæр.
- Дæ къухы – хызын. Байгом æй кæн, сис хызынæй æхцадон, фæстæмæ йæ сæвæр æмæ хызын сæхгæн.
- Дæ къухы – веер. Дæхицæн дзы адымгæ кæн.

– Стъолыл – агуывзæйы дон. Райс æй. Тагъд аназ дон æмæ агуывзæ йæ бынаты авæр.

– Дæ къухы – къафетт, растигъ ын йæ цъар, ахæр æй, къафетты цъар дæ дзыппы сæвæр.

Хъ. Тынг хорз сарæхстыстут, æцæг артистты хуызæн. Æмæ кæм фæхъазынц артисттæ та?

(Кæнæ: Чи сты артисттæ?)

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Артисттæн ваййы алыхуызон цымыдисаг рольтæ, фæхъазынц киноы æмæ театры. Сымах дæр фæнды театрай ахъазын?

С. О, фæнды.

Хъ. Уæдæ абон мах ацæудзыстæм театрмæ.

(Хъомылгæнæг æрæвæры ширмæ, фæзыны кукла. Зæлы музыка.)

К. Æгас цæут, мæ чысыл хæлæрттæ! *(Цыбыр диалог.)* Æз уе 'ппæты дæр хонын театрмæ. Нæ горæты ис цалдæр театры: уырыссаг драмон театр, музыкалон театр, ирон драмон театр, дыгурон драмон театр. Æз та уæ хонын театр «Сабитæ»-мæ. Зæгъут-ма, цы у «Сабитæ»?

(Сабиты дзуæппытæ.)

К. Раст загътат, сывæллæттæ, уымæн æмæ театры артисттæ сæ спектакльтæ равдисынц сывæллæттæн. Сымах зонут театрмæ цæуыны æгъдæуттæ? Фыццаджыдæр хъæуы балхæнын билет, билеты амынд цæуы бадæн бынат. Билет кæмæ нæй, уый хъуамæ бацæуа кассæмæ æмæ балхæна билет. Зæгъæм, балхæдтам билеттæ æмæ цæуæм театрмæ. Сымахæй чи зоны, театры хи куыд дарын хъæуы, уый?

(Сабиты дзуæппытæ. Кæд æй сабитæ нæ зонынц, уæд сæм кукла дæтты фæрстытæ.)

К. Цы не 'мбæлы кæнын, спектакль куы цæуа, уæд?

С. Нæй хъæрай дзурæн, рацу-бацу кæнæн, къафетты цъæрттæ пълмæ æппарæн, телефонæй дзурæн æмæ а. д.

К. Æмæ уæдæ цы 'мбæлы кæнын спектаклы?

С. Худын, æмдзæгъд кæнын, кæсын.

К. Æмдзæгъд кæнын та цæмæн хъæуы?

(Сабиты дзуæппытæ.)

К. Сывæллæттæ, цымæ йæ зонут, куклаты бæсты чи фæхъазы, уый?

С. Артисттæ.

К. Кæм фæхъазынц артисттæ театры?

С. Сценæйыл.

К. Цытæ ма ваййы сценæйыл?

С. Ширмæ, æмбæрзæн. Ширмæйы фæстæ та – артисттæ.

К. Мæнæ мæнмæ дæр ис цалдæр куклайы, фæлæ, семæ чи архайа, уый нæй. Сымахæй мын чи æххуыс кæндзæн аргъау равдисынæн?

(Сабитæ зонгæ аргъауы сюжетмæ гæсгæ æвдисынц аргъау.)

Хатдзæг

К. Уæ зæрдæмæ фæцыд спектакль? Æмæ уæ зæрдыл бадардтат, театры хи куыд дарын хъæуы, уый? Æмæ сывæллæтты театр та куыд хуыйны? Сымах фæнды артисттæ суæвын?

II-æм ахуыр

Иумæйаг темæ: «Зымæг» (I-аг сахат)

Темæ: «Зымæджы миниуджытæ»

Нысан:

– Уæрæхдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ зымæджы тыххæй, сæрмагондæй зымæджы миниуджытæ бæрæг кæнын. Æмбарынадтæ «митуард» æмæ «кæлæх».

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, ахуыр сæ кæнын сæ архайдæн анализ кæнын, иртасæн куыст кæнын.

– Хъомыл кæнын сабитæм æрдзмæ уарзондзинад, иумæ, кæрæдзийæн æххуыс кæнгæйæ, архайын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: цыппархуызджын зиллакк $d = 1$ м; 3 нывы – сæрд, фæззæг, зымæг; фæззыгон æмæ зымæгон предметты нывты æмбырдгонд; хъазæн машинæ, бæттæн, гæпгæнæн бæндæн (*прыгалка*).

Ахуыры нывæст

(*Сабиты раз – сæрды, фæззæджы æмæ зымæджы нывтæ.*)

Хъ. Байхъусут уыцы-уыцитæм, сæ райхæлд та æмбæхст у мæнæ ацы нывтæй кæцыдæрты:

*Сыфтæр бæлæстыл фæбур,
Атахтысты мæргътæ.
Нал тавы йæ тынтæй хур,
Бамбæхстой йæ мигътæ.
Адæм бафснайдтой сæ тыллæг,
Уыцы афон хуыйны...*

С. Фæззæг (*æвдисың фæззæджы ныв*).

Хъ. *Æрдз ныхъхъус, цыма ныджджих,*

*Цæугæдоны сæр ныйих.
Аивта йæ хуыз тæрхъус:
Уыд фæныкхуыз, у ныр урс.
Хуыккомы ныффынæй арс,
Цыма истæмæй фæтарст.
Чи уæ зæгъдзæн, чи зоны,
Уыцы афон куыд хуыйны?*

С. Зымæг (*æвдисың зымæджы ныв*).

Хъ. Фæззæджы фæстæ та цавæр афон ралæууы?

С. Зымæг.

Хъ. Зæгъут-ма, цавæр хуыз ис фæззæгæн? Цæмæн?

С. Фæззæгæн йæ хуыз у бур, уымаен æмæ бæлæсты сыфтæ æмæ кæрдæг сбур ваййынц.

Хъ. Зымæгæн та цавæр хуыз ис?

С. Зымæгæн йæ хуыз у урс, уымæн æмæ мит вæййы урс.

(Хъомылгæнæг гауызыл æрæвæры цыппархуызджын зиллакк: сырх, бур, урс, кæрдæгхуыз; фæззæг æмæ зымæджы миниуджытимæ баст нывтæ; адæймæгты нывтæ, сæ уæле афæдзы афонмæ гæсгæ уæладарæс; мæргътæ æмæ цæрæгойты нывтæ.)

Хъ. Равзарут зымæгон нывтæ æмæ сæ зиллаккыл раст æрæвæрут, кæм æмбæлы, уым.

(Сабитæ æххæст кæныны хæслæвæрд.)

Хъ. Ныр та æркасæм, цы нывтæ ма дзы баззад, уыдонмæ æмæ сæ абарæм зымæгон нывтимæ. Фæззыгон арв цавæр у, зымæгон арв та? Фæззæджы зæхх цæмæй æмбæрзт у? Зымæджы та? Бæлæсты сыфтæ зæхмæ куы фезгъæлынц, уæд уыцы афон куыд хуыйны? Мит куы фæуары, уæд уый та куыд хуыйны? Куыд аивтой бæлæстæ æмæ къутæртæ, къудзитæ? Цавæр уæладарæс скодтой сæ уæле адæм зымæджы? Цавæр цъиутæ баззади зымæгиуат кæнынмæ? Зымæгон хъæды цавæр цæрæгойтæ фенæн ис? Арс æмæ уызыны нæ бон фенын у зымæгон? Цæуылнæ? Цавæр цæрæгойтæн аивы зымæгон сæ кæрц? Цæмæн?

Дидактикон хъазт «Зымæгон дзырдтæ»

Сабитæ цæлхдымбылæй лæууыны æмæ дзурыны «зымæгон» дзырдтæ, цавæрфæнды предмет, хъазæн кæрæдзимæ дæтгæйæ.

Хъ. Мæнæ цы бирæ зымæгон дзырдтæ зонут! Чи зоны, цы у «кæлæх»?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Раст загътат, кæлæх нысан кæны бырынцъаг, ома салд. Фæндаг куы ныйих вæййы, уæд фæзæгъынц: *бырынцъаг, кæлæх фæндаг*. Ахæм фæндагыл цæуын æнцон у? Арæхстгай куы нæ цæуай, уæд цы рауайдзæн? Тæссаг у æви нæу кæлæх фæндаг?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хь. Чи зоны, цы кæнын хъæуы, кæлæх куы уа, уæд?

С. Фæндагыл ныппырх кæнын хъæуы цæхх, змис.

Хь. Уæдæ ма нæ къорды уаты ссарæм, къухæй сгаргæйæ, лæгъз бынат – кæлæх, æмæ дæрзæг – асфальт. *Загъæм*, асфальт уыдзæн гауыз, кæлæх – пьол.

(Сабитæ сбæрæг кæныны, хæдтулгæ тагъддæр кæм æрлæудзæн, кæлæхыл æви асфальтыл.)

Хь. Гъе уымæ гæсгæ зымæгон фæндагтыл хъуамæ арæхстгай цæуæм, хъавгæйæ, нæхи фыдбылызæй хизæм.

12-æм ахуыр

Иумæйаг темæ: «Зымæг» (2-æг сахат)

Темæ: «Миты миниуджытæ»

Нысан:

– Сбæлвырд кæнын: миты миниуджытæ; кæм ис мит фенæн; куыд ис митæй хъазæн, цы дзы ис саразæн. Сабитæн бамбарын кæнын, дон æрдзы мидæг кæй ваййы 3 уавæры: дон, их, тæф.

– Рæзын кæнын сабиты иртасæн архайд.

– Сабиты 'хсæн хæлар ахастытæ фидар кæнын, райгуырæн бæстæмæ сæм уарзондзинад гуырын кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Æркæсын митмæ, сисын æй къухтæм æмæ йæ схъарм кæнын. Сбæрæг кæнын: миты миниуджытæ, цы дзы ис саразæн, цавæр хъæзтытæй ис хъазæн зымæджы.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: хæхты нывтæ алы афæдзы афонты.

Райуаринаг: миты къуыбæрттæ кæнынæн гыццыл æмæ стыр урс зиллæччытæ (8–10-гæйттæ).

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, байхъусут уыци-уыцимæ:

Базы хуызæн у фæлмæн,

Бумбулийау – рог.

Хæфсау – уазал, ихæн у,

Схъарм æй кодтой – дон!

С. Уый у мит.

Хъ. Куыд базыдтат, мит у, уый?

С. Мит у уазал æмæ фæлмæн æмæ а.д.

Хъ. Мит кæд фæуары?

С. Зымæджы.

Хъ. Кæм ис фенæн мит?

С. Уынгты, бæлæстыл, хæдзæртты сæр æмæ а. д.

Хъ. Уарзут, бирæ мит куы ныууары, уый?

(Сабиты дзæппытæ.)

Хъ. Уæдæ-ма зæгъут, бирæ мит хорз цæмæй у, æвзæр та цæмæй у?

С. Æвзæр уымæй у, æмæ арф миты ваййы зын цæуæн; цæмæй ма суазал уай, уый тыххæй хъæуы хъарм, бæзджын дзаумæттæ кæнын; хорз та уымæй у, æмæ бæстæ урс-урсид, рæсугъд ваййы, фæхъазæм митæй, дзоныгъыл фæбырæм, митæй скæнæм митын лæг æмæ а. д.

Хъ. Митæй къорды уаты хъазын æмбæлы? Цæуылнæ?

С. Не 'мбæлы, мит хъармы уайтагъд æртайдзæн.

Дидактикон хъазт

Хъ. Ныр та уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма кæрты тезгъо кæнæм. Сымах æвдисдыстут, митæй куыд фæхъазут, цавæр хъæзтытæ фæкæнут æмæ-иу æй æз та хъуамæ базонон.

(Сабитæ, цыма миты къуыбæрттæй хъазынц, дзоныгъыл бырынц, афтæ змæлынц, архайынц.)

Хъ. Сывæллæттæ, уæдæ зонут, мит сæрд дæр æмæ зымæг дæр æмæ кæм ваййы, уый?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Зæххы къорийыл ис ахæм бынæттæ, сæрд дæр æмæ зымæг дæр тынг уазал кæм ваййы. Уый у Цæгат (*Север*). Мах та цæрæм хуссары, сæрдыгон нæм ваййы тæвд, зымæгон та – уазал, мит дæр нæм ваййы æрмæстдæр зымæджы. Фæлæ нæ диссаджы рæсугъд хæхтæм куы скæсæм, уæд сын сæрдыгон дæр æмæ зымæгон дæр сæ цъуппытыл фендзыстæм мит.

(Хъомылгæнæг æвдисы сабитæм хæхты нывтæ алы афæдзы афонты. Уыйфæстæ æрбахæссы мит.)

Хъ. Æркæсут-ма, сабитæ, цы æрбахастон, уымæ.

(Сабитæ æвналыныц митмæ.)

Хъ. Цавæр у мит?

С. Уазал, фæлмæн, ис дзы исты саразæн.

Хъ. Йæ хуызмæ гæсгæ та уæ зæрдыл цы æрлæууы?

С. Сæкæр, цæхх.

Хъ. Миты хуызæн уазал ма цы ваййы?

С. Ихындзæг, ихтæдзынæг (*сосулька*).

Хъ. Æркæсут-ма уæдæ, митæй цы рауад, уымæ.

(Сæ армытæппæнты мит æртади, дон фестади).

С. Дон дзы рауад.

Хъ. Уæ цæстытыл ауайæд, цыма алы предметы дæр цæры гыццыл адæймаг. Райсæм ихындзæг, цавæр у бавналгæйæ?

С. Хъæбæр, хъæддых.

Хъ. Цæмæн?

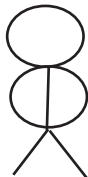
С. Уый у их.

Хъ. Куыд хъуыды кæнут, их æнцонай комы сæттын?

С. Нæ комы, уый у фидар, хъæбæр.

Хъ. Ихы мидæг цæры бирæ хъæбæр адæймагтæ, уыдон тынг хъæддых хæцынц кæрæдзиуыл æмæ уымæ гæсгæ их дæр у хъæбæр, хъæддых, фидар.

(Хъомылгæнæг æвдисы адæймаджы модель.)

Хъ. Кæрæдзийы къухтыл æрхæцут æмæ равдисут, уыцы гыццыл адæймагтæ куыд хъæддых лæууынц, уый. Уæдæ их куы 'ртайа, уæд дзы цы рауайдзæн?

С. Дон.

Хъ. Доны мидæг та цæры лæхъыр, тæнтыхæг адæймагтæ. Уыдон кæрæдзийы къухтыл нæ хæцынц.

(Æвдисы æндæр модель.)

Нæ алыварс ис уæлдæф, мах уыцы уæлдæфæй уләфгæ кæнæм. Æмæ цымæ уæлдæфы та цавæр адæймагтæ цæры? Хъæбæр? Тæнæг?

С. Нæ.

Хъ. Уæлдæфы цæры газхуыз адæймагтæ. Уыдон цæрынц тæфы пар дæр æмæ фæздæджы дæр. Ныртæккæ схъарм кæндзыстæм дон æмæ фендзыстæм, донæй хæрдмæ тæф куыд цæуы, уый.

(Æвдисы æндæр модель.)

Хъ. Сывæллæттæ, уынут, куыд цымыдисаг у дон, уый. Дон ваййы 3 уавæры – хъæбæр, тæнæг, тæф. Тæф у хæрз лыстæг æртæхтæй конд. Уæдæ миты къуыбар куы скæнæм,

уæд уым та цавæр адæймæгтæ цæрдзæн?

С. Хъæбæр.

Хъ. Цæмæн?

С. Уымæн æмæ миты къуыбар у хъæбæр, хъæддых.

Хъ. Мит кæй тайы, уый тыххæй йын тæригъæд нæ кæнут?

С. О, кæнæм ын тæригъæд.

Хъ. Цы бакæнын хъæуы, цæмæй ма тайа?

С. Уынгмæ йæ ахæссын, кæнæ йæ уазалгæнæны бавæрын хъæуы.

(Хъомылгæнæг мит ахæссы.)

Хъ. Æркæсут мæнæ ацы зиллæччытæм, миты къуыбæртты хуызæн сты?

С. О!

Хъ. Цæй уæдæ зиллæччытæй æрæмбырд кæнæм алыхуызон фигурæтæ.

Сабитæ исынц зиллæччытæ æмæ фигурæтæ æмбырд кæнынц. Зиллæччытæ сæ асмæ гæсгæ сты алыхуызæттæ. Сабитæ æмбырд кæнынц митын лæг, фæрдгуытæ, пирамидæ, дидинæг æмæ а. д.

Хатдзæг

Хъ. Нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм, мит цавæр у, уый. Кæм ис фенæн мит? Цы ис скæнæн митæй? Цавæр гыццыл адæймæгтæ цæры тад миты, ихы къæртты, доны тæфы, уæлдæфы? Равдисут, цавæр уавæрты вæййы дон.

(Сабиты дзуæппытæ.)

13-æм ахуыр

Иумæйаг темæ: «Зымæг» (3-æг сахат)

Нысан:

– Сабитæм бæрæгбоны зæрдæйы уаг æвзæрын кæнын. Сæ фантази сын цырен кæнын. Хъазæнтæ цавæр æрмæгæй арæзт сты, уый сын бацамонын. Дыргътæ сæ адмæ гæсгæ куыд зоной, ууыл бацархайын.

Системон операторæй пайда кæнгæйæ сын «миты» миниуджыты тыххæй сæ зонындзинадтæ ныффи-дар кæнын. Дарддæр сабиты зонгæ кæнын «гыццыл адæймæгтимæ» – хъæбæр, лæхъыр, газхуыз, схематикон æгъдауæй сæ æвдисгæйæ.

– Рæзын кæнын сабиты фæлгæнæн, мысæнуат, хъуыдыкæнынад, ныхас.

– Хъомыл сæм кæнын хæлар ахастытæ, ахуыр сæ кæнын сæ ныхасы мидæг уæздандзинад æвдисæг дзырдтæй пайда кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Сабитимæ сахуыр кæнын Ног боны зарджытæ æмæ æмдзæвгæтæ.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: магнитофоныл фыст музыка; алыхуызон æрмæгæй арæзт хъазæнтæ иу дзæкъулы; хъазт «Адмæ гæсгæ базон»-æн дыргътæ.

Райуаринаг: нымайæн къæцæлтæ; æртæкъуымæгтæ: асæй – алыхуызæттæ; бæмбæг, салфеткæтæ кæнæ гæххæтты гæбæзтæ; урс зиллæччытæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, цæлхдымбылæй æрлæууæм æмæ кæрæдзийы къухтыл æрхæцæм. Равдисут, кæрæдзийы куыд уарзут æмæ æгъдауджын сывæллæттау хæларæй æмæ хъæлдзæгæй куыд цæрут, уый. Зæгъут-ма, цавæр афæдзы афон у ныртæккæ?

С. Зымæг.

Хъ. Æмæ уын æппæты уарзондæр зымæгон бæрæгбон цавæр у?

С. Ног бон!

Хъ. Радзурæм уæдæ æмдзæвгæтæ.

(Хъомылгаенæджы фæндонмæ гæсгæ. Зæгъæм:

Ног аз ралæууыд йæ рады,
Сфæлыстам нæ заз бæлас.
Ссыгътам бæласыл ыстъалы,
Кафæм ныр йæ алыварс.

Сабитæ цæлхдымбылсæй цæуыны, æмдзæвгæтæ дзургæйæ.)

Хъ. Ног азы æнæмæнг цы хъуамæ уа?

С. Заз бæлас æмæ Митын Дада.

Хъ. Митын Дада æрбацæудзæн, æмæ махмæ та заз бæлас нæй. Цæмæй ис скæнæн заз бæлас? Нæ къорды уаты ссарут, заз бæласы бæсты цæмæй спайда кæнæм, уый.

(Сабиты дзуæппытæ, хъуамæ равзарой уаты дидинджытæй иу.)

Хъ. Цæмæн равзæрстат ацы дидинæг?

С. Уымæн æмæ у кæрдæгхуыз, хæмпус, заз бæласы æнгæс у.

Хъ. Æмæ Ног азы аз цавæр ваййы?

С. Уый ваййы рæсугъд арæзт.

Хъ. Ахъуыды кæнут æмæ зæгъут, цæмæй йæ срæсугъд кæнæм? *(Сабитæ фæлындыны «заз».)*

Хъ. Диссаджы рæсугъд скодтам нæ заз бæлас. Æрлæууæм ныр йæ алыварс æмæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм Ног боны зарæг. *(Сабитæ зарыны.)*

Хъ. Заз бæлас нæм ис, уæдæ нæм Митын Дада дæр æрбацæудзæн, фæлæ уæддæр цыдæр нæ фаг кæны.

С. Лæвæрттæ.

Дидактикон хъазт «Диссаджы голлаг»

Сабитæ, уырзæй сгаргæйæ, сбæрæг кæныны, цавæр æрмæгæй конд у предмет, хъазæн, уый, æмæ йын йæ ном фæзæгъыны.

Зæгъæм: машина арæзт у пластмассæй, тæрхъус арæзт у цармæй, пурти конд у резинайæ æмæ а. д.

Хъазæнтæ стъолыл равæрын.

Дидактикон хъазт «Цы дзы нал ис»

Сабитæ хъуамæ базоной, хъазæнтæ куыд æвæрд сты, уый. Хъомылгæнæг 1 кæнæ 2 хъазæны айсы. Сабитæ хъуамæ базоной, цавæр хъазæн дзы нал ис, уый.

Хъ. Митын Дада ма ноджы сабитæн алыхуызон адджинагтæ байуары.

Дидактикон хъазт «Адмæ гæсгæ базон»

(Сабитæ сæ цæстытæ бацъынд кæнынц. Хъомылгæнæг алкæмæн дæр йæ дзыхы авæры шоколады къæртт, апельсины хай, фæткъуыйы кæрдих æмæ а. д.)

Хъ. Цы ахордтай, уый йæ адмæ гæсгæ базон.

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Сабитæ, зæгъут-ма уæдæ, заз бæлас æддейы, хъæды дæр афтæ рæсугъд арæзт вæййы?

С. Нæ, заз хъæды вæййы митæй æмбæрзт.

Хъ. Æмæ цы у мит та?

С. Уый у бирæ миты тъыфылтæ.

Змæлгæ хъазт

(Зæлы музыка.)

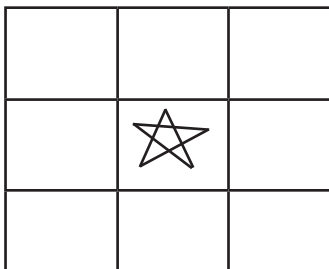
Хъ. Ныр та фестадыстæм рог хæмпус миты тъыфылтæ æмæ зилдух кæндзыстæм уæлдæфы.

(Æрæвæрын системон оператор.)

Хъ. Ныртæккæ сымах цытæ уыдыстут?

С. Миты тъыфылтæ.

(Хъомылгæнæг ныв кæны миты тъыфыл экраны астæу.)

Хь. Цавæр гыщцыл адæймæгтæ цæры миты?

(Сабитæ равзарины хъæугæ модель.)

Хь. Кæм фенут бирæ мит?

С. Бæлæстыл, хæдзæртты сæртыл æмæ а. д.

Хь. Хур куы ракаса æмæ куы æрæндава, уæд та миты тыфылæй цы рауайдзæн?

С. Дон.

Хь. Доны та цавæр адæймæгтæ цæры, уый равдисут. Дон куы ныйих уа, уæд та цавæртæ суыдзысты адæймæгтæ?

(Сабитæ æвдисыны модельтæ. Хъомылгæнæг дзургæ-дзурын алы нывтæй дзаг кæны экран.)

Хатдзæг

Хь. Цавæр бæрæгбон ваййы зымæджы? Цавæр бæрæгбæттæ ма уарзут? Цæмæн уарзут уыцы бæрæгбæттæ?

14-æм ахуыр

Иумайаг темæ: «Зымæг» (4-æм сахат)

Нысан:

- Ныффидар кæнын зымæджы тыххæй зонындзинæдтæ, ахуыр кæнын предметы миниуджыты ныхмæвæрдтæ арын, сбæрæг кæнын афæдзы афонтæ æмæ адæймаджы уæлæдарæсы 'хсæн бастдзинад.

Рагагъоммæ куыст

Сахуыр кæнын æмдзæвгæ: О. Высотская «Миты тыфылтæ» («Снежинки»).

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: нывтæ (*митуард, зымæгон дарæс, дзоныгъ, къахдзоныгътæ, Ног боны заз*); диаграммæ – цыппархуызон зиллакк, фæззыгон æмæ зымæгон миниуджыты нывтæ; мит; музыка.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм æмдзæвгæ:

Миты ирд гæлæбутæ

Уæлдæфы куы зылынц.

Æмæ, зæхмæ хаугæйæ,

Сабыр зилдух сисынц.

(Сабитæ текстмæ гæсгæ змæлынц.)

Хъ. Миты тъыфылтæ кæд фенæн ис, кæцы афæдзы афон фæуары мит?

С. Зымæджы.

Хъ. Хорз! Ныр та æрбакæсут мæнæ ацы цыппар нывмæ. Иу дзырдæй сæ куыд схонæн ис?

(Хъомылгæнæг фланелеграфыл æвдисы нывтæ.)

С. Уый у зымæг.

Хъ. Цæмæ гæсгæ йæ базыдтат, зымæг у, уый? Сæрдыгон ис бырæн дзоныгътыл, къахдзоныгътыл, къахкъæлæттыл? Цæуылнæ? Æмæ уæд заз бæлас та? Сфæлындæн ын ис сæрдыгон? Цæуылнæ? *(Алы нывмæ гæсгæ дæр – цыбыр беседа.)*

Хъ. Сывæллæттæ, зымæг хорз у æви æвзæр? Цæмæй у хорз?

С. Фæхъазæм миты къуыбæрттæй, фæбырæм дзоныгътыл æмæ а. д.

Хъ. Уæд æвзæр та цæмæй у?

С. Зымæг узал у, хъарм дарæс хъуамæ скæнæм æмæ а. д.

(Сабиты раз – цыппархуызон зиллак.)

Хъ. Цавæр хуыз ис зымæгæн?

С. Урс.

Хъ. Цæмæн у урс? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

Хъ. Равзарут ацы нывтæй зымæгимæ баст нывтæ æмæ зæгъут, цæмæн сæ равзæрстат, уый.

(Сабитæ æвзарынц нывтæ.)

Хь. Ёркæсут, цавæр нывтæ ма дзы баззад, уымæ. Цавæр афæдзы афонимæ баст сты? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

Змæлгæ-дидактикон хъазт «Раудæгас»

(Зæлы музыка. Сабитæй алчи дæр райсы иу ныв æмæ йæ «раудæгас» кæны. Хъомылгæнæг сбæлвырд кæны: ды дзоньгъыл хъаздына, ды – рæсугъд арæзт заз бæлас, ды – фынаей арс, ды – тæппуд тæрхъус æмæ а. д.)

Хь. Сабитæ, чи нæм æрбацауы алы хатт Ног азы?

С. Митын Дада.

Хь. Уæдæ зымæг кæм нæ вæййы, фæлæ æрмæстдæр тæвд кæм у, уым та сæм чи æрбацауы Ног азы?

С. Ёнтæф Дада!

Хь. Ёмæ цымæ цавæр у? Цавæр дарæсы вæййы? Хъарм кæрц æй хъæуы? Цырыхъхытæ та? Цæй уæдæ йын æрхъуыды кæнæм дарæс. Цавæр дарæсы хъуамæ уа Ёнтæф Дада, тæвд ын куы уа, уæд? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

Хь. Ёмæ цавæр лæвæрттæ хъуамæ уа Ёнтæф Дадама? Тынг тæвд куы вæййы, уæд уæ цы фæхъæуы?

С. Лимонад, сæлдæг æмæ а. д.

Дидактикон хъазт «Зымæгон дзырдтæ»

Хь. Сабитæ, цæй æрлæууæм цæлхдымбылæй æмæ «зымæгон дзырдтæ» нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм. Цæмæй нæ хъазт хъæлдзæгдæр уа, уый тыххæй нын баххуыс кæндзæн миты къуыбар. Хъæуы йæ тагъд-тагъд кæрæдзимæ дæттын æмæ, миты къуыбар кæй къухы уа, уый хъуамæ зæгъа «зымæгон дзырд».

(Сабитæ хъазыны, дзурыны зымæгон дзырдтæ.)

Хь. Сабитæ, цы 'рцыдис нæ миты къуыбарыл, цы кодта?

С. Нæ къухты гыццылгай тайы æмæ фæкъаддæр.

Хь. Цымæ цæмæн? Цы бакæнын хъæуы, цæмæй ма тайа? Цы дзы рауайдзæн, куы 'ртайа, уæд? Уæд донæй та цы рауайдзæн, фæстæмæ куы ныйих уа, уæд?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хатдзаг

Хь. Цы уам фæкасти цымыдисаг нæ ахуырты? Цæуыл дзырдтам абон?

15-æм ахуыр

Темæ: «Мигæнæнтæ æмæ хойрæгтæ»

Нысан:

– Системон ахасты бындурыл сабитæн бамбарын кæнын хойрæгты дæлсистемон миниуджытæ (*цæмæй скæныны чыритæ, дзул, адджын гуылтæ æмæ а. д.*). Дарддæр сабиты зонгæ кæнын хъæддых (дуртæ), донгъæд (*дон, æхсыр*), газхуыз (*нар*) буаргъæдтимæ (*веществами*) æмæ «гыщыл адæймæгтимæ» (ГА), уыдон сты буаргъæдты лыстæг муртæ. Ахуыр кæнын схематикон æгъдауæй æвдисын. Дунейы модели тыххæй сабитæн уæрæхдæр кæнын сæ зонындзинæдтæ.

– Рæзын кæнын логикон хъуыдыкæнынады бындуртæ, сæ фæлгæнæн, сæ ныхас, модельтæ кæныны бындуртæ.

– Дзулма хæдзардзин цæстæй куыд кæсой, мигæнæнтæй биноныг куыд архайой, кæрæдзийæн куыд æххуыс кæной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Бакасын аргъау «Æфсир» («Колосок»). Цæмæй стьолмæ дзул сыгъдæгæй æрбахæццæ уа, уый тыххæй цæйбæрц фыдабон кæнын хъæуы, ууыл аныхас кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: мигæнæнты æмæ хойрæгты нывтæ; гыщыл адæймæгты схемæтæ (ГА); «Алфамбылай дунейы модель».

Ахуыры нывæст

Хь. Кæрæдзийы къухтыл æрхæцут æмæ кæрæдзимæ мидбылты бахудут. (*Сабитæ цæлхдымбылæй æрлæууыны.*)

Цы нæм рауадис, цы сарæзтам?

С. Зиллакк.

Хь. Зиллаччы хуызæн ма тымбыл цы вæййы?

(Сабиты алыхуызон дзуаппытæ: тæбæгъ, чъиритæ.)

Хь. Сымах зонут, чъиритæ цæмæй кæнынц, уый?

С. Хыссæйæ æмæ гахæй *(начинка)*.

(Хъомылгæнæг фæрстыты руаджы байдзаг кæны диссаджы телевизоры экран.)

Хь. Цавæр чъиритæ зонут? *(Сабиты дзуаппытæ.)*

Хь. Кæд фæкæнынц чъиритæ?

С. Бæрæгбонмæ, гуырæнбонмæ.

Хь. Сымах уарзут чъиритæ?

С. О, тынг бирæ уарзæм чъиритæ, уыдон вæййынц тынг хæрзад.

Хь. Чъиритæ скæныны размæ та нæм цы уыд?

С. Хыссæ, ссад, мæнæу.

Хь. Цы ма скæнынц ссадæй, хыссæйæ?

С. Дзул, адджын гуылтæ æмæ а. д.

Хь. Сабитæ, сымах зонут, чъиритæ сты ирон хæринаг.
(Сабиты хæрдыл æрлаууын кæнын нæ республикæйы ном, горæты ном...)

Хь. Уæд бирæ чъиритæ та кæд фæкæнынц?

С. Чындзæхсæвты, куывдты, бæрæгбæтты æмæ а. д.

Хь. Раст загътат, фысымтæ уазджытæн фынгтæ æрæвæрынц. Бирæ алыхуызон хæринагты астæу æнæмæнг вæййы чъиритæ. Цæй уæдæ мах дæр фынг æрæвæрæм. Цы нæ хъæуы уый тыххæй?

С. Хъæуы нæ мигæнæнтæ.

Хь. Хъæугæ мигæнæнтæ равзарут.

(Хъомылгæнæг йæ хъус дары, сабитæ стъолыл мигæнæнтæ куыд æвæрынц, уымæ.)

Хь. Цавæр мигæнæнтæ нæ равæрдтат стъолыл? Цæуылнæ?

С. Тебæ, аг – уыдон сты хæринаггæнæн мигæнæнтæ.

(Хъомылгаенæг сабиты дзуæппытæ бараст кæны æмæ сын арфæ ракаены.)

Д/хъазт «Ныртæккæ фестдзынæ...»

(Хъомылгаенæг «диссаджы» къæццæлæй сабиты фестын кæны мигæнæнтæ.)

Хъ. Цæуыл сусу-бусу кæнынц тæбæгътæ? Цавæртæ уæвын сæ фæнды?

С. Уыдоны фæнды, цæмæй сæ кæрæдзиуыл ма хойой, ма сæ сæттой, хæрзæхсад сæ кæной, сæ мидæг цы хæринаг уа, уый биноныг æмæ аив хæрой.

(Хъомылгаенæг «диссаджы» къæццæлæй сабиты фестын кæны дзул, чъириутæ.)

Хъ. Цæуыл хъуыды кæны дзул?

С. Дзул хъуыды кæны, цæмæй йæ къæбæртæ ма кæной, зæхмæ йæ ма 'ппарой, чъизи къухтæй йæм ма 'вналой.

Д/хъазт «Гыццыл адæймæгтæ»

Хъ. Куыд хъуыды кæнут, цавæр адæймæгтæ цæры мигæнæнты: тæбæгъты, агуывзæты, агты? Равдисут сæ.

С. Хъæддых адæймæгтæ.

(Сабитæ кæрæдзийы къухтыл хъæддых æрхæцынц – хъæддых адæймæгты æвдисынц.)

Хъомылгаенæг æвдисы схемæ:

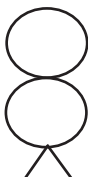

Хъ. Агуывзæйы цай куы 'ркæнæм, уæд цайы та цавæр адæймæгтæ цæры? Равдисут сæ.

С. Тæнгъæд адæймæгтæ.

(Сабитæ кæрæдзийы фæдыл рог дугъ кæнынц, къухтæ – астæуыл æвæрд.)

Хъомылгаенæг æвдисы схемæ:

Хь. Ёмæ цай тынг тæвд куы уа, уæд цы фенæн ис агуывзæйы сæрмæ?

(Хъомылгæнæг стъолол æрæвæры тæвд цайы агуывзæ. Сабитæ лæмбынæг кæсың æмæ скæның хатдзæг: цайæ хæрдмæ цæуы тæф – «пар».)

Хь. Тæфы мидæг цæрыңц газхуыз адæймæгтæ, сæ бон у тæхын, гæппытæ кæнын.

Хъомылгæнæг æвдисы схемæ:

Сабитæ йæм лæмбынæг æркæсың.

Хь. Агæппытæ кæнут æмæ равдисут, тæвд цайæ цавæр адæймæгтæ рагæппытæ кæны, уый.

(Сабитæ гæппытæ кæның.)

Хатдзæг

Хъомылгæнæг æвдисы схемæ «Алфамбылай дунейы модель».

Хь. Сабитæ, ацы схемæйыл мигæнæнтæ æмæ хойрæгтæн ссарут сæ бынат.

(Сабитæ райсың нывтæ кæнæ хъазæнтæ æмæ сæ æрæвæрың къухæйконд дунейы.)

16-æм ахуыр

Темæ: «Уæлæдарæс»

Нысан:

- Уæрæхдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ уæлæдарæсы тыххæй. Базонгæ сæ кæнын ирон уæлæдарæсимæ. Ахуыр кæнын сабиты орнамент аразын. Дунейы модельтæ уæрæхдæр кæнын.
- Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад,

ахуыр сæ кæнын: предметтæ кæрæдзиуыл абарын, уыдонæн анализ скæнын, иудзинадæй сæм цы ис, уый ссарын. Рæзын сын кæнын сæ мысæнуат, сæ ныхас.

– Сæ уæлæдарæсмæ ауæрдгæ æмæ аудгæ цæстæнгас куыд дарой; ирон адæмон уæлæдарæсмæ сабиты цымыдисдзинад рæзын кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

А. Бартойы æмдзæвгæ «Сæдæ дарæсы» («Сто одежек».)

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: рагон æмæ нырыккон ирон уæлæдарæс; кукла Нæзонаг (*Незнайка*).

Райуаринаг: афæдзы афонтæм гæсгæ уæлæдарæсы нывтæ; уæлæдарæсы лыггонд нывтæ (2–3 *хайы*); ирон орнаменты элементтимæ ныв.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, æркæсут лæмбынæг ацы нывтæм. Куыд арæзт сты сабитæ?

(*Хъомылгæнæг радывай равæры нывтæ: куклатæ уазæгуаты бадывц æнæ уæлæдарæсæй; лæппу айдагъ мидæггаг дзаумæтты къахдзоныгътыл быры; чызг зымæджы – сæрдыгон дарæсы. Сабиты дзуæппытæ. Сабиты æрхæстæг кæнын ахæм дзуапмæ: «Сывæллæттыл нæй зымæгон уæлæдарæс».*)

Хъ. Ранымайут зымæгон уæлæдарæс.

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Сæрдыгон цавæр дарæс дарынц? Ранымайут сæрдыгон уæлæдарæс.

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Цæй тыххæй хъæуы зымæгон худ?

Уæд сæрдыгон худ та?

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Дидактикон хъазт «Афонтæм гæсгæ уæлæдарæс»

(Сабитæ нывтæ æвзарың æмæ сæ афæдзы афонтæм гæсгæ раварың.)

Символтæ: «Миты тъыфыл» – зымæгон дарæс;

«хур» – сæрдыгон дарæс;

«бур сыф» – фæззыгон дарæс;

«дидинаггалгæ бæлас» – уалдзыгон дарæс.

(Сабитæ нывтæм гæсгæ скæның хатдзæг: фæззыгон æмæ уалдзыгон дарæс сты æмхуызон.

Хъомылгæнæг равдисы А. Бартойы æмдзæвгæмæ гæсгæ конд ныв «Сæдæ дарæсы»).

Хъ. Сывæллон йæ уæлæ уыйбæрц дзаумæттæ цавæр афæдзы афон скæндзæни? Йæхи куыд æнкъардзæн, хорз æви æвзæр? Йæ бон афтæмæй суыдзæн дзоныгъыл, къæхдзоныгъыл бырын кæнæ згъорын? Цавæр халсары æнгæс у афтæмæй? (*Къабуска*)

Сæдæ дзаумайы,

Сæдæ дарæсы.

Ныхас кæнынмæ

Уый нал арæхсы:

«Къуыбылойтыхтæй ныр лæууын.

Ам дæн, уый дæр нал зонын».

Хъ. Зæгъут-ма, афтæмæй тезгъо кæнын æнцон у? Цы бакæнын хъæуы, цæмæй сывæллонæн узал ма уа, фæлæ рог змæлд кæна? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Сабитæ, баххуыс кæнут Нæзонагæн (*Незнайке*).

Нæзонаг сфæнд кодта йæхицæн дарæс бахуыйын, дзаумайы хæйттæ иумæ бахуыдта. Фæлæ, мæнмæ гæсгæ, цыдæртæ сæмхæццæ кодта.

(Сабитæ лыггонд гæбæзтыл сраст кæның Нæзонаджы радыдтæ.)

Хъ. Тынг хорз, сыхах баххуыс кодтат Нæзонагæн.

Ныр та Нæзонагимæ æркæсæм ирон дарæсы нывтæм.

(Зæлы сабыр музыка. Сабитæ кæсынц рагон ирон дарæсы нывтæ æмæ хуызистытæм æмæ съл æрныхас кæнынц: сæрбæттæнтæ, даргъ къабатæ даргъ дыстимæ. Уыцы рæстæг худинаг уыдис цыбыр дзаумайы æмæ æнæ сæрбæттæнæй цæуын.)

Хъ. Уæд нæлгоймæгтæ та цавæр дарæс дардтой?

(Кæсынц нæлгоймаджы ирон дарæсы нывтæм. Хъомылгæнæг сабиты хъус æрдары нæлгоймаджы æмæ сългоймаджы бæрæгбоны дарæсмæ.

Сабитæ кæсынц худ, рон æмæ риуыгънæджыты фæлындæнтæм (украшения). Хъомылгæнæг сæ зонгæ кæны ирон орнаменты элементтимæ.)

Хъ. Нырæккæйы рæстæджы нæлгоймæгты æмæ сългоймæгты ахæм уæлæдарæсы ис фенæн?

(Сабиты дзуæппытæ: сценæйы, чындзæхсæвты æмæ а. д.)

Хъ. Сывæллæттæ, æрхъуыды кæнут, алчи уæ йæ дарæс цавæр орнаментæй срæсугъд кæндзæн. Нæзонаг та уæм бакæсдзæн, æмæ уый дæр сахуыр уыдзæн.

(Гæххæттæй лыггонд ирон орнаменты элементтæй сабитæ аразынц нывæфтыд. Нæзонаг сабитæн арфæтæ кæны.)

Хъ. Алфамбылай дунейы модели схемæйыл ссарут уæлæдарæсæн йæ бынат.

(Сабитæ исынц исты дарæсы нывтæ æмæ сæ равæрынц «къухæйконд дунейы». Дзуæпп дæттынц ахæм фæрстытæн: чи бахуыйы уæлæдарæс, къахыдарæс æмæ а. д.)

Хатдзæг

Хъ. Зæгъут-ма, куыд зылын хъæуы дарæсмæ? Цæрагойты дæр дарынц уæлæдарæс? Цы сæ хъахъхъæны узалæй?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Темæ: «Мебель»

Нысан:

– Нырыккон æмæ рагон ирон хæдзары царды уаджы бындурыл сабиты базонгæ кæнын адæмы царды уавæртимæ. Афæдзæй-афæдзмæ мебель куыд ивгæ цыд, уымæ. Мебель цавæр æрмæгæй арæзт у, уый бамбарын кæнын сабитæн. Пайда кæнын системон анализтæй.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, фæлгæнæн æмæ ныхас.

– Сабитæм гуырын кæнын цымыдисдзинад ног зонындзинæдтæм. Мебелыл, хæдзары дзаумæттыл куыд ауæрдой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: Фыццагон адæм лæгæты куыд цардысты, уый ныв; рагон æмæ нырыккон хæдзæртты нывтæ сæ хæдзары дзаумæттимæ – мебелимæ.

Райуаринаг: мебели нывтæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, абон цæуыл дзурдзыстæм, уый-ма базонут? Базонут-ма уыцы-уыцы: «Цыппар æфсымæрæн иу сæр». *(Стъол, бандон.)*

Стъол æмæ бандон та цы сты?

С. Хæдзары дзаумæттæ – мебель.

Хъ. Раст загътат, абон дзурдзыстæм мебели тыххæй.

Раджы кæддæр адæм хæдзæрттæ амайын нæма зыдтой æмæ лæгæтты цардысты. Æмæ цымæ фынаей та цæуыл кодтой? Уæд бадгæ та? *(Сабиты дзусæппытæ.)*

Хъ. Рæстæг цыдис, æмæ æнус æнусы ивта. Афæдзæй-афæдзмæ адæймаг дæр ивгæ цыди, ивта йæ цæрæнуат дæр.

(Равдисын рагон хэдзары ныв, уаты ныв хэдзары дзаумэттимæ: стьол, бандæттæ.)

Адæймаджы хэдзары уадæй нырмæ цы аивта? Цы дзы фæзынд ногæй? Цы дзы баззадис рагзамантæй?

С. Рæстæг куыд цыдис, афтæ ивгæ цыдис адæймаджы цæстæнгас дзаумæттæм, мебельмæ.

(Æркæсын хъæдæй, æфсæйнагæй, пластмассæй æмæ авгæй конд нырыккон мебели нывтæм.)

Хъ. Мебель цавæр æрмæгæй арæзт вæййы? Цавæр æрмæг у фидардæр? Хъæддыхдæр? Уæззаудæр? Фæлмæндæр?

(Сабитæ дзурынц, цавæр æрмæгæй конд хэдзары дзаумæттæ сты хуыздæр, хъæддыхдæр. Зæгъæм: пластмассæй конд мебель у рог, æнцонахсæн, ирд.)

Хъ. Цавæр мебель ис уæ хæдзæртты?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Æмæ мебельмæ куыд зылын хъæуы, куыд æй хъахъхъæнын хъæуы? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

Дидактикон хъазт «Цыппæрæм – уæлдай» *(пайда кæнæм нывтæй: стьол, бандон, скъапп, диван. Тумбочкæ, къæлæтджын бандон, тæрхæг, табуреткæ.)*

Хъ. Зæгъут-ма, къæлæтджын бандон æмæ диван цавæр мебель сты?

С. Фæлмæн мебель.

Хъ. Цæмæй хорз у фæлмæн мебель?

С. Ахæм мебелил адæймаг фæуадзы йæ фæллад, у фæлмæн æмæ удæнцой.

Хъ. Уæд, зæгъæм, стьол дæр фæлмæн куы уайд, уæд та? Уый дæр удæнцой у? Цæуылнæ?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Кæм пайда кæнынц стьолтæй?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Æркæсæм бандонмæ нæ диссаджы телевизоры. Бандон раздæр цы уыдис?

(Сабитæ хъомылгæнæджы фæрстытæ æмæ нывты руаджы дзаг кæныны экран.)

С. Раздæр бандон уыдис бæлас, бындзæфхад, хъайван.

Хъ. Бирæ бæлæстæ та кæм ваййы? Цавæр хайттæй арæст у бæлас? Мебель скæнынæн бæласæн йæ кæцы хай хъæуы?
(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Цавæр хайттæй арæст у бандон?

С. Бандон арæст у цыппар къахæй, æрбадæн æмæ æнцойгæнæнæй.

Хъ. Æмæ уæд бирæ бандæттæ та кæм ваййы?
(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Æрбакæсут ныр Алфамбылай дунейы модели схемæмæ æмæ зæгъут, кæцы ран хъуамæ уа мебель?
(Алы саби дæр æрæвæры схемæйыл ныв.)

С. Мебель саразы адæймаг æмæ уымæ гæсгæ уый хауы къухæйконд дунемæ.

Змæлгæ хъазт «Атъæбæртт кæн»

(Сабитæ иумæ дзурыны:
«Мачи кæнæд хъаст,
Райдайæм нæ хъазт!»
)

æмæ алырдæмты азгъорыны, алчидæр æрлæууы цавæрдæр хæдзары дзаумайы раз æмæ фæзæгъы, цавæр у, уый.)

Хъ. Цæмæн хъæуы скъапп кæнæ тæрхæг? (Æмæ а. д.)

Хатдзæг

Хъ. Цы базыдтам абон? Базыдтам, чи æмæ цавæр æрмæгæй аразы мебель, стæй цавæр ваййы мебель æмæ цæмæн хъæуы, уый? Уæ зæрдæмæ фæцыдысты нæ ахуыртæ?

18-æм ахуыр

Темæ: «Музей»

Нысан:

– Сабиты хъуыдыйы ныффидар кæнын æхсæнадон

бынæттæ хи дарыны æгъдæуттæ. Хъазæнтæ цавæр æрмæгæй аразынц, уымæ сæ базонгæ кæнын. Систе-
мон анализы руаджы равдисын, хъазæнтæ рæстæгмæ
гæсгæ ивгæ куыд цыдысты, уый.

– Фæрстыты руаджы рæзын кæнын сабиты хъуыды-
кæнынад, ахуыр сæ кæнын æрмæджытæн сæ
миниуджытæ иртасын.

– Цырен кæнын сабиты цымыдис рагон ирон куклатæм;
фидар сæм кæнын ауæрдгæ, аудгæ ахаст дзаумæттæм.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: музейы куклатæ (*къæццæлтæй, гæппæлтæй, хъæдæй, æлыгæй, пластмассæйæ, резинæйæ конд*); алфам-
былай дунейы модели схемæ.

Райуаринаг: хъазæнты нывтæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, равдисут-ма уе ’нгуылдзтæ:

Фондз æнгуылдзы кæртмæ

Рацыдысты тезгъомæ.

Хъазыдысты, кафыдысты,

Фæстагмæ ныффæлладысты.

(Сабитæ текстмæ гæсгæ змæлыны.)

Хъ. Кæм фæтезгъо кæнут сымах та уæ ныййарджытимæ?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Кинойы вæййут? Театры та?

С. О! Вæййæм.

Хъ. Музейы та искæд уыдыстут? Чи уæ зоны, музей цы у,
уый?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Музей у хæдзар, вæййы дзы тынг бирæ цымыди-
саг дзаумæттæ. Нæ горæты ис бирæ музейтæ. Ис нæм
Хетæгкаты Къостайы музей, уым тынг бирæ базонæн ис

ирон адæмы зындгонд поэт æмæ нывгæнæджы тыххæй. Ис нæм Нывкæныны музей, уым ис нывгæнджыты нывтæ. Алы музейы дæр хъуамæ адæймаг йæхи дарын зона, ома хи дарыны æгъдæуттæ ма рох кæна. Цымæ цавæр æгъдæуттæ сты уыдон? Музейы куыд ныхас кæнын хъæуы?

С. Сусæгæй, цæмæй иннæты ма хыгдарай.

Хъ. Экскурсигæнæгмæ хъæуы лæмбынæг хъусын, уый фæдзуры, музейы цы рагон цымыдисаг дзаумæттæ ис, уыдоны тыххæй. Кæрæдзиимæ та хъæуы сусæгæй дзурын.

Музейы экспонаттæ æвæрд ваййынц авджы бын, цæмæй сæм къухæй ма 'вналой. Цы уыдзæн, экспонаттæм къухæй куы æвналой, уæд?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Ныртæккæ мах дæр ацæудзыстæм, нæ рæвдауæндоны цы музей ис, уырдаæм. Цавæр музей у, уый та хъуамæ уæхæдæг базонат. Цæмæй фæхъазынц сывæллæттæ?

С. Хъазæнтæй.

Хъ. Сымах фендзыстут цымыдисаг хъазæнтæ. Экскурсигæнæг та уыдзынаен æз. Нæ уæ ферох сты музейы хи дарыны æгъдæуттæ? *(Сабиты дзуæппытæ. Кæсыныц куклатæм.)*

Хъ. Раджы кæддæр ирон адæм цардысты хæхбæсты, сывæллæттæн нæ уыдис хъазæнтæ æмæ-иу хъазыдысты гыццыл дуртæй, дыууæ къæцæлы-иу райстой, кæрæдзиуыл-иу сæ сбастой æмæ-иу дзы рауадис кукла. Стыхтой-иу æй хъуымацы гæппæлты æмæ дзы хъазыдысты. Афтæ фæзындис хъазæн. Уыйфæстæ куклатæ райдыдтой аразын æлыгæй куклатæ, хъæдæй. Ныртæккæ та кæнынц мæнæ ахæм рæсугъд куклатæ. Цымæ цæмæй конд сты?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Æркæсæм кукламæ нæ диссаджы телевизормæ.

Цавæр уыдис раздæр кукла? Радзурут-ма, кæм фенæн ис ныртæккæ ахæм кукла?

С. Музейы.

Хь. Æмæ сыхах цы хъазæнтæй фæхъазут, уыдон та кæм фенæн ис?

С. Дуканийы, рæвдауæндонæ æмæ а. д.

Хь. Цавæр хъазæнтæ ма вæййы?

С. Дзургæ чи кæны, ахæмтæ; тагъд чи згъоры, ахæм хæдтулгæтæ æмæ а. д.

(Хъомылгæнæг æвдисы Алфамбылай дунейы модели схемæ.)

Хь. Ссарæм уæдæ схемæйыл нæ хъазæнтæн бынат. Цымæ хъазæнтæ кæм æрæвæрын хъæуы?

(Сабитæн райуарын хъазæнты нывтæ. Уыдон сæ схемæйыл хъæугæ бынаты æрæвæрынц.)

С. Хъазæнтæ скæны адæймаг, уымæ гæсгæ сæ æрæвæрдзыстæм къухæйконд (армæйконд) дунейы.

Хатдзæг

Хь. Кæм уыдыстæм абон? Цы базыдтам ногæй? Цавæр æгъдæуттæ хъуамæ зонæм, театрмæ кæнæ музеймæ цæугæйæ?

19-æм ахуыр

Темæ: «Фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæ»

Нысан:

– Сабиты базонгæ кæнын ахæм æмбарынаæдтимæ: æфсад, æфсæддон, салдат, фыдыбæстæ хъахъхъæнæг; æфсæддон службæйы хицæндзинаæдтимæ сæ базонгæ кæнын: рæстдзæвин æмæ тыхджын уæвын, цæлхдурты сæрты ахизын зонын, хъæбатырæй хи æвдисын;

Ирыстоны номдзыд хъайтарты тыххæй сын радзурын;

– æмбаргæ куыд уой, предметы характерон миниуджытæ иртасын куыд зоной, уыцы арæхстдзинаæдтæ сæм рæзын кæнын.

–Æвзæрын сæм кæнын уарзондзинад Фыдыбæстæмæ, райгуыраг зæхмæ.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: нывтæ – наудзог (моряк), танкист, тæхæг (летчик), фистæг æфсæддон (пехотинец) æмæ а. д.; пурти; æфсæддон музыкайы кассетæ; Ирыстоны хъайтарты цыртдзæвæнты хуызистытæ.

Райуаринаг: хъазт «Равзар ныв»-æн нывтæ.

Ахуыры нывæст

(Зæлы цавæрдæр мелоди.)

Хъ. Ацы музыкамæ гæсгæ нæ бон цы кæнын у?

С. Санчъехтæ кæнын *(шагать)*.

(Сабитæ санчъехтæ кæнынц.)

Хъ. Кæрæдзи фæдыл рæнхъæй чи фæсанчъехтæ кæны?

С. Салдæттæ, æфсæддонтæ.

Хъ. Æмæ чи сты æфсæддонтæ, салдæттæ?

С. Салдæттæ хъахъхъæнынц сæ адæмы, сæ райгуырæн зæхх, сæ Райгуырæн бæстæ.

Хъ. Раст загътат, æфсæддонтæ хъахъхъæнынц сæ Фыдыбæстæ, сæ Райгуырæн бæстæ. Нæ бæстæйы адæм алы аз дæр 23-æм февралы фæбæрæг кæнынц Фыдыбæстæ хъахъхъæнджыты бон. Уыцы бон арфæтæ фæкæнынц æппæт нæлгоймæгтæн дæр, уымæн æмæ, æфсады чи службæ кодта кæнæ службæ кæны, уыдонæн сæ фылдæр сты нæлгоймæгтæ. Махæн дæр нæ горæты ис бирæ æфсæддонтæ, мах сæ арæх фенæм уынгты. Сæ уæлæ ваййы сæрмагонд уæлæдарæс, формæ. Уæ бинонтæй исчи æфсæддон у? Кæй фыд, фыды фыд службæ кодтой æфсады?
(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Алы бæстæйы дæр, алы адæмыхатмæ дæр ис æфсад. Æфсады ис салдæттæ, æфсæддонтæ, уыдон хъахъхъæнынц знæгтæй сæ зæхх. Æрбакæсут-ма нывтæм, кæй дзы уынут?

(Сабитæ кæсынд нывтæм, хуызистытæм: тæхæг,

танкист, наудзог, арæнхъахъхъæнæг... Хъомылгæнæг сабиты хъус æрдары æфсæддон дарæс æмæ техникамæ: танк, хæдтæхæг, нау æмæ а. д.

Дидактикон хъазт «Равзар ныв»

Сабитæ æвзарыңц, салдæттæ æмæ иннæ æфсæддонтæм предметон нывтæй кæмæ цавæр хауы, уый.

Зæгъæм: тæхæгæн – хæдтæхæг, арв, парашют, вертолет, шлем; наудзогæн – нау, бинокль, денджыз, науæнгуыр (якорь), тельняшкæ æмæ а. д.

Хъ. Кæй фæнды æфсæддон суæвын? Ды куы сдынджыр уай, уæд цавæр куыст кæндзынæ? Ды та?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Цавæр хъуамæ уа æфсæддон? Цытæ хъуамæ зона кæнын?

(Сабиты дзуæппытæ: хъæбатыр, ныфсхаст хъаруджын æмæ а. д.; хъуамæ зона хæцæнгæрзтимæ архайын, танк скъæрын æмæ а. д.)

Змæлгæ хъазт «Равзар дзырд»

Сабитæ, цæлхдымбылæй лæугæйæ, кæрæдзимæ дæттыңц пурти æмæ дзурыңц æфсæддоны минууджытæ.

Зæгъæм: хъаруджын, ныфсхаст, хъæбатыр, цырddæст, арæхстджын, къæрцхъус æмæ а. д.

Хъ. Нæ горæты ис Фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæн цыртдзæвæнтæ.

(Сфæлхат кæнын нæ республикæйы, нæ горæты ном. Сабитæ кæсыңц хуызистытæм: Плиты Иссæйы цыртдзæвæн, Барбашовы цыртдзæвæн, Уæлахизы фæз, Æнусон æрт.)

Хъ. Цымæ цæмæн æвæрыңц геройтæн цыртдзæвæнтæ?

С. Цæмæй сын адæм ма рох кæной се сгуыхтдзинадтæ, сæ рухс ном.

Хъ. Геройты нæмттæ лæвæрд æрцыд нæ горæты уынгтæн дæр (Плиты И. уынг, П. Барбашовы уынг, Хъесаты А. уынг)

æмæ а. д.).

Хатдзæг

Хъ. Цавæр бæрæгбон бæрæг кæнынц 23-æм февралы? Бæрæгбоны фæдыл кæмæн фæарфæтæ кæнынц? Цавæр хъуамæ уой фыдыбæстæ хъахъхъæнджытæ?

20-æм ахуыр

Темæ: «Мады бон»

Нысан:

– Сабиты зæрдыл æрлæууын кæнын, 8-æм Мартыйы цавæр бæрæгбон фæбæрæг кæнынц, уый. Гуырын сæм кæнын хиуæттæ æмæ хæстæджытæм уарзондзинады æнкъарæнтæ, сæ хорз миниуджытæ сын куыд фæзмой, афтæ.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сæ фæлгæнæн æмæ мысæнуат, сæ ныхас.

– Мадæлтæн кад куыд кæной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: рæсугъд къабатæ æмæ разгæмтты нывтæ. Хъазт «Мадæн лæвар»-ы нывты æмбырдгонд.

Райуаринаг: хуызджын гæххæтты уадздзаг (хъуырбæттæн); ирон орнаменты элементтимæ нывтæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Байхъусут В. Руссуйы æмдзæвгæ «Мæ мад»-мæ:

Бирæ ис ныййарджытæ

Тынг сæ уарзынц сабитæ.

Фæлæ иунæг мад æрмæстдæр

У ма зæрдаæмæ хæстæгдæр.

Хъ. Кæй тыххæй у ацы æмдзæвгæ?

С. Мады тыххæй!

Хь. Цымае нæм цавæр бæрæгбон æрхæццæ кæны?

С. Мадæлты бæрæгбон.

Хь. Раст загътат, æрхæццæ кæны 8-æм Мартыи, сылгоймæгтæ æмæ уалдзæджы бæрæгбон. Уыцы бон æппæт сылгоймæгтæн дæр фæкæнынц арфæтæ – мадæлтæн, нанатæн, хотæн æмæ а. д. Мæнæ хæрзæрæджы та арфæтæ кодтам нæлгоймæгтæн. Уæ зæрдыл-ма æрлæууын кæнут, цавæр бæрæгбон уыди, уый.

С. Фыдыбæстæ хъахъхъæнджыты бон.

Хь. Чызджытæ, сыхах дæр уæ кьорды лæппутæн раарфæ кодтат бæрæгбоны фæдыл? Æмæ сын цавæр ныхæстæ дзырдтат? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хь. Сыхах та, лæппутæ, куыд хъуыды кæнут, цавæр хъуамæ уа нæлгоймаг?

С. Зондджын, хъæбатыр, хъаруджын æмæ а. д.

Хь. Нæлгоймæгтæ цавæр цæстæй хъуамæ кæсой сылгоймæгтæм? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хь. Уæ хæдзæртты та хъуамæ кæмæн раарфæтæ кæнат? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хь. Цавæр хъуамæ уа сылгоймаг? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хь. Радзурут-ма, цытæ фæкусынц уæ мадæлтæ хæдзары? Цæуыл уæ ахуыр кæнынц уæ мадæлтæ, уæ нанатæ? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Дидактикон хъазт «Цы кусы мае мад?»

(Сабитæ радыгай æвдисынц мадæлты архайд. Иннæтæ та хъуамæ базоней, цавæр архайд у, уый.)

Хь. Уынут, уæ мадæлтæн цы бирæ куыстытæ ис, уый. Æмæ сын цæмæй æнцондæр уа, уый тыххæй цы кæнын хъæуы?

С. Хъуамæ сын æххуыс кæнæм, ма сæ хыгдарæм, ма сæ маесты кæнæм, рæвдаугæ хъæлæсы уагæй дзурæм семæ.

Хь. Сыхах, æвæццæгæн, фæнды, цæмæй уæ мадæлтæ уой рæсугъд æмæ аив. Уæдæ равзарут къабатæ уæ мадæлтæн.

(Сабитæ æвзарың къабатæ æмæ разгæмтты нывтæ.)

Хъ. Цæмæн равзæрстай ацы къаба?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Уæлдай лæмбынæгдæр æркæсын разгæмттæм – риуæгънæджытæм, орнаменттæ. Сабитæн радзурын, ахæм дарæс нæ рæстæджы кæй дарың чындзытæ, сæ чындзæхсæвы рæстæг æмæ ансамблты кафæг сылгоймæгтæ. Раздæр ахæм дарæс дардтой ирон сылгоймæгтæ иууылдæр, фæлæ уыцы къабатæ хуымæтæгдæр уыдысты, нæ сыл уыд æрттиваг фæлындæнтæ.

Хъ. Æркæсут-ма нывтæм æмæ зæгъут, бæрæгбонмæ уæ мадæлтæн цавæр лæвæрттæ скæндзыстут?

(Гауызыл – предметон нывтæ: дидинджытæ, вазæ, уæладарæс, хызын, зонтик æмæ а. д. Сабитæ æвзарың нывтæ.)

Хъ. Цæмæн равзæрстай зонтык, дидинджытæ (æмæ а. д.)?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Уымæй уæлдай ма уæ алчи дæр йæ мадæн балæвар кæндзæн хъуырбæттæн, фæлæ йæ хъуамæ йæхæдæг срасугъд кæна.

(Сабитæ ирон орнаменты элементтæй нывæфтыд кæның хъуырбæттæнтæ – хуызджын гæххæтты уадздзæгтæ.)

Хатдзæг

Хъ. Цавæр ахастытæ нын хъуамæ уа нæ мадæлтимæ? Нæ нанатимæ? Цæмæн? Цавæр бæрæгбон æрхæццæ кæны? Кæмæн арфæ кæндзысты иууылдæр?

Рæвдауæндоны та кæмæн æмбæлы арфæ кæнын? Æмæ нæ къорды чызджытæн та? Цæй уæдæ сын ныр раарфæ кæнæм бæрæгбоны фæдыл.

Тема: «Дәснийәдты дунә»

Цель:

– Кусәнгәрзты функцитә ныффидар кәнын сабиты зонды. Сабитән бамбарын кәнын, архайды хуызтә дәснийәдтимә баст кәй сты, уый. Дзуапп дәтгәйә сә хатдзәгтә кәнын ахуыр кәнын.

– Рәзын кәнын сабиты логикон хъуыдыкәнынад, сә фәлгәнән. Предметы реалон әмә әрымысгә функциты тыххәй сын радзурын. Искәй куыстән аргъ куыд кәной, уыцы хуызы сә хъомыл кәнын.

Рагагъоммәйы куыст

Бакасын С. Михалковы әмдзәвгә «А что у вас?» әмә Дж. Родарийы «Чем пахнут ремесла?»

Әрмәджытә әмә ифтонггәнәнтә

Цәстуынгә: хәринаггәнәджы, хъомылгәнәджы, дзабыр-хуыйәджы, сыгъдхуыссынгәнәджы, чъырайдзәгъдәджы нывтә; хъазт «Дәснийәдтә»-йән предметон нывтә; хъазәнтә: уызын, уасәг, домбай кәнә тигр, әхсәрсәттәг, гәды (кәнә сә нывтә).

Ахуыры нывәст

Хъ. Сывәлләттә, базонут уыци-уыцитә.

Чи ыскәны сабитән

Хъарм хәринаг, чъиритә.

Сихор әмә аходән

Сфыцы махән афоныл?

(Хәринаггәнәг.)

Ахуыр кәны сабиты

Кәсын әмә фыссын,

Хистәртән әнәзивәг

Хорз әгъдау дәттын.

(Ахуыргæнæг.)

Хъомыл кæны сабиты,
Семæ рæстæг арвиты.
Алцыдæр сын амоны,
Тезгъомæ сæ ахоны.

(Хъомылгæнæг.)

Дзабыры бын атыдта,
Уый йæ тагъд-тагъд ахуыдта.

(Дзабырхуыйæг.)

Ахорæнтæй ахоры,
Фæлæ нæу нывгæнæг.

(Ахорæг.)

Хъ. Ныр та ссарут, ацы дæснийæдтæ кæмæ ис, ахæм адаймæгты нывтæ.

Дидактикон хъазт «Кæмæн цы хъæуы?»

Сабитæ алыхуызон дæснийæдтæн æвзарыны хъæугæ кусæнгæрзты нывтæ.

Змæлгæ дидактикон хъазт «Хæйттæ æмæ æнæхъæн»

Хъомылгæнæг зæгъы цавæрдæр дæснийады ном. Сабитæ та дзурыны уыцы дæснийадимæ баст предметтæ. Зæгъæм, хъомылгæнæг дзуры: «Æз – хæринаггæнæг». Сабитæ радыгай хъомылгæнæгмæ æрбазгъорыны æмæ дзурыны:

«Æз – уидыг».

«Æз – тæбæгъ»

«Æз – тебæ» æмæ а. д.

Хъ. Ранымайут уæ ныййарджыты дæснийæдтæ. Куы сдын-джыр уат, уæд цавæр дæснийæдтæ равзардзыстут?
(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Радзурут, цæмæн хъуамæ равзара алчи дæр дæснийад,

цæмæн у алы дæснийад дæр хъæугæ æмæ ахсджиаг. Цымæ цы уайд, дохтыртæ, хæринаггæнджытæ ахуыргæнджытæ (æмæ æнд.) куы нæ уаиккой, уæд? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Абон нæм уазæгуаты æрбацыдысты цæрæгойтæ. (*Хъазæнтæ æвдисы*). Уыдоны дæр тынг фæнды исты хъæугæ æмæ ахсджиаг куыст кæнын. Цæй æмæ сын аххуыс кæнæм. Уызынæн йæ бон цавæр куыст кæнын уайд? Цы йæм ис?

С. Судзинтæ.

Хъ. Уæд йæ бон цæмæй уайд кусын?

С. Хуыйæгæй, дзабырхуыйæгæй.

Хъ. Уæд цымæ уасæг та цы куыст кæнын зоны?

С. Уасæг зоны зарын.

Хъ. Цавæр дæснийадыл сахуыр кæнын у йæ бон?

С. Музыканты, зарæггæнæджы.

Хъ. Куыдз та хъахъхъæнын зоны. Цæмæй уайд йæ бон кусын?

С. Хъалагъурæй, хъахъхъæнæгæй.

Хъ. Домбайы та дохтыр суæвын фæнды. Æмæ дзы цæмæй ма тæрсой, уый тыххæй цавæр хъуамæ уа?

С. Хæларзæрдæ, рæвдауаг.

Хъ. Мæнæ гæдыйы та ахорæг суæвын фæнды. Хъисойты бæсты йæм цы ис?

С. Йæ къæдзил.

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Æхсæрсæттæджы хæринаггæнæг уæвын фæнды. Йæ гыццыл лæппынтæ æмæ тæрхъустæн цæмæй скæндзæн хæринаг?

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Æмæ уæдæ цæрæгойтæй чи тагъддæр ныхсдзæн йæ тæбæгъ æнæ донæй? Куыд?

С. Гæды йæ тæбæгъ сыгъдæг басдæры йе 'взагæй.

Дидактикон хъазт «Универсалон кусæнгæртæ»

(Алы сывæллонмæ дæр – карточкаæ нывтимæ. Зæгъæм: судзин, хысой, хæсгард. Сывæллон равзары исты предметы ныв, кърандасæй йæ фæбæрæг кæны æмæ радзуры, цавæр дæсныæдты бахъæудзæн, уый. Зæгъæм, сывæллон фæбæрæг кодта судзин æмæ дзуры:

«Судзин хъæуы хуыйæджы, дзабырхуыйæджы, дохтыры...» Кæд хæсгард равзара, уæд зæгъы: «Хæсгард хъæуы сæрæлвынаæджы, хъомылгæнаæджы, хуыйæджы, дохтыры» æмæ а. д.)

Хатдзæг

Хъ. Абон цæй тыххæй дзырдтам?

С. Дæсныæдты тыххæй.

Хъ. Цы базыдтам ногæй?

С. Дæсныæдтæ се 'ппæт дæр хъæугæ кæнынц.

22-æм ахуыр

Темæ: «Транспорт»

Нысан:

– Сабитæн, кæм цæрынц, уыцы горæты тыххæй сæ зонындзинаæдтæ уæрæхдæр кæнын. Базонгæ сæ кæнын зæххыл цæуæг, уæлдæфы тæхæг, доны цæуæг транспорты хуызтимæ, транспортон дæсныæдтимæ. Ныффидар кæнын зонындзинаæдтæ «пассажирон», адæмласæн, æмæ уæзласæн транспорты хуызты тыххæй, бацамонын фæндаджы сæрты хизыны æгъдæуттæ.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынады бындуртæ æмæ сæ фæлгæнæн. Амонын сын, предметтæ абаргæйæ, хатдзæгтæ кæнын.

– Кæрæдзийæн æххуыс куыд кæной, Райгуырæн бæстæйы, сæ цæрæн бынаты рæсугъддинад куыд уыной æмæ уарзтой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Рагагъоммæйы куыст

Тезгъойы рæстæг сабиты хъус æрдарын, светофор куыд кусы, светоформæ гæсгæ фæндаджы сæрты куыд хизын хъæуы, уымæ.

Бакасын аргъау «Дзеджы фырт Дзег» æмæ кадаг «Сырдон æртæ уæйыджы куыд асайдта». Сабиты хъус æрдарын, аргъæутты архайджытæ иу ранæй иннæмæ цæуыл цыдысты, уымæ.

Æрмæджытæ æмæ ифтонгæнæнтæ

Цæстуынгæ: зæххылцæуæг, уæлдæфон, доныцæуæг транспорты хуызты нывтæ; транспортыл чи кусы, ахæм адæмы нывтæ (дæсныйæдтæ).

Райуаринаг: Воскобовичы хъазтæн нымайæн къæбæлтæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, фæнды уæ нæ горæты уынгты атезгъо кæнын?

(Сабитæ сæ зæрдыл æрлæууын кæнынц сæ горæты нывтæ, хуызистытæ.)

Хъ. Горæты кæцы ран уарзут тезгъо кæнын?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Уыцы бынатмæ цæуыл цæуын хъæуы?

С. Трамвайыл, автобусыл, маршруткæйыл æмæ а. д.

(Транспорты нывтæ равæрын.)

Хъ. Иу дзырдæй куыд схонæн ис ацы машинаетæ?

С. Транспорт.

Хъ. Кæм цæуынц машинаетæ?

(Æрхæстæг сæ кæнын ахæм дзуапмæ: «Машинаетæ цæуынц зæххыл».)

Хъ. Æмæ зæххыл цы транспорт цæуы, уый цымæ куыд хуыны?

(Кæд сабитæ къуылымпы кæной, уæд сын хъомылгæнæг æххуыс кæны: «Зæххылцæуæг транспорт».)

Хь. Чи зæгъдзæнис, цæмæн хъæуы транспорт?

С. Уæзæгтæ кæнæ адæмы ласынмæ.

Хь. Адæмы цы транспорт ласы, уый куыд хуыйны?

С. Пассажирон, адæмласæн.

Хь. Уæзæгтæ цы транспорт ласы, уый та куыд хуыйны?

С. Уæзласæн.

Хь. Цытæ фæласы уæзласæн транспорт?

С. Дуртæ, змис, агуыридуртæ æмæ а. д.

Хь. Æппæт нывтæй равзарут уæзласæн транспорты нывтæ æмæ сæ хицæнæй æрæвæрут.

Змæлгæ-дидактикон хъазт «Хай – æнæхъæн»

Хъомылгæнæг раздæр зæгъы машинæйы ном, сабитæ та дзурыны машинæйы хæйттæ. Дарддæр хъомылгæнæг ранымайы хæйттæ, сабитæ та – æнæхъæн (целое). Дзырд чи фæзæгъы, уый æрбазгъоры хъомылгæнæгмæ.

Зæгъæм: цæлхытæ, руль, автобус, уæзласæн машина æмæ а. д.

Хъазт «Зæгъ дæсныйад»

(Хъомылгæнæг æвдисы пассажирон транспорты нывтæ.)

Хь. Автобус кæнæ машинæйыл чи бады, уыцы адæймагмæ цавæр дæсныйад ис?

С. Шофыры, скъæрæджы дæсныйад.

Хь. Трамвай чи скъæры, уый та куыд хуыйны?

С. Вагоныскъæрæг *(ацы дзырд цалдæр хатты сфæлхат кæнын).*

Хь. Пассажирон транспорты та билеттæ чи фæуæй кæны?

С. Кондуктор.

Хь. Уæдæ цымæ шофьртæ сигнал цæмæн фæкæнынц?

С. Цæмæй адæм уынгты арæхстгай цæуой, уынгты цæуыны æгъдæуттæ æххæст кæной.

Хъазт «Цыппæрæм – уæлдай»

Нывтæ: 3 – уæзласæн транспортимæ, 1 – пассажирон; 3 – пассажирон, 1 – уæзласæн.

Хь. Хæдтæхæг кæм тæхы?

С. Арвыл.

Хь. Æмæ ахæм транспорт та куыд хуыйны, цымæ?

С. Уæлдæфон.

Хь. Цытæ фæласы ахæм транспорт?

С. Адæмы æмæ уæзæгтæ.

Хь. Чи скъæры хæдтæхæг?

С. Тæхæг.

(Уыцы хуызы æркасын доныцауæг транспортмæ.)

Хъазт «Уæлдæф – дон»

Сабитæ дыууæ тæрхæгыл раварыныц уæлдæфон æмæ доныцауæг, транспорты хуызтæ, чи сæ скъæры, уыдоны нæмттæ дзургæйæ: вертолёт – тæхæг, ракетæ – космо-навт, нау – капитан æмæ а. д.

Змæлгæ хъазт «Равдис транспорт»

Хь. Зæгъут-ма, цавæр транспорт тагъддæр цауы?

С. Хæдтæхæг, фæлæ ракетæ та – уымæй тагъддæр.

Хь. Раст загътат. Автобус тынг тагъд куы цауа, уæд уый хорз у? Хорз цæмæй у? Æвзæр та?

(Сабиты дзуæппытæ)

Хь. Шофыр йæ машинамæ куыд кæсы, куыд æм зилы?

С. Ныхсы йæ машинæ, сыгъдæг æй дары æмæ а. д.

(Сабиты дзуæппытæ. Хъомылгæнæг хъазт раивы худæн хуызмæ.)

Хь. Машинæ кæм ныхсы? Ваннæйы? Цавæр хæринаг ын ратты? Машинæ куы нæ фæкусы, уæд ын лæгъстæ фæкæны?

(Хъомылгæнæг алы дзуæппимæ дæр сразы вæййы.)

Хъазт «Æрæмбырд кæн»

(Ацы ран спайда кæнæн ис Воскобовичы хъæзтытæй кæнæ та нымайæн къæбæлтæй.)

Хь. Æрæмбырд кæн æппæты тагъддæр цауæг транспорты хуыз (кæнæ доныцауæг транспорты хуыз æмæ а. д.). Цавæр

транспортыл хъуамæ ацæуат нæ горæты тезгъо кæнынмæ?
(*Сабитæ æххæст кæнынц хæслæвæрд.*)

Хъ. Машинаætæ куы нæма уыдис, уæд адæм цæуыл цыдысты? Уæ зæрдыл æрлæууын кæнут, аргъæутты цæуыл цыдысты, уый.

Хатдзæг

Хъ. Абон цæуыл дзырдтам? Дзуапп раттут мæнæ ахæм хинæйдзаг фæрстытæн:

- Цæуыл цæуынц машинаætæ? (*Зæххыл.*)
- Цæуыл тæхынц хæдтæхджытæ? (*Арвыл.*)
- Цæуыл цæуынц наутæ? (*Доныл.*)

23-æм ахуыр

Темæ: «Уалдзæг» (*1-æг сахат*)

Нысан:

– Уæрæхдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ афæдзы афонты тыххæй, сæ характерон миниуджытæ сын куыд зоной, афтæ. Ахуыр сæ кæнын ныхмæвæрдтæ бæрæг кæнын, предметтæ æмæ алыхуызон фæзындтæ схематикон æгъдауæй æвдисын.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сæ фæлгæнæн.

– Æвзæрын сæм кæнын ахуырмæ цымыдисдзинад, æрдзы рæсугъд нывтæм уарзондзинад.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: ныв «Уалдзæг»; диаграммæ «Афæдзы афонтæ».

Ахуыры нывæст

Сабитæ бадынц.

Хъ. Сывæллæттæ, байхъусут æмдзæвгæмæ:

Сыфтæр бæлæстыл фæбур,

*Атахтысты мæргътæ.
Нал тавы йæ тынтæй хур,
Бамбæхстой йæ мигътæ.*

Цавæр афæдзы афоны тыххæй у ацы æмдзæвгæ?

С. Фæззæджы тыххæй.

Хъ. Хорз. Ныр та байхъусут æндæр æмдзæвгæмæ:

*Райхъал дуне, зарынц дæттæ,
Хур йæ зынг цæстæй æркасти.
Махмæ æрдзы буц лæвæрттæй
Абон малусæгты баст и.*

Цавæр афæдзы афоныл дзырдæуы æмдзæвгæйы?

С. Уалдзæгыл.

Хъ. Тынг хорз, ныр та æрбакæсут мæнæ ацы нывмæ æмæ зæгъут, йæ мидисмæ гæсгæ йæм кæцы æмдзæвгæ у хæстæгдæр.

*(Æрмæгæвдисæн фæйнæгыл – ныв «Уалдзæг».
Сабиты дзуæппытæ.)*

Хъ. Цымæ цæмæн скодтам уалдзæджы кой?

С. Уымæн æмæ уалдзæг æрцыдис.

Хъ. Цавæр ивддзинæдтæ æрцыдис æрдзы, æрбакæсут нывмæ.

(Сабиты хъус æрдарын нывмæ. Уыдон радыгай ранымайынц уалдзæджы миниуджытæ: хур, цъиутæ, мит тайы æмæ а. д. Хъомылгæнæг уыцы миниуджытæ схематикон æгъдауæй фæбæрæг кæны ватманыл.)

Хъ. Мит куы тайа, уæд уый хорз у æви æвзæр? Цæмæн?

Хъ. Цъиутæ æртахтысты: Уый хорз у æви æвзæр? Цæмæн?
(Сабиты дзуæппытæ.)

Улæфты минут «Къада дон»

Сабитæ, кæрсæдзийы къухтыл хæцгæйæ, къорды уаты згъорынц, атъанг сты.

Хъ. Згъорынц дæттæ, уайынц дæттæ,

Тайынц ихтæ, тайынц миттæ.
(*Сабиты хъазт. Хъомылгæнæг æрканы объект-
тæиугæнæг хахх:*

Хур – къанау; цъиу – бæлас; хур – мит.)

Хъ. Куыд баст сты хур æмæ къада дон?

С. Мит хурмæ æртадис, æмæ къада дон рауадис.

Хъ. Куыд баст сты бæлас æмæ цъиу?

С. Цъиутæ цæрынц бæлæстыл, уым скæнынц сæхицæн ахстæттæ.

Хъ. Куыд баст сты хур æмæ мит?

С. Мит атайы хуры хъармæй.

Хъ. Хур æппын куы нæ уа, уæд та цы уыдзæн?

(Къухæй хуры ныв сæхгæны.)

С. Уалдзæг нæ ралæудзæн, æмæ æппынæдзух уыдзæн уа-
зал.

(Хъомылгæнæг равары афæдзы афонты диаграммæ.)

Хъ. Ацы диссаджы зиллаччы цæрынц афæдзы афонтæ.
Цымæ уалдзæгæн йæ хуыз цавæр у?

*(Сабиты дзуæппытæ. Хъомылгæнæг амоны урс сектор-
мæ.)*

Хъ. Ай та цавæр афæдзы афон у?

С. Зымæг.

Хъ. Афæтæ цæмæн хъуыды кæнут?

С. Зымæджы вæййы бирæ мит, мит та у урс.

Хъ. Мæнæ ай та цавæр афæдзы афон у? *(Амоны бур
сектормæ.)*

С. Уый у фæззæг, сыфтæ фæззыгон сты бур.

Хъ. Зымæг, фæззæг, уалдзæг. Цы сты уыдон?

С. Афæдзы афонтæ.

Хъ. Цавæр афæдзы афон нæ ферох ис? *(Амоны сырх
сектормæ.)*

С. Сæрд.

Продуктивон архайд «Сахор уалдзæг»

Сабитæ райсың гæххæттæ сыфтæ, сыфтыл хъомылгæнæг мыдадзæй (воском) сныв кодта гæлæбу, малусæг. Сабитæ архайың, хъомылгæнæг цы сныв кодта, уый раиртасын. Ныв ахорæнтæй хуызджын кæның æмæ йæ сбæлвырд кæның. Афтамæй фæуæлахиз вæййың зымæджы хинтыл.

Хатдзæг

Хъ. Цавæр афæдзы афоны тыххæй дзырдтам абон мах? Куыд зарынц цъиутæ уалдзæджы?

С. Чик-чирик.

Хъ. Куыд тайы ихындзæг?

С. Кап-кап-кап.

Хъ. Къада дон куыд згъоры, куыд уайы?

(Къада дон куыд згъоры, уый æвдисгæйæ сабитæ уаты алырдæм ныййарц сты.)

24-æм ахуыр

Темæ: «Уалдзæг» (2-æг сахат)

Нысан:

– Фæуæрæхдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ æрдзон ивддзинæдты тыххæй.

Цардæгас æмæ æдзæрд æрдзы объекттæ эмпатийы мадзалæй æвдисын, сабиты разæнгард кæнын архайды алы хуызтæм.

– Сабиты хъуыдыкæнынад, мысæнуаты рæзтыл куыст.

– Æрдзон объекттæм аудæг цæстæй куыд кæсой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: «Дунейы модель» – дыууæ хайыл дихгонд зиллакк; предметон нывтæ; хус къалиу æмæ сыфтимæ къалиу – доны мидæг.

Ахуыры нывæст

Хь. Сывæллæттæ, базонут мæнæ ацы уыци-уыци æмæ уæд бамбардзыстут, абон цæуыл дзурдзыстæм, уый:

1. *«Уыдис зæронд, уыд урс йæ хуыз,*

Ныр та æрыгон у, кæрдæгхуыз».

2. *«Тайынц миттæ, згъорынц дæттæ,*

Хъызт фæвæййы, уый кæд вæййы?»

С. Уый у уалдæджы тыххæй.

Хь. Фæнды уæ уалдзыгон хъæдмæ ацæуын?

С. О, фæнды!

Хь. Уæ уæлæ та цы скæндзыстут – кæрцытæ æмæ хъарм цырыхъхъытæ?

С. Нæ, ныр афтæ уазал нал у æмæ скæндзыстæм къурткæтæ.
(Сабитæ фæцæуынц «хъæды» астæуты.)

Хь. Кæй фендзыстæм хъæды?

С. Тæрхъусы *(æвдисынц æй)*.

Хь. Цымæ йæ кæрц та цавæр у? *(Кæд сабитæ раст дзуапп нæ раттой, уæд сын хъомылгæнæг бамбарын кæны, тæрхъус уалдæджы фæстæмæ йæ хуыз кæй аивы, кæй та свæййы фæныкхуыз.)* Ноджыдæр ма кæй фендзыстæм хъæды?

С. Арсы *(æвдисынц æй)*.

Хь. Мадæл арс иунæг нæ уыдзæн, фæлæ йæ лæппынтимæ, уыдон фæзынынц зымæджы æмæ фыццаг хатт хуыккомæй рахизынц уалдæджы. Уæд хъусгæ та цы фæкæндзыстæм хъæды?

С. Мæргъты рæсугъд зард, сæ хъæлдзæг цыбар-цыбур æмæ суадæтты хæл-хæл.

Хь. Цавæр цыутæ æртæхынц раздæр?

(Кæд къуылымпы кæной, уæд сын æй хъомылгæнæг йæхæдæг зæгъы: сауцыутæ.)

Хь. Æрбакæсут-ма, хъæды бæлæстæ цавæртæ сты?

С. Бæлæсты къалиутæ фæкъуыбар сты, фæзынди сыл гыц-

цыл сыфтæ.

(Æркæсын: доны – сыфтимæ æвæрд къалиу.)

Хъ. Мит кæм атадис, уыцы рæтты зæххæй сæ сæртæ сдардзысты фыццаг уалдзыгон дидинджытæ – малусæгтæ.

Хъ. Уæд цымæ алыхуызон сасчытæ (насекомые) та кæцæй фæзындысты?

С. Уыдон рабырыдысты хус сыфтæрты æхсæнæй, фынай бæлæсты цъæрттæй æмæ а. д.

Сабиты хъазт «Раст зæгъ»

Хъ. Уалдзæджы сыфтæ райхæлынц æви дидинджытæ?

- Мæргътæ тæхынц æви дыргътæ?
- Ихтæ тайынц æви хидтæ?
- Дон ызгъоры æви рон?
- Къуыбæрттæ нæрсынц æви дуæрттæ?
- Цъиутæ 'ртæхынц æви сасчытæ?

(Сабиты дзуæппытæ. Хъомылгæнæг стъолол æрæвæры «Дунейы модель».)

Хъ. Нæ алыварс цыдæриддæр ис, уыдон дих кæнынц цардæгас æрдз, æдзард дуне æмæ къухæйконд дунейы предметыл. Уыдон æнцониртасæн сты. Кæд предмет цары, рæзы, уæд уый у цардæгас æрдзы предмет. Кæд адæймаджы къухæй арæзт у, уæд уый та у къухæйконд дунейы предмет æвдисы).

(Сабитæ сæ къухмæ исынц дидинджыты, бæлæсты, цъиуты, сасчыты алыхуызон предметон нывтæ æмæ сæ æрæвæрынц Дунейы модел-ы хъæугæ секторыл, сæ архайд æмбарын кæнынц.)

С. Дидинæг рæзы, дон нуазы, бахус вæййы, уымæ гæсгæ хауы цардæгас æрдзмæ (æмæ а. д.)

Хъазт «Ныв раудæгас кæн»

Хъ. Ныртæккæ сымах уыдзыстут гыццыл нæмгуытæ, уыдон фынай кæнынц зæххы бын æмæ æнхъæлмæ кæсынц, хур сæ кæд райхъал кæндзæн, уымæ.

(Сабитæ дзуццаеджы æрбадың, зæлы Э. Григы музыка «Сæумæрайсом».)

Æз дæн хъарм, рæвдаугæ хур. Алкæй дæр мæ фæлмаен хъарм тынтæй райхæл кæнын. Нæмыг зæххы бын, узал æмæ талынг ран, тынг бирæ фæфынæй кодта. Фæлæ мын банкъардта мæ хъарм æмæ рабилцъ кодта, йæ сæр сдардта зæххæй, фæзынд ыл бутон, æмæ бæрæг уыдис, уый дидинаг кæй у. Æмæ мæнæ иу райсом мæ хъарм тынтæ бавнæлдтой бутонмæ, æмæ райхæлдысты йæ сыфтæ. Диссаджы рæсугъд дидинагыл цин кодтой иууылдæр.

(Сабитæ хъомылгæнæджы ныхасмæ гæсгæ змæлың.)

Хатдзæг

Хъ. Цавæр рæсугъд дидинджытæ фæзыны уалдзæджы (зæхмæ амонь)?

Куыд хуыйнынц фыццаг уалдзыгон дидинджытæ?

(Сабиты дзуæппытæ.)

25-æм ахуыр

Темæ: «Уалдзæг» (3-æг сахат)

Нысан:

- Фæуæрæхдæр кæнын сабиты зонындзинæдтæ, афæдзы афонтæ циклмæ гæсгæ куыд ивгæ цæуынц, уый тыххæй, алфамбылай дунейы системон арæзты тыххæй.
- Сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сфæлдыстадон фæлгæнæны рæзтыл куыст.
- Зонындзинæдтæ райсынмæ разæнгард куыд кæной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: бæласы 4 нывы афæдзы афонтæм гæсгæ: зымæгон, уалдзыгон, сæрдыгон, фæззыгон.

Ахуыры нывæст

Хъомылгæнæг æрмæгæвдисæн фæйнагыл равæры бæласы 4 нывы – зымæгон, уалдзыгон, сæрдыгон, фæззыгон.

Хъ. Ербакæсут-ма мæнæ ацы нывтæм, цы сыл æвдыст цауы?

С. Бæлæстæ.

Хъ. Цал сты?

С. Цыппар.

Хъ. Æмæ кæрæдзийæ истæмæй хицæн кæнынц?

С. О, бæлæстæй иу у зымæгон, иннæ – уалдзыгон (æмæ а. д.).

Хъ. Уæдæ куыд схонæн ис ацы нывтæ?

С. Зымæгон, уалдзыгон, сæрдыгон, фæззыгон.

Хъ. Афæдзы афонтæй кæцы цауы тынгдæр уæ зæрдæмæ?
(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Ныртæккæ та цавæр афæдзы афон у?

С. Уалдзæг.

Дидактикон хъазт: «Раст дзуапп ратт»

Хъ. Уæлдæф уалдзæджы хъарм у æви уазал?

– Уалдзæджы мит бирæ вæййы æви гыццыл?

– Цъиутæ уалдзæджы тæхгæ акæнынц æви нæм æрбатахынц?

– Кæрдæг цъæх вæййы æви бур?

Хъæндилтæ хъал равæййынц æви æмбæхсгæ бакæнынц?

– Уалдзæджы бæлæстыл сыфтæртæ фæзынынц æви згъæлгæ акæнынц? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъазт «Хорз – æвзæр».

(Фокалон объектты мадзалай пайда кæнын. Дыууæ объектты – дидинаг æмæ лампочкайы миниуджытæ дзырд «къаба»-имæ сбæттын, цы дзырдбаст дзы рауайа, уый хъазт «Хорз – æвзæр» - ма гæсгæ равзарын.)

Хъ. Дидинаг æмæ лампочкайы миниуджытæм гæсгæ

уалдзæгæн æрхъуыды кæнæм къаба. Дидинаг цавæр у?

С. Бур, рæсугъд, дзæбæх тæф кæны.

Хъ. Лампочкæ та цавæр у?

С. Авджын, рæсуг (*прозрачная*), мæнгæфсон, цæхæр калы, æрттивы.

Хъ. Къаба хуызджын куы уа æмæ дзæбæх тæф куы кæна, уæд уый хорз у æви æвзæр?

С. Хорз.

Хъ. Къаба авджын æмæ мæнгæфсон куы уа, уæд уый та хорз у æви æвзæр?

С. Æвзæр.

Хъ. Æмæ уæдæ дидинаг æмæ лампочкæйы миниуджытæй кæцытæ райсдзыстæм уалдзæджы къабайæн? Цавæр къаба уыдзæн уалдзæгæн?

С. Уалдзæгæн уыдзæн, дзæбæх тæф чи кæны, ахæм хуызджын, æрттиваг къаба.

(*Гæнæн ис дзуæппыты æндæр варианттæн.*)

Дидактикон хъазт «Уалдзыгон дзырдты дзырдуат»

Сабитæ цæлхдымбылæй лæууың æмæ, уалдзыгон дзырдтæ дзургайæ, кæрæдзимæ дидинаг адæттың.

Аргъаумæ балц

Хъ. Мæн фæнды, цæмæй иумæ абалц кæнæм аргъæутты бæстæмæ. Уыдон уыдзысты, афæдзы афонтæ кæм цæрынц, ахæм аргъæуттæ.

(*Æрмæгæвдисæн фæйнагыл равары аргъæутты мидисмæ гæсгæ конд нывтæ: «Æртæ хъыбылы», «Тæрхъусты хæдзар», «Хъазтæ-доныхъазтæ». Сабиты хъус æрдары аргъау «Тæрхъусы хæдзар» - ы иллюстрацимæ.*)

Хъ. Цавæр аргъауы архайджыты уынут нывы?

(*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Цымæ аргъауы цавæр афæдзы афон цæуы архайд? Ру-васы хæдзар кæд райдыдта тайын?

С. Уалдзæджы.

(Уыцы хуызы иннæ нывтимæ дæр бакусын.)

Хъ. Æцæгæй куыд вæййы, афтæ аргъæутты дæр цаутæ æрцæуынц алы афæдзы афонты. Цавæр афæдзы афонтæ зонут?

С. Зымæг, уалдзæг, сæрд, фæззæг.

26-æм ахуыр

Темæ: «Æрдз»

Нысан:

– Сабиты цымыдис кæнын æрдзмæ, йæ хъæздыгдзинад æмæ йын йæ рæсугъддзинад куыд уыной, ууыл архайын. Дарддæр сæ зонгæ кæнын «уæлдæф» æмæ «дон»-имæ. Алфамбылай дунейы арæст куыд у, уый сын сæ зонды ныффидар кæнын.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад; хатдзæгтæ кæныныл сæ ахуыр кæнын.

– Хæлар æмæ аудаг ахаст куыд дарой цардæгас æрдзмæ, афтæ сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: нывтæ (*æрдз, сырдатæ, мæргътæ*); алыхуызон гæххæтты уадздзæгтæ.

Райуаринаг: мæргъты, кæсæгты, доны, зайæгойты предметон нывты комплект алы сабийæн дæр.

Ахуыры нывæст

Хъ. (*Æрмæгæвдисæн фæйнагыл – иллюстрацитæ*). Сывæллæттæ, цы уынут фæйнагыл?

(Сабитæ радыгай ранымайынц объекттæ.)

Хъ. Ныр сæ нывты уынут, фæлæ ма сæ кæм фенæн ис ногжыдæр?

С. Бæлæстæ – дыргъдоны, куыдзы – кæрты, дидинджытæ – клумбæйы æмæ а. д.

Хъ. Ёцæгæйдæр, цыдæриддæр нæ алыварс уынаæм, уый у æрдз – нæ иумæйаг стыр хæдзар. Ёмæ йæ мах хъуамæ хъахъхъæнæм, сыгъдæг æй дарæм.

Практикон дидактикон хъазт «Хъуыдыйад кæронмæ ахæццæ кæн»

(Хъомылгæнæг хъуыдыйад райдайы, сабитæ та йæ кæронмæ ахæццæ кæныны.)

Хъ. Дидинджытыл хъæуы... *(дон кæнын).*

– Хæдзарон фосæн хъæуы... *(хæринаг дæттын).*

– Гыццыл цъиу ахстонæй куы рахауа... *(уæд æй фæстæмæ йæ ахстоны сæвæрын хъæуы).*

Бæлæстæн нæ хъæуы... *(сæ сыфтæ тонын).*

Къутæртæн нæ хъæуы... *(сæ къалиутæ сæттын).*

Тæхаг цъиутæ зымæгон фæрсаджы тæрхæгыл куы абай... *(уæд сын æркæнын хъæуы хæринаг).*

Дидактикон хъазт «Хорз – æвзæр»

Хъ. Мæргътæ сæ 'ппæт дæр куы фесæфиккой, уæд уый хорз уайд æви æвзæр? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

– Дон æппындæр куы нал уайд, уæд та?

– Халсартæ æмæ дыргътæ нал и, зæгъгæ, уæд та куыд уайд? *(Сабиты дзуæппытæ.)*

Хъазт «Азгъор тагъд»

(Хъомылгæнæг нымайы цардæгас æрдзы объектты миниуджытæ. Сабитæ уыцы миниуджытæм гæсгæ ссарыны объект къорды уаты.)

Хъ. Уый вайы стыр æмæ гыццыл.

Дзæбæх тæф кæны, хъæуы йыл дон кæнын.

Сыгъдæг кæны уæлдæф.

(Сабитæ базгъорыны уыцы объектмæ – дидинагмæ æмæ а. д.)

Хъазт «Пирамидæ амайæм»

Хъ. Цыдæриддæр нæ алыварс ис, уыдон зæххыл лæууынц,

зæххыл зайынц.

(Пъолыл æрæвæры сау кубик.)

Зæххыл цæмæй цард уа, уый тыххæй йæ хъæуы дон.

(Сау кубичы сæрыл æрæвæры фæлурс æрвхуыз кубик.)

С. Адæмæн дæр æмæ зайæгойтæн дæр сæ бон нæу æнæ донæй цæрын.

Хъ. Æмæ нæ уæлдæф та хъæуы?

С. О, уæлдæф нæ æнæмæнг хъæуы.

(Хъомылгæнæг та æрæвæры æрвхуыз кубик.)

Хъ. Зæххыл кæд дон ис, уæд ыл цытæ хъуамæ фæзына?

С. Зайæгойтæ.

(Хъомылгæнæг æрæвæры кæрдæгхуыз кубик.)

Хъ. Зæххыл кæд зайæгойтæ æмæ дон ис, уæд ыл фæзындзæн цæрæгойтæ æмæ сасчытæ.

(Æрæвæры бур кубик.)

Æрбакæсут-ма, мах сарæзтам пирамидæ – Зæххы символ.

Уæлдæф куы нæ уа *(айста фæлурс æрвхуыз кубик, æмæ пирамидæ ахаудта)*, уæд зæххыл цард уыдзæн?

С. Нæ уыдзæн.

Хъ. Æмæ дзы дон куы нæ уа *(айсы æрвхуыз кубик, пирамидæ ахауы)*, уæд уыдзæн зæххыл цард?

С. Нæ уыдзæн.

Хъ. Зайæгойтæ куы нæ уа, уæд та?

(Аналогион архайд.)

С. Нæ уыдзæн.

Хъ. Сывæллæттæ, уæдæ куыд федтат, афтæмæй æрдзы мидæг алцæмæ дæр хъуамæ аудæг æмæ уарзæгой цæстæй кæсат, хъахъхъæнат æй.

Продуктивон архайд

(Хъомылгæнæг стъолыл раæры предметон нывтæ.)

Хъ. Равзарут цъиуты, сасчыты, кæсæгты, цæрæгойты нывтæ. *(Сабитæ фæйна нывы райсыниц.)*

Цы нывтæ ма дзы баззади, ныр та уыдонæй сисут, уæ

равзæрст цæрагойтæн цæрынæн цы хъæуы, уый.

Зæгъæм, кæсæдзжы хъæуы дон, уаллæттæ, донайæгойтæ (водоросли).

Хатдзæг

Хъ. Афтæ зæгъæн ис, æмæ æрдз нæ иумæйаг хæдзар у? Куыд æй хъахъхъæнын хъæуы?

Цæрагойтæ, мæргътæ, зайæгойтæн куыд æххуыс кæнын хъæуы? (Сабиты дзусæппытæ.)

27-æм ахуыр

Темæ: «Хорз æмæ фыд» (Добро и зло)

Нысан:

– Сабитæн раргом кæнын ахæм æмбарынадтæ: «хорз» («добро») æмæ «фыд» («зло»). Хи дарын æмæ ныхасы культурайы æгъдæуттæ, хорз æмæ æвзæр миты тыххæй зонындзинæдтæ.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сæ мысæнуат, сæ фæлгæнæн, сæ ныхас; ахуыр сæ кæнын хатдзæгтæ кæнын.

– Сабитæ зæрдæхæлар, рæдау æмæ æууæнкджын (честный) куыд уой, кæрæдзийы тыхст куыд æнкъарой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Рагагъоммæ куыст

Бакæсын Маяковскийы уацмыс «Хорз цы у æмæ æвзæр цы у?» («Что такое хорошо и что такое плохо?»).

Бакæсын æмдзæвгæтæ: А. Кузнецов. «Æмбæлттæ» («Подружки»), М. Ивенсе «Чи баххуыс кæндзæн?» («Кто поможет?»), Б. Ивлев «Райсом раджы сабидонмæ æз цæуын...» («Я утром в детский сад иду...»), Н.Найденов. «Ольга Павловна» (скъуыддзаг).

Брыгъиаты Созырыхъойы чиныг «Сызгæрин-сыкъаджын саг»-æй («Золоторогий олень») «Дыууæ лæвары» («Два подарка») бакæсын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: магнитофоныл фыст сабыр музыка; сюжеты нывтæ, аргъæутты хорз æмæ æвзæр персонажты нывгонд сурæттæ.

Бакасты фæстæ хъомылгæнæг скæны беседæ. Сабиты ахуыр кæны се 'мбæлтты хорз кæнæ æвзæр митæ литературон персонажты хъуыддæгтæ, митимæ абарын.

Ахуыры нывæст

Зæлы музыка, æмæ сабитæ цæлхдымбылæй æрлæууың.

Хъ. Сымах стут зæрдæхæлар, хорз сабитæ, бахудут кæрæдзимæ уæ мидбылты æмæ кæрæдзийы къухтыл æрхæцут. Ахъаздыстæм хъазт «Сюрприз»-æй.

(Музыкамæ гæсгæ кæрæдзи фæдыл уаты къуымты зылың æмæ дзурың.)

С. Зылдмæ гæсгæ зилæм,

Зылды та – «сюрприз».

Йе 'ргом кæмæ 'рзила,

Уымæн хорз дзырд зæгъ.

(«Сюрприз» – хъазæн кæнæ фатæг).

Сабитæ æрлæууың, хъазæн кæнæ фатæг кæмæ здаехт уа, уымæн дзурың хорз, фæлмæн, рæвдаугæ дзырдтæ. Хъазт фæлхатгонд цæуы 2–3 хатты.)

Хъ. Сымах кæрæдзийæн загътат æхсызгон ныхæстæ. Зæгъ-ма, Алинæ (*Таня, Борис æмæ а. д.*), цавæр зæрдæйы уаг дын ис ныр? Цæмæн? (*Сабиты дзуæппытæ.*)

Хъ. Ахæм ныхæсты фæстæ сымах уе 'ппæт дæр фæхъæлдзæгдæр стут. Уымæ гæсгæ кæрæдзимæ дзурдзыстæм уæздан æмæ зæрдæхæларæй, арфæ кæндзыстæм кæрæдзийæн.

(Спайда кæнæн ис, темæ «Хорз æмæ фыд»-мæ гæсгæ цы литературон уацмыстæ зоның, уыдонмæ

гæсгæ конд нывтæй. Дарддæр хъомылгæнæг зæгъы, цæмæй сабитæ сæ зæрдыл æрлæууын кæной аргъæуттæ æмæ æмдзæвгæты хорз æмæ æвзæр персонажты, хорз æмæ æвзæр хъуыддæгтæ. Сабитæм равдисæн ис нывтæ – хистæр сабитæ кæстæртæн сæ дзаумæттæ кæныны, цумæ адджинагтæ хæрыны, хыл кæныны æмæ а. д. Сабитæ дзурыны хорз цы у, æвзæр цы у, уыдæттæ.)

Хъ. Чи зоны, сымахæй исчи йæхи базыдта ацы нывты? Радзурут, чи уæ цавæр хорз кæнæ æвзæр хъуыддаг бакодта. (Сабиты дзуæппытæ.)

Хъазт «Диссаджы хъæд»

Зæлы сабыр музыка.

Хъ. Уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма фестадистут аргъауы диссаджы хъæды. Чи цæры хъæды? Цавæр зайæгойтæ дзы зайы? Равдисут сæ уе змæлдæй, æмæ сæ æз базонон.

Мæнæ фæзынди фыдзæрдæ кæлæнгæнæг, се 'ппæтæн дæр кæлæнтæ скодта, æмæ сæ бынæтты сагъдауæй баззадысты. Фынты паддзахад фестадис хъæд. Нал хъуысы хъæдæй иу сыбыртт: нал – сыфтæрты сыр-сыр, нал – цъиуты цъыбар-цъыбур. Æнкъард æмæ тæссаг у хъæды. (Сабитæ æрбангом вæййыны кæрæдзимæ). Фæлæ мæнæ фæзынди хорз, зæрдæхæлар, диссаджы дæсны сылгоймаг, систа сын сæ кæлæнтæ, æмæ та хъæд базмæлыд. Мах зонæм, зæрдæхæлар æмæ фыдзæрдæ архайджытæ кæм ис, бирæ ахæм аргъæуттæ. Нæ зæрдыл сæ æрлæууын кæнæм. Алы аргъауæн дæр йæ кæрон цавæр вæййы? Чи фæуæлахиз вæййы?

(Сабитæ сæ зæрдыл æрлæууын кæныны, аргъæутты алкæд дæр **хорз** кæй фæуæлахиз вæййы, уый.)

Хъ. Фыдзæрдæ архайджытæ цæмæй зæрдæхæлар суой, уый тыххæй цы бакæниккат? Сæ зæрдæтæ сын цæмæй æрфæлмæн кæниккат?

С. Рæвдауæг, фæлмæн дзырдтæ сын зæгъиккам, сахуыр сæ

кæниккам кæрæдзийæн æххуыс кæнын, хорз хъуыддæгтæ аразын.

Хатдзæг

Адæймаг йæхæдæг зæрдæхæлар æмæ уæздан куы уа, уæд йæ алыварс адæм дæр уыдзысты зæрдæхæлар æмæ уæздан.

28-æм ахуыр

Темæ: «Æдасдинад фæндагыл»

Нысан:

– Ныффидар кæнын сабиты зонындзинаедтæ уынджы хи дарыны æгъдæуттæ æмæ светофоры тыххæй, уынгты змæлды уагæвæрдты тыххæй.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, мысæнуат, къæрцхъусдинад.

– Сабитæ кæрæдзийæн æххуыс куыд кæной, къæрцхъус куыд уой, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: тротуарты, светофоры, уынгты цæуæг адæм æмæ машинæты нывтæ.

Уынгты змæлды уагæвæрдты тыххæй сюжетын нывтæ.

Ахуыры нывæст

Зæлы музыка, сабитæ хъомылгæнæджы алыварс æрбам-бырд вæййыны.

Хъ. Цы рæсугъд стыр горæты цæрæм, уый цы хуыйны?

С. Дзæуджыхъæу.

Хъ. Цавæр горæттæ ма зонут?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Хъ. Горæты мидæг иу ранæй иннæ ранмæ цæуыл цæуæн ис?

С. Фистæгæй, транспортыл.

Хъ. Алы адæймаг дæр хъуамæ зона, цæмæй йыл фыдбылыз ма 'рцæуа, уый тыххæй уынджы хи куыд дарын хъæуы, уый. Адæм фæндагæн кæцырдыгæй фарс фæцæуынц?

Машинатæ та кæуылты цæуынц? Адæм фæндаджы сæрты кæцы ран хъуамæ хизой?

(Сабитæ нывтæм кæсынц æмæ дзуæппытæ дæттынц.)

С. Адæм тротуарыл цæуынц, машинатæ та – уæрæх соса вæндагыл уайынц.

Хъ. Машинатæ цы фæндагыл цæуынц, уый хуыйны сосавæндаг. Адæм сосавæндаджы сæрты хъуамæ хизой æрмæстдæр ахизæныл *(переход)* – «зебрæйыл». Цæуын та хъæуы сабыргай, арæхстгай. Тротуарыл цæуæг адæймаг хуыйны фистæг – пешеход. Транспорты куы цæуа, уæд та у пассажир. Æркæсут нывтæм æмæ зæгъут, кæцы сæ у пешеход, кæцы та – пассажир?

Хъазт «Кæронмæ сныв кæн»

Хъ. Сабитæ лæууынц тротуарыл, фæндаджы сæрты кæцы ран ахизын хъæуы, уый нæ зонынц. Фæндагыл цы нæ фаг кæны, уый сныв кæнут.

(Сабитæ ныв кæнынц ахизæн – переход – «зебрæ»).

Хъ. Сабитæ, зæгъут-ма, цы не 'мбæлы кæнын сосавæндагыл æмæ цы 'мбæлы?

(Сабитæ исынц нывтæ алыхуызон ситуацитимæ. Зæгъæм: лæппу сосавæндагыл пуртийæ хъазы, чызг фæндаджы сæрты, кæм æмбæлы, уым нæ хизы, лæппу зæронд лæгæн æххуыс кæны фæндаджы сæрты ахизынмæ æмæ а. д.)

Хъ. Сымах ныр зонут фæндаджы сæрты ахизыны уагæвæрдтæ. Ныр та сбæрæг кæнæм, куыд сæ бахъуыды кодтат, уый. Æз райдайдына æн хъуыдыйад, сымах та йæ хъуамæ кæронмæ ахæццæ кæнат:

– Къахæй цæуын хъæуы æрмæстдæр... *(тротуарыл)*.
Фæндаджы сæрты хизын хъæуы æрмæстдæр... *(ахизæныл – «зебрæйыл»)*.

- Сосаваандагыл не’мбæлы (*хъазын, велосипедыл цæуын*).
- Фæндаджы сæрты хизын хъæуы... (*арæхстгай, хистæртæн æмæ кæстæртæн æххуыс кæнгæйæ*).

Хъ. Уæдæ ныр та базонут, фæндагтыл нæ сæйрагдæр æххуысгæнæг чи у? Байхъусут-ма:

Сырх рухс – цæугæ дын нæу!

Уæд бур – цæттæйæ лæуу!

Кæрдæгхуыз рухс – дæ фæндаг раст,

Æмæ уыдзынæ фæндараст!

С. Светофор.

Дидактикон-змæлгæ хъазт «Светофор»

Сабитæ цæлхдымбылæй лæууыңц, хъомылгæнæг – астæуæй.

Хъомылгæнæг радыгай æвдисы светофоры сигналтæ (сырх, бур, кæрдæгхуыз):

Сырх – сабитæ дзуццæджы æрбадыңц.

Бур – сыстыңц уæлæмæ.

Кæрдæгхуыз – зылдмæ гæсгæ згъорыңц.

Бур – æрлæууыңц.

Хъ. Ныр сымах зонут, фæндаджы сæрты куыд хизын хъæуы, уый. Фæлæ цымæ уынгты змæлдмæ чи кæсы, чи нæ хъахъхъæны?

С. Милиционер.

Хъ. Уынгты змæлды уагæвæрдтæ чи не ’ххæст кæна, чи сæ хала, уый милиционер бафхæрдзæн. Кæй уæ фæнды милиционер суæвын? Цæмæн?

(Сабиты дзуæппытæ.)

Дидактикон хъазт «Хай æмæ æнæхъæн»

Хъ. Æз уынг дæн.

Сабитæ хъомылгæнæгмæ æрбазгъорыңц æмæ дзурыңц, уынджы цытæ ис, уыдон.

Зæгъæм: Æз – машинæ;

*Æз – фæндаг;
Æз – тротуар;
Æз – хæдзар;
Æз – фистæг;
Æз – светофор æмæ а. д.*

Хъ. Диссаджы уынг нæм рауадис.

Хатдзæг

Хъ. Цæуыл дзырдтам абон? Цавæр хъæзтытæй хъазы-
дыстæм? Фæндаджы сæрты хизгæйæ цы зонын хъæуы?

29-æм ахуыр

Темæ: «Сæрд» (1-æг сахат)

Нысан:

– Сабиты ахуыр кæнын сæрды характерон миниуджытæ дзурын, æрдзон объектæ алыхуызон миниуджытæм гæсгæ классификаци кæнын, сæрды тыххæй уыци-уыцитæ зонын. Сабитæн сасчыты (насекомые) тыххæй сын зонындзинæдтæ раттын. Алчидæр сæ æрдзон дунейы хай кæй у, уый куыд æнкъарой. Гæххæтты сыфыл ориентаци кæнын, ахæм дзырдтæй пайда кæнгæйæ: рахизæрдыгæй, галиуæрдыгæй, бынæй, уæле, астауæй, разæй, фæсте, сæрмæ, бынмæ.

– Рæзын кæнын сабиты логикон хъуыдыкæнынад, сæ мысæнуат, сæ фантази, сæ ныхас.

– Хъомыл сæм кæнын зæрдæхæлар ахастытæ кæрæдзимæ, дзуаппдæтгæйæ кæрæдзийы куыд нæ хъыгдарой, райгуыраен бæстæйы æрдз куыд уарзой.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: диаграммæ – афæдзы афонтæ; афæдзы афонтæм гæсгæ сюжетон нывтæ. Нывтæ: «Уалдзæг, (сæрд) Ирыстоны». Магнитофоныл фыст сабыр хъæлдзæг музыкæ. Сасчыты нывтæ.

Райуаринаг: альбомы сыф, нывты æмбырдгонд – (хур, бæлас, дидинаг, гæлæбу, цъиу, хæдзар, кæрдæг, даргъ бандон (скамейка).

Ахуыры нывæст

Сабитæ хъомылгæнæджы раз лæууыны.

Хъ. Сывæллæттæ, уæ цæстытыл ауайын кæнут, цыма уын тынг узал у. (*Куыд тынг узал сын у, уый æвдисыны.*)

Хъ. Æмæ уæ уæдæ цы фæндид ныртæккæ?

С. Фæнды нæ, цæмæй хъарм уа, сæрд ралæууа.

Хъ. (*æмдзæвгæ кæсы*):

Сæрды цинаей мæргътæ зарыны,

Бæстæ байдзаг хуры хъармæй.

Къæхтæ уайыны, къæхтæ згъорыны

Цъæх кæрдæгыл бæгъæввадæй.

Кæд фæцæуыны бæгъæввадæй?

С. Сæрды.

Хъ. Сæрдыгон хъарм бон нæ алыварс цы фæуынаем?

С. Цъæх кæрдæг, бæлæстæ, дидинджытæ, зараг цъиутæ, сасчытæ (æмæ а. д.).

(*Хъомылгæнæг æвдисы дыууæ нывы: «Уалдзæг» æмæ «Сæрд». Сабитæ нывтæ абарыны æмæ дзурыны, æрдзы цы ивддзинадтæ æрцыд, уыдон. Сабиты хъус æрдарын хæхтæ, хæхрабынтæ æмæ дæттæм.*)

Дидактикон хъазт «Афæдзы афонтæ»

Афæдзы афонты нывтæ – æмхæццæгонд. Сабитæ диаграммæйыл раст æвæрыны нывтæ (бурыл – фæззыгон нывтæ, урсыл зымагон, кæрдæгхуызыл–уалдзыгон, сырхыл–сæрдыгон.)

Хъ. Сæрдыгон боныхъæд цавæр у?

С. Тæвд, хъарм, хурджын, ирд.

Хъ. Æмæ сæрды къæвдатæ нæ фæуары?

С. Фæуары, фæлæ вæййынц хъарм.

(Сабитæм равдисын ныв «Сæрд». Зæлы сабыр музыка.)

Змæлгæ хъазт « Раудæгас кæн ныв»

Хъомылгæнæг, нывы цы 'вдыст цæуы, уый тыххæй дзуры, сабитæ та йæ се змæлдæй æвдисыны.

Хъ. Ралæууыд сæрд. Хур арвыл тæмæнтæ калы, у тæвд. Ног кæрдæг фæзындис. Бæлæстæ сты кæрдæгхуыз, ис сыл бирæ сыфтæртæ. Ракалдтой дидинæг. Къутæртыл цæттæ кæнынц гагдыргътæ, хъæды та – зокъотæ. Гæлæбутæ, хъæндилтæ æмæ мыдыбындзытæ уæлдæфы зилдух кæнынц. Мæлдзыджытæ рабырыдысты сæ губаккæй. Мæргътæ зарынц. Цæугæдæттæ сæ былтæй акалдысты. Сабитæ доны былмæ цæуынц улæфынмæ, сæхи найынмæ, велосипедтыл уайынц, сæлдæджытæ хæрынц. Хорз у сæрд!

(Хъомылгæнæг фæрстыты руаджы сбæлвырд кæны, сабитæ цы æвдисыны, уый.)

Хъ. Ды чи дæ? Цы ми кæныс?

Хъ. Ныр та базонут уыци-уыцитæ:

Уый æнæхъæн бон тæхы

Æмæ нæ тыхсын кæны.

Фæлæ æхсæв куы райдайы,

Йæ тæхынæй банцайы.

(Бындз.)

Дидинсыфтау – базыртæ:

Хъал æмæ хæрзконд.

Систа та йæ къабæзтæ

Æмæ стахт бæрзонд.

(Гæлæбу)

Уый æрæмбырд кæны мыд,

Чи у уымæй хъалдæр?!

Фæлæ дзы нæ дæн æвæд,

Ис æм ноджы марг дæр!

(Мыдыбындз.)

*Сыр д нәу, нә – маргъ,
Йә фындз та – даргъ.
Куы – 'рбазары мә хъусы,
Куы та – абады мә русыл.
(Къогъо.)*

*Адон та цы сты? Кæцæй?
Рацъид сау стъæлфыты зæй!
Куыстуарзон æмæ хæлар,
Иумæ аразынц хæдзар.
(Мæлдзыджытæ.)*

Хъ. Равдисут сасчыты нывтæ. Цæмæн хъæуынц сасчытæ?
С. Уыдон рыгдзыд кæнынц (опыляют) зайæгойты. Мæргътæн сæ фылдæр сасчыты уидзынц, сæ фылдæр уымæй цæрынц.

Дидактикон хъазт: «Хорз – æвзæр»

Хъ. Цавæр знаггадгæнæг сасчытæ зонут? Ранымайут сæ.
С. Бындз. Уый йæ къæхтыл иу ранæй иннæ ранмæ хæссы чъизи. Къогъойы хæстæй дæр буарæн тæссаг у фехæлынай.

Хъ. Къогъотæй хи куыд хъахъхъæнын хъæуы, уый зонут?

С. Хъуамæ дæхи байсæрдай сæрмагонд хостæй.

Хъ. Сасчытæй адæймагæн пайда кæцы хæссы?

С. Мыдыбындз. Уый æмбырд кæны мыд.

Дидактикон хъазт «Цыппæрæм – уæлдай»

Сасчыты 4 нывæй рахицæн кæнын 3, тæхгæ, быргæ, гæппытæ кæм кæнынц, ахæмтæ.

Дидактикон хъазт «Мах ныв кæнæм»

Алы сывæллонмæ дæр – альбомы сыф æмæ нывты æмбырдгонд (хур, белас, дидинаг, гæлæбу, кæрдæг, цъиу, хæдзар, даргъ бандон). Хъомылгæнæг дзуры, нывтæ альбомы сыфыл кæцы ран æвæрын хъæуы, уый: уæле, бынаей, астæуæй, рахизæрдыгæй, галиуæрдыгæй, разæй.

Хъ. Ёркæсут-ма уæ нывтæм æмæ зæгъут, кæцытæ дзы хауынц цардæгас æрдзмæ?

С. Бæлæстæ, мæргътæ...

Хъ. Цымæ цæмæн?

С. Уымæн æмæ рæзынц, дон нуазынц...

Хъ. Æмæ уæд къухæйконд дунемæ та цы хауы?

С. Хæдзар, даргъ бандон.

Хъ. Цæмæн?

С. Хæдзар адæймаг самадта (æмæ а. д.).

Хъ. Хур та уæд кæдæм хауы?

С. Æдзард дунемæ.

Хъазт: «О – нæ»

*Хъомылгæнæг зæгъы сабитæн, цæмæй, цæуыл хъуы-
ды кæны, уый базоной. Сабитæ йæ базонынц, фæрстытæ
дæтгæйæ.*

Зæгъæм:

С. Цæрдæгас æрдз у?

Хъ. О.

С. Цæрæгой у?

Хъ. Нæу.

С. Саск у?

Хъ. О.

С. Хилгæ кæны?

Хъ. Нæ.

С. Тæхгæ кæны?

Хъ. О.

С. Гæлæбу у?

Хъ. О!

30-æм ахуыр

Темæ: «Сæрд» (2-æг сахат)

Нысан:

– Ахуыр кæнын сабиты уыци-уыцитæ халын. Дæттын сын экологийы зонындзинæдты бындуртæ – æрдзы фæзындтæ æмæ объектæм уарзæгой цæстæй куыд кæсой.

– Парахат кæнын сабиты фæлгæнæн, сæ ныхас, сæ хъуыдыкæнынад сын системон мадзалы бындурыл аразын.

– Алфамбылай дуне базонынмæ куыд тырной, уыцы хуызы сæ хъомыл кæнын.

Æрмæджытæ æмæ ифтонггæнæнтæ

Цæстуынгæ: диаграммæ «Афæдзы афонтæ»; нывтæ-базындтæ (отгадки); сюжетон нывтæ «Хъæды», «Уат» кæнæ æндæр исты ныв; алыхуызон предметон нывты æмбырдгонд.

Райуаринаг: хъазт «Кæронмæ сныв кæн»-æн карточкæтæ, цавæрдæр элементтæ цух кæм уа, ахæм нывтимæ.

Ахуыры нывæст

Хъ. Сывæллæттæ, уарзут уыци-уыцитæ?

(Уыцы-уыциты базындтæ сабитæ агурың нывты 'хсæн.)

Бон æм батавæм нæхи.

Хатгай акæлы нæ хид.

Стæвд кæның йæ тынтæ зæхх,

Быдыр уый хъарммæ фæцъæх.

Уый нын цард дæтты дзæбæх. (Хур.)

Урс нымæтхуд дары

Быдырты æхсин.

Айрæзы фæсуарын,

У къæвда йæ цин. (Зокьо.)

Тынг бæрзонд фæцыди сæрды,

Акаст нартхорæн йæ сæрты.

Йе стыр чъири разынд бурæй,

Зилы 'дзух йæ фæстæ хурæн.

Уый у, базыдтай, мæ лымæн,

Сойджын зайæгой... (Æхсынæн.)

(Хъомылгæнæгæн йæ бон у æндæр уыци-уыцитæ дæр райсын.)

Хъ. Тынг хорз, раст базыдтат уыци-уыцитæ.

(Сæрды темæимæ баст предметон нывтæ равæры.)

Цавæр афæдзы афонимæ баст сты ацы нывтæ?

С. Сæрдимæ.

(Сабитæ афæдзы афонты диаграммæйы сырх секторыл равæрынц нывтæ.)

Хъазт «Эмпати»

Хъомылгæнæг зæгъы, цæмæй сабитæ сæ цæстытыл ауайын кæной, цыма æрдзон объектæ фæстадысты æмæ бахаудысты зын, тыхст уавæры.

Зæгъæм:

Хъ. Ды дæ быдирон дидинаг. Хур тынг æрæндавта, зæхх ныххус, къæвда иуцасдæр рæстæг не 'руарыд. Цавæр æнкъарæнтæ дæм сæвзæрди, уый радзур.

Кæнæ:

Хъ. Æз – фыдуаг лæппу, ды та – рæсугъд дидинаг. Мæн фæнды дæу æртонын. Æрхат мæм (уговори), цæмæй дæ ма æртонон.

Хъазт «Сгарджытæ» («Разведчики»)

Стъолыл – предметон нывтæ æмæ стыр сюжетон (кæнæ пейзажон) ныв. Хъомылгæнæг дзуры: «Сгарджытæ, размæ!» Сабитæ æвзарынц стыр нывимæ баст предметон нывтæ: цæуыл сæмбæлæн ис хъæды (кæнæ уаты) æмæ а. д. æмæ сæ æрæвæрынц стыр нывы раз. Сабитæ хъуыды кæнынц алыхуызон ситуацитæ.

Зæгъæм: кæд фермæйы нывы фарсмæ автобусы ныв æрæвæрдта, уæд æй æмбарын кæны: «Автобусы æрбацыдысты хъугдуджытæ» (кусджытæ).

Дидактикон хъазт «О – нæ»

Хъомылгæнæг раздæр сабитимæ ахъазы, уыйфæстæ сын æрмæстдæр æххуыс кæны.

*Сабитæ радыгай кæрæдзийы фæрсың, йæ нывыл кæмæн
цы æвдыст цæуы, уымæй (ныв не 'вдисың). Сывæллон
фæрсы:*

- Уый цардæгас у?
- О.
- Цæрæгой у?
- Нæ.
- Саск у?
- О.
- Тæхгæ кæны?
- О.
- Гæлæбу у?
- О! (*Æвдисы ныв.*)

Кæнæ:

- Æгас у?
- Нæу, уый у къухæйарæст.
- Уæлæдарæс у?
- Нæ.
- Мигæнæн у?
- О.
- Хæринаг дзы фæцæттæ кæнынц?
- Нæ.
- Нуазгæ дзы фæкæнынц?
- О.
- Уый агуывзæ у?
- О! (*Æвдисы ныв.*)

Змæлгæ-дидактикон хъазт «Поезд»

Хъ. Нæ поезд араст уыдзæн сæрдыл сæмбæлынмæ. Поез-
ды сбаддзысты, сæрды темæимæ баст дзырдтæ чи зæгъа,
æрмæстдæр уыцы сабитæ.

*Сабитæ дзурынц дзырдтæ æмæ кæрæдзийы фæдыл
æрлæууынц. Поезд араст вæййы.*

(Уыцы хуызы иннæ афæдзы афонтæм гæсгæ дæр ис ахъазæн.)

Хъазт «Кæронмæ сныв кæн»

*Хъомылгæнæг сабитæн райуары алыхуызон нывтæ.
Сабитæ ныв кæныны цухгонд элементтæ.*

Зæгъæм:

Хурæн – тынтæ, бæласæн – сыфтæртæ, гæлæбуйæн – къæхтæ, рихитæ кæнæ та йын йæ базыртыл – рæсугъд нывæфтыдтæ æмæ а. д.

Уæлæмхасæн æрмæг № 1

Системон анализы мæдзал (САМ)

Метод системного анализа (МСИ)

Семæ цыфæнды объектæн анализгæнгæйæ дæр сабитæм дæттын хъæуы уыцы объекты тыххæй æмбарынад системагæнæг фæрстытæ:

- цы (чи) у;
- цæмæн хъæуы – объекты сæйраг функци;
- цавæр хæйттæй арæзт у, стæй уыцы хæйттæ кæрæдзиимæ куыд баст сты – объекты дæлсистемæ;
- кæм (цы ран æмбæлы), йæ функци кæм (цы ран) æххæст кæны – объекты уæлсистемæ;
- цы (цавæр, цыхуызæн) уыди раздæр – системæ ивгъуыды;
- цы (цавæр, цыхуызæн) уыдзæни фидæны – системæ фидæны.

	уæлсистемæ	
ивгъуыд	объект	фидæн
	дæлсистемæ	

Уæлæмхасæн æрмæг № 2

Нывы æвдыст схемæ «Алфамбылай дунейы модель»-æй сабитæ пайда кæнынц, системон «**О-нæ**»-йæ хызгæйæ.

Нысæнттæ-символтæ амонынц фæзындтæ æмæ предметты иугæндтæ. Зæгъæм, армытæппæн у къухæйконд дунейы символ, наз бæласы, **гæлæбуйы** $\frac{1}{2}$ та – **æрдзон дунейы**. Арвæрдын, мигътæ, мæй, стъалытæ, къæвда æмæ мит, – уыдон **иууылдæр сты æдзæрд** дунейы символтæ. Армытæппæныл ис сурзæххон, дондзог, уæлдæфон транс-

порты символтæ. Дзул у, къухæйконд дунейы цыдæриддæр хæринагæй ис, уыдоны символ.

Армытæпæны символыл æрæвæрæн ис, дзауматы къордтæ (*уæлæдарæс, къахыдарæс, хæдзары мигæнæнтæ, фæлындæнтæ, мебель æмæ а. д.*) æвдисæг лыстæгдæр нысæнттæй. Сабиты нæ дунейы цæстуынгæ моделимæ зонгæ кæнгæйæ, ахуыргæнæг йæ хъомылгæнинæгтæн рагацау нæ фæзæгъы символты нысаниуæг, фæлæ бацархайы, цæмæй уыдон ахъуыды кæной, æмæ йæ сæхи зонд æрцахса. Зæгъæм:

– Æрдзы дуне цæмæй нысангонд цæуы? Къухæйконд дуне та?

– Æрдæг наз бæлас цы нысан кæны? (*Бæлæстæ.*) Æрдæг гæлæбу та? (*Зулчъытæ, сасчъытæ.*)

Ахуыргæнæг сабитæй куры, цæмæй схемæйыл ссарой цардæгас дунейы иугæндтæ амонæг нысæнттæ. Зæгъæм, «тæрхъус» амоны æппæт цæрæгойтæм, «уасæг» – æппæт мæргъты, «кæсаг» – æппæт кæсæгты.

Афтæ, сæрибар уавæры, хъызгæмхасæнты сабитæ сæ зæрдыл бадарынц алыварс дунейы хуымæтæг символикæ. Уыцы æууæл махæн фадат дæтты, цæмæй сæм алыварс дунейы тыххæй цы зонындзинæдтæ ис, уыдон системон уагыл равæрæм.

Алыварс дунеимæ базонгæйы æмвæзады бæрæггæнæнтæ

1 балл – нысан кæны ныллæг æмвæзад. Æппæт хæслæвæрдтæ дæр саби бацæттæ кæны хъомылгæнæджы æххуысæй.

2 баллы – нысан кæны рæстæмбис æмвæзад. Æртæ хæслæвæрдæй иу саби æххæст кæны æнæ искæй æххуысæй.

3 баллы – нысан кæны бæрзонд æмвæзад. Æртæ хæслæвæрдæй дыууæ саби æххæст кæны æнæ искæй æххуысæй.

Алыварс дунеимæ базонгæ уæм

- Сабитæн амонын, Республика Цæгат Ирыстон-Аланийы, бæлвырд горæт кæнæ хъæуы кæй цæрынц, уый; базонгæ сæ кæнын сæ райгуыраен горæт кæнæ хъæуы зæрдылдарæн бынæттæй дыууæ-æртæимæ; сабитæн равдисын республикæйы тырыса, æндæр тырысаты æхсæн æй куыд зоной, ууыл бацархайын; афæдзы алы афонты цы бæрæгбæттæ ваййы, уыдоны сæйрагдæрты нысаниуæг æмæ сæм хи куыд цæттæ кæнын хъæуы, уыдæтты тыххæй семæ æрдзурын; ахсджиагдæр традицитæ æмæ æгъдæуттыл сæ ахуыр кæнын.

- Сабитæн амонын, хæдзары куыстытæ сæхæдæг сæхи кæй нæ кæнынц, фæлæ сæ чидæр, бæлвырддæр дзургæйæ та хистæртæ кæй кæнынц (*дуканимæ цæуыны, хæдзар æфснайыны, бырæттæ аппарыны, алцыдæр цæмæй йæ уагыл æмæ йæ бынаты уа, ууыл архайыны*).

- Амонын, æдзард æмæ цардæгас дунемæ цы хауы, адæймагæн йæхи къухтæй арæзт цы у, уыдæттæ.

- Сабитимæ ныхас кæнын, горæты кæнæ хъæуы цæрджыты цард куыд æвæрд у, уыдæтты тыххæй (*хистæртæ цы*

куыст кæныны; кæцы ран цавæр куыстуат, дукани, парк, автобусы æрлæууæн æмæ а. д. ис, уынгтæ чи æфснайы; сабитæн сæхи бон кæнын цы у).

- Сабиты зонгæ кæнын транспортимæ; ахуыр сæ кæнын, уынджы хи куыд дарын хъæуы, ууыл; амонын сын, уынджы иу фарсæй иннæмæ куыд хизын хъæуы, велосипедыл цæуын куыд æмбæлы, уыдæттæ.

- Æмбарын кæнын, æмхуызон кæмæй пайда чындæуы, уыцы предметтæн уæвæн кæй ис алы ас, алы формæ. Уымæ, гæнæн ис, конд дæр уой алыхуызон æрмæгæй. Сабиты зонд хъуамæ æрцахса, предметтæ кæй хицæн кæныны конд æмæ бæрцуатæй, æддаг бакаст æмæ мидæггаг æууæлтæй. Архайын, цæмæй сабитæ арæхсой предметты миниуджыты тыххæй сæхи ныхæстæй радзурын.

- Архайды алы хуызты руаджы (*ныв кæнын, аивадон литературæйы уацмыстæм хъусын, къухæй истытæ аразын кæнæ цæттæ хæйттæй предмет æмбырд кæнын æмæ а. д.*) сабиты зонгæ кæнын горæты æмæ хъæуы агъуыстыты хицæндзинæдтимæ (*бæрзонд, агуыридурæй арæзт хæдзæрттæ балкъонтæ, лифт æмæ хинайæнтимæ; ныллæг, суджы нецтæй кæй хъарм кæныны, ахæм цууæладзыгон хæдзæрттæ уæрæх кæрттытæ æмæ дыргъдæттимæ æмæ а. д.*).

- Рæзын кæнын сабиты цымыдисдзинад цардæгас æмæ æдзард æрдзы объекттæм (*зайæгойтæ, цæрæгойтæ, дуртæ æмæ æнд.*); цæрæгойты миниуджытæ зонынмæ сын се 'ргом здахын.

- Æрдзы объекттимæ зонгæ кæныны уавæртæ парухат кæнын, сабитимæ тæгъойы рæстæджы сын сæ хъус æрдарын æрдзон фæзындты хуызтæ (*кæвда, мит, дымгæ*) æмæ æууæлтæм; æрдзы ивддзинæдтæм афæдзы алы афонты (*бæлæстæ дидинаг калыны; сыфтæрызгъæлæн; мæргътæ æртахтысты; мæргътæ атахтысты*).

- Сабиты ахуыр кæнын, суткайы дæргъы æрдзы цы ивддзинаedtæ æрцауы, уыдон уынын (*изæр – бæстæ æрталынг и, арвыл мæй фæзынди æмæ а. д.*).
- Архайын, цæмæй сабитæ зоной æрдзон объектæ классификаци кæнын, бæлвырд миниуджытæм гæсгæ предметты къордтæ (*бæлæстæ, дыргътæ, халсартæ æмæ а. д.*) аразын.
- Сабитæн æххуыс кæнын æрдзы мидæг хуымæтæг аххосаг-фæстиуæгон ахастдзинаedtæ иртасын: фыццаг хъæрмтты фæстæ мæрæй сæ сæртæ сдарынц фыццаг зайæгойтæ; куы фæуазал вæййы, уæд мæргътæ хъарм бæстæм атахынц; зайæгойтæ æмæ цæрæгойты бахъахъхъæныны тыххæй сын бахъахъхъæнын хъæуы сæ «хæдзæрттæ» – кæм зайынц, кæм цæрынц, уыцы бынæттæ.
- Сабитæн æмбарын кæнын, æрдзон объектты уавæр алыварс дунейы уавæрæй аразгæ кæй у, уый: зайæгойты хъæуы дон, рухс æмæ а. д., цæрæгойты – дон, хæринаг æмæ а. д.
- Сабиты хъомыл кæнын афтæ, цæмæй уаты æмæ рæвдауæндонны кæрты дидинджытæм дæр, цæрæгойтæм зылынмæ дæр хистæртæн æххуыс кæнынмæ.
- Æрдзы объекттæм сын хæдзардзин æмæ рæвдаугæ ахаст куыд уа, сабиты афтæ ахуыр кæнын, экологон хъомылады бындуртæ сын сæ удыхъæды ныффидар кæнын. Семæ ныхас кæнын, æрдзы хъæбысы, алфамбылай дунейы адæймаг йæхи куыд хъуамæ дара, уыдæттыл (*тезгъогæнгæйæ захмæ æппарæн ницы ис, баулæфыны фæстæ æрдз дæ фæстæ хъуамæ æфснайдæй баззайа; уатæй рацæугæйæ цырагъ судзгæйæ ма ныууадз æмæ а. д.*).

Скьолайы агъоммæйы астаукаг кары (4-5 аздыдтæ) сабиты зоньдзинадтæ
бæрæггæнæн алфамбылай дунейы тыххæй

№	Сабиты М. И. Ф.	Йæхи æмæ йæ бинонты нæмттæ зæгътын йæ бон у	Буары хæйттæ æмæ сын сæ нæмттæ зæгътын йæ бон у	Цалдæр дæсиныйады зæгътын йæ бон у	Афæдзы афонты (фæззæг, зымæг, уалдзæг, сæрд) сæйрагдæр миннуджытæ зæгътын йæ бон у	Хæдзарон æмæ хъæддæг цæрæгойты нæмттæ æмæ кæм цæрынц, уый зæгътын йæ бон у	Дыргътæ æмæ халсарты нæмттæ зæгътын йæ бон у	Хæдзары дзаумæттæ, дарæс æмæ мигæнæнты нæмттæ зæгътын йæ бон у	Уæдласæн æмæ адæмласæн транспорт иртасы æмæ сын сæ нæмттæ зæгътын йæ бон у	Хатдзæг
1										
2										
3										
4										
5										

Учебно-методическое издание

Валентина Юрьевна Шашлова
Ознакомление с окружающим миром

МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ
(КОНСПЕКТЫ ЗАНЯТИЙ)

Редактор *Е. М. Кочиева*
Перевод *Т. К. Хохоевой*
Компьютерная верстка *Б. А. Келехсаевой*

Сдано в набор 28.06.2011. Подписано в печать 20.07.2011

Усл.п.л. 13,5. Бум. 65 гр.

Гарнитура шрифта «Times».

Печать цифровая. Формат 60 x 84 1/16

Тираж 30 экз.

Отпечатано с готовых диапозитивов в издательстве СОГПИ,
362003, г. Владикавказ, ул. К. Маркса, 36

